

T.C.
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1999 HELSİNKİ ZİRVESİ SONRASI TÜRKİYEDE SİVİL ASKER
İLİŞKİLERİNE YÖNELİK REFORMLAR**

AHMET KAĞAN ALTUĞ

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DANIŞMAN
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek

İSTANBUL-2022

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün safhalarda etik dışı olabilecek bir davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilemeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak göstermediğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tez çalışmasında ve yazım sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

Ahmet Kağan ALTUĞ

ÖNSÖZ

Her şeyden önce çalışmanın yürütülmesi esnasında bendenize yol gösteren, emeklerini ve sabrını bir an olsun esirgemeyen, öğrencisi olmaktan büyük bir kıvanç ve onur duyduğum sayın hocam Prof. Dr. Bekir Berat Özipek'e danışmanlığı için şükranlarımı sunarım.

Değerli vakitlerini ayırarak tez jürisine katılan hocalarımız ile eğitim hayatıma renk katan dostlarıma da ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Ve hayatım boyunca haklarını asla ödeyemeyeceğim, sevgili annem, babam ve kardeşim Yusuf Tarık... Destekleriniz ve fedakârlıklarınız hasebiyle sizlere minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	x
ABSTRACT	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	10
1. SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ, SİYASİ MODELLER VE DEMOKRASİ; SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ	10
2. KLASİK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ TEORİLERİ	14
2.1. Samuel P. Huntington: Ayrım Teorisi.....	14
2.2. Morris Janowitz: Yakınlaşma Teorisi.....	17
2.3. Finer Siyasi Kültür Düzeyi ve Müdahale Teorisi	18
2.4. Nordlinger'in Korporatizm Teorisi (Askeri Korporatizm).....	20
3. ÇAĞDAŞ SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ TEORİLERİ.....	22
3.1. Rebecca L. Schiff: Uyum Teorisi.....	22
3.2. Michael C. Desch'in Tehdit-Vazife Teorisi	25
3.3. Eliot Cohen'in Normatif Kuramı	26
3.4. Peter Feaver' in Asil-Vekil Teorisi	27
3.5. Douglas Bland: Paylaşılan Sorumluluk Teorisi	28
İKİNCİ BÖLÜM.....	30
TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE YÖNELİK REFORMLAR....	30
1.1. Osmanlı'dan Kalan Miras	30
1.2. 1923-1960 Arası Dönem	39
1.3. 1960-1980 Arası Dönem	43
1.4. 1980-2000 Arası Dönem	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	54
1. TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ VE HELSİNKİ ZİRVESİNİN ÖNEMİ.....	54

2. 2000 SONRASI DÖNEM.....	66
2.1. 28 Şubat Dönemi Sonrası Yeni Bir Sayfa; Adalet ve Kalkınma Partisinin Yükselişi.....	66
2.2. XI. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Döneminde Yaşananlar ve 27 Nisan 2007 E-Muhtıra	73
2.3. 12 Eylül 2010 Referandumuyla Gelen Yenilikler.....	86
2.4. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrası Düzenlemeler	109
2.5. TSK'nın Sahip Olduğu İktisadi Özerklik; OYAK ve TSKGV Bünyesindeki Şirketler	131
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA.....	142
EKLER.....	163

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AYİM	: Askeri Yüksek İdari Mahkemesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DDK	: Devlet Denetleme Kurulu
DEVA	: Demokrasi ve Atılım Partisi
DEV-GENÇ	: Devrimci Gençlik Federasyonu
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DYP	: Doğru Yol Partisi
EDOK	: Eğitim ve Doktrin Komutanlığı
EMASYA	: Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü
GATA	: Gülhane Askeri Tıp Akademisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HKP	: Halkın Kurtuluş Partisi
HSBC	: Hong Kong and Shanghai Banking Corporation
JSGA	: Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

KHK	: Kanun Hükümünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MDD	: Milli Demokratik Devrim
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	: Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OHAL	: Olağanüstü Hâl
Org	: Orgeneral
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistanê
RP	: Refah Partisi
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SDD	: Sosyalist Devrim
TAIEX	: Technical Assistance and Information Exchange Instrument of the European Commission
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyonu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı
YAŞ	: Yüksek Askerî Şura
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

YSK : Yüksek Seçim Kurulu

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1. 1950-2019 yılları arasında dünyadaki darbe girişimleri ve gerçekleşen darbeler..... 8
- Şekil 2. Dünya siyasi tarihinde en çok darbe ve darbe girişimi yaşayan ülkeler 9
- Şekil 3. TSKGV ve OYAK'ın ortaklığı bulunan bazı şirket yönetim kurullarında görev alan asker üyelerin, sivil üyelere oranında yıllara göre değişim..... 138

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1950-2010 Yılları Arasında Gerçekleşen Söz Konusu Darbe ve Darbe Girişimlerinin Coğrafi Dağılımı	7
Tablo 2. 1950-2010 Yılları Arasında Gerçekleşen Söz Konusu Darbe ve Darbe Girişimlerinin Oransal Olarak Coğrafi Dağılımı.....	8
Tablo 3. Dönemsel Olarak Algılanan Tehdit ve Silahlı Kuvvetlerin Yapısı.....	12
Tablo 4. Osmanlı Devleti'nde Askeri İsyân ve Darbeyle Tahttan İndirilen Padişahlar	38
Tablo 5. AB İlerleme Raporlarında Türkiye'de Ordunun Siyasal Kontrolü Üzerine Öneriler (2003-2018)	58
Tablo 6. Avrupa Konseyi ve AB Üyesi Ülkelerdeki Askerlik Sistemi.....	123

ÖZET

Sivil-asker ilişkileri tarih boyunca bütün dünyada önemini koruyan ve demokratik denetime tabi sivil otoriteler tarafından demokratik düzenlemelerin yapılmasının zaruri olduğu alanlardan birisidir. Askeri müdahalelerinin kadim bir tarihinin olduğu yeryüzünde milattan önce 2350 yılında Akad Kralı Sargon tarafından ilk askeri darbe gerçekleşmiştir. Sivil-asker ilişkileri alanında geniş kapsamlı ilk akademik çalışmalar II. Dünya Savaşı sonrasında ABD’li akademisyenler perspektifinde daha mikro ekseninde ilerletilmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise küresel ölçekte tehdit ve ulusal güvenlik tanımlamalarının değişime uğradığı anlık dünyada, akademisyenlerin sivil-asker ilişkileri alanındaki çağdaş akademik çalışmaları incelendiğinde teorik olarak merkezinde Amerikan perspektifine sahip klasik bir anlayışı tercih etmek yerine daha makro ekseninde ilerlemeye çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle sivil-asker ilişkilerinin tarihsel seyri konusunda genel bilgiler verilmiş, bütüncül bir teorinin bulunmadığı sivil-asker ilişkileri alanında küresel ölçekte önemli görülen akademik ve teorik çalışmalar ele alınmış ve son olarak da Türkiye’deki sivil asker ilişkilerine yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri, esas itibarıyla Osmanlı’dan kalan mirasa dair bilgileri takiben 1923-1960, 1960-1980, 1980-2000 ile 2000 sonrası dönem olarak kategorize edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. AB ile olan ilişkilerde 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi ile aday ülke ilan edilen Türkiye’de sivil-asker ilişkilerine dair demokratikleşme adına uygulanan reformlara yer verilmiştir. Son kısımda ise 2002 genel seçimleri ile hükümete gelen Adalet ve Kalkınma Partisi’nin sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi adına geniş kapsamlı bir reform sürecine girmesi ile uygulanan reformlar ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişiminden sonraki süreçte sivil-asker ilişkilerine yönelik hızla uygulanan reform sürecindeki uygulamalara da değinilerek, nihai tahlilde Türkiye’deki 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında sivil-asker ilişkilerine yönelik demokratik bağlamda uygulanan askeri reformlar da değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Helsinki Zirvesi, Modernizasyon, Reform, Teori

ABSTRACT

The civil-military relations have always been an important area where civil authorities that are subject to democratic review are required to implement democratic regulations. In the ancient history of military interventions in the world, the first coup d'etat was by Sargon, King of Akkad, in 2350 BC. The first comprehensive academic studies in civil-military relations were tried to be conducted in a more micro axis in the perspective of US academics after World War II. After the Cold War, in the instant where the definitions of threat and national security changed on a global scale, it has been observed that they are trying to progress in a more macro axis instead of preferring a classical understanding that theoretically has an American perspective at its core when the contemporary academic studies of academics in the field of civil-military relations are examined.

In this study, first, general information on historical background of civil-military relations was provided, and the academic and theoretical studies that are considered important on global scale in the field of civil-military relations, an area lacking a holistic theory, were discussed, and finally, the civil-military relations in Turkey were examined. Essentially, in line with the information on the Ottoman legacy, the study categorized the civil-military relations into 1923-1960, 1960-1980, 1980-2000 and post-2000 periods. The reforms introduced in civil-military relations in Turkey after the country was declared as a candidate country at the Helsinki Summit, held in 1999, were described. In the last section, the reforms implemented after the Justice and Development Party (AK Party), which came to power with the 2002 general elections, launched a process of comprehensive reforms intended to democratize the civil-military relations in the country were discussed. The study also focused on the reform practices quickly implemented regarding the civil-military relations in the wake of the failed coup of July 15, 2016, and, in the final analysis, assessed the military reforms democratically introduced vis-à-vis civil-military relations in Turkey after the Helsinki Summit of 1999.

Key Words: Justice and Development Party, Helsinki Summit, Modernization, Reform, Theory

GİRİŞ

Romalı yazar Decimus Iunius Iuvenalis yaklaşık 2000 yıl önce ‘Saturnae’ (Yergiler) isimli eserinde ‘sed quis custodiet ipsos custodes?’ (muhafızların muhafızlığını kim yapacak) diye sormaktaydı. Sorulduğu günden bugüne aktüalitesini koruyan bu soru, sivil-asker ilişkilerinin temel dayanaklarına işaret ediyordu. Tarih boyunca askerler birçok ülkede siyasi arenada politikacılar kadar etkili olabilmişlerdir. Zaman zaman askeri gruplar siyasi alana yönelik müdahalelerini meşru görmesine rağmen sivil otoriteler seçilmişler olarak atanmış askerlere hükmetmeye çalışmıştır (Kurban, 2014). Politik felsefenin kurucusu olarak bilinen Antik Yunan düşünürü Platon, ‘Politeía’ (Devlet) isimli eserinde ‘Hâlbuki askerlerin vatandaşlara sevecen, düşmanlarına şefkatsiz olması gerekir. Aksi takdirde vatandaşları, düşmandan önce onlar perişan eder’ diyerek bireyler ile askerler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini tarif etmektedir. Askerlerin yurttaşlara kibar, düşmanlarına ise hoyratça davranabilecek karakterde kalabilmesi için almış olduğu eğitimin içeriğinin öneminden bahseden Platon, bedensel olarak jimnastik ve ruhsal olarak müziğin katkılarından yaklaşık olarak 2400 yıl önce bahsetmişti (Platon, 2015: 63).

Rönesans hareketinin önemli simalarından Floransalı devlet adamı, siyaset kuramcısı, askeri stratejist ve yazar olan Niccolò di Bernardo dei Machiavelli 16.yüzyılın ilk yıllarında kaleme aldığı ‘IL Principe’ (Hükümdar) isimli eserinde orduların önemini vurgulayarak “İyi orduların bulunduğu yerde iyi yasaların olması gerektiğini” belirterek sivil-asker ilişkilerine yönelik olarak devletin ordu ile ilişkilerinde yasal/kurumsal düzenlemelerin zorunluluğunu belirtmiştir (Machiavelli, 2014: 46).

Sivil-asker ilişkileri günümüzde çağdaş demokrasilerin bir sorunu olarak görülmesine rağmen, tarih boyunca bütün toplumlar kendisine has olan bu soruna çözüm yöntemleri aradılar. Antik Yunan’da 7. Yüzyıl’a kadar at ve arabalara sahip olarak şiddet tekeli ellerinde bulunduran soylular toplumsal ve siyasal konumda hâkim konumdaydılar. 7. Yüzyıldan itibaren bu duruma çözüm olarak savaş zamanı seçilmiş generaller tarafından sevk edilen, barış zamanı dağılan “citizen militia” (yurttaş milis) orduları kurulmuştur. Roma’da da benzer bir metot izlenerek lejyonların sıradan

vatandaşlardan oluşturulmasıyla sivil kontrolün sağlanmasına ilişkin problemlere geçici çözümler bulunabilmişti. 17. ve 18. Yüzyıl Avrupa'sında ordular barış döneminde şapka, savaş döneminde miğfer giymiş bireylerden oluşmaktaydı. Yani feodalite yıllarında askerlik profesyonel bir görev değildi. Barış zamanında zanaatkârlıkla veya çiftçilikle uğraşan bireyler, ordularda sürekli görevde bulunan soyluların emrine girmektedir. (Örs, 2006: 59-67.) Bundan dolayı o dönemlerde sivil-asker ilişkilerinde bir çatışma olması halinde asker ve sivil kimliği bir olan gruplar sivil çıkarlara öncelik vererek gerilimi ortadan kaldırarak 'geleneksel sivil kontrolü' (Örs, 2006: 60) sağlamış oluyordular. Ancak yurttaş-asker biçiminde teşkilatlanan ordular, teknolojik yeniliklerle ve ulus devletin kurulmasıyla zamanla kurumsallaşarak, sivil iktidara alternatif sayılabilecek bir güce eriştiler.

Ulus-devlet idealinin gerçekleşmesiyle orduların ve askeri kurumların yapısı küresel ölçekte değişime uğradı. Başlangıçta bir soyluya, derebeyine veya krala tâbi olan askerler, ulus devlete bağlı yurttaş askerlere dönüşerek sivil siyasete müdahale edebilme kapasitesini yükselttiler. Devletler bu sorunu giderebilmek için çeşitli önlemler almış olsa da Batılı ülkeler geç modernleşen veya uluslaşan ülkelere göre sivil kontrolü sağlamada daha başarılı oldular. Modern devletin bir modülü olarak orduların ve askeri kurumların, buldukları toplumları tehditlere karşı koruyabilecek kadar kuvvetli olması mecburidir; fakat sahip olduğu kuvvetini koruduğu topluma karşı kullanmayacak kadar da aciz kalmalıdır (Feaver, 1999; akt. Gürbüz, 2017; 8-9).

Osmanlı Devleti'nden bugüne Türkiye'de ordu siyasal, iktisadi ve sosyal hayata tesir eden mühim bir bürokratik kurum oldu. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının vasıl olduğu bir kurum olarak devlet içerisindeki önemini koruyan ordu 1920'li yıllarda iktidar kanadının mutena bir unsuruydu. İkinci dünya savaşından 1960'lı yıllara kadar küresel konjonktürün değişimi ile önemi zayıflayan ordu, 1960'lı yıllardan sonra tekrar siyasi arenada etkili bir aktör oldu (Köktürk, 2021: 16).

Geçtiğimiz altmış yılda silahlı kuvvetlerin 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri darbeleriyle iki defa doğrudan, 12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997 askeri müdahaleleriyle iki defa dolaylı, 22 Şubat 1962, 21 Mayıs 1963 ile 15 Temmuz 2016 kalkışması da

dahil edildiğinde 3 başarısız askeri darbe girişimi ve bir de 27 Nisan 2007 e-muhtırası yaşanan Türkiye’de, Türk Silahlı Kuvvetleri askeri müdahalelerle siyasi hayatımızda müessir bir unsur hâline bürünmeyi başarmıştır. Türkiye’de silahlı kuvvetlerin siyasî alana yönelik el atma isteği politika yapıcılar tarafından demokratik itibar için çalışılması gereken önemli problemlerden birisidir.

Askeri mantık tek biçim ve farklılıkları ortadan kaldırırken siyasal mantık farklılıkları göz önünde bulundurur ve uzlaşmak ister. Bu durum askeri mantıkla sivil toplumun sorunlarını demokratik bir yönetim biçimi adına çözmeyi zorlaştırır. (Kurban, 2014: 22.) Ordunun tek tipçi otoriter yapısı sivil yaşama uygun olmadığından ordu darbe sonrası seçimlerde genellikle istemediği bir tepki ile karşılaşır. İspanya’ da 1939 yılı ile 1975 yılı arasındaki Franco, Portekiz’ de ise 1933 yılından 1974 yılına kadar süren Salazar diktatörlüklerinden sonra bu ülkelerdeki demokrasi özlemi rastlantı değildi.

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerine dair tarihsel hafızaya bakıldığında kimi zaman kuvvet komutanlarının Genelkurmay Başkanından bağımsız hareket edebildiği göze çarpmaktadır. Bu durum askeri müdahalenin sadece Genelkurmay’ dan gelmeyeceğine ve sivil idarenin askeri kurumlarda bütüncül bir hakimiyet kurması gerektiğine işaret etmektedir. Demokrasinin kurumsal hâle büründüğü Batılı ülkelerde ordunun dış politika ve milli savunma politikalarındaki lokal etkinliğine nazaran iç politika ve yönetim alanlarındaki zayıf etkisi sivil-asker ilişkilerinde Liberal demokratik model ile açıklanmaktadır. (Edward, 1962: 8). Bu model sivil iktidarın hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı temelinde ordunun profesyonel olarak yapmış olduğu işlemlere yönelik demokratik sürece tabi bir denetimini öngörmektedir (William, 1994).

Sivil-asker ilişkilerini güçlü temellere oturtan Anglo-Amerikan demokrasilerine yönelik olarak Samuel Finer “İngiltere ve ABD’de ulusal ve askeri politikalar arasındaki gerilim bugünlerde bulanıklaşmış olmasına rağmen sivil otoritenin üstünlüğü hiçbir zaman yok olmamıştır” tespitini yapmıştır (Finer, 1962: 28). İlerleyen teknolojik gelişmeler, göç hareketlerinde yaşanan artışlar, çevre felaketleri ile birlikte ülkelerde değişen askeri doktrinler ve ulusal güvenlik tanımlamalarının var olduğu

anlık dünyada sivil alan ile askeri alanlar arasındaki ayrımlar artık net bir görüntü sergilemeyebilir.

Sartori' ye göre bir ülkede seçimlerin düzenli olarak yapılması ve hükümet tadilinin bu seçimlerle gerçekleşiyor olması o ülkedeki demokrasinin yaşadığı anlamına gelmez (Erdoğan, 1997: 226). Önem arz eden durum, demokratik olarak var olan sistemin demokratik yönden işleyip işlemediğidir. Kamu politikalarına ilişkin siyasal kararların demokratik temsil meşruluğuna sahip olmayan uzmanlar tarafından alınması durumunda demokrasinin varlığı tehlikeye girebilir. Ancak bu durum askeri bürokrasinin milli savunma ve dış politika konularında söz hakkı olmadığı anlamına gelmez. Hatta bu alanlarda askeri bürokrasi ile sivil iktidar arasındaki koordinasyonun var olması devlet yönetiminde akılcılığın göstergesidir (Kurban, 2014: 14). Ancak demokratik rejimlerde son söz hakkı sivil iradenindir. Demokratik bir sivil-asker ilişkileri modelinde esas; askeri bürokrasinin ve savunma politikalarının parlamento aracılığıyla denetimi, askeri bürokrasinin yürütme eliyle kontrolü ve savunma ile askeri konularda daha yaygın bir sivil toplum müzakeresinin mevcut olmasıdır (Andrew, Edmunds ve Forster, 2002: 39).

Samuel Huntington (1996: 236) 1975-1990 yılları arasındaki üçüncü dalga demokrasilerin orduların askeri müdahalelerini azaltmalarına yönelik başarılarını beş alanda uygulanan reformlara bağlamaktadır. Bunlar profesyonelleşme, misyon, statü, büyüklük ve teçhizat, liderlik ve örgüt alanlarıdır. Profesyonelleşme alanında Huntington askerlerin siyasetten uzak durmasını sağlamak amacıyla askeri okullarda mevcut olan eğitim programlarında yapılan değişikliklere dikkat çekmiştir. Örneğin Yunanistan'da eğitim programı totalitarizmin tehlikelerine vurgu yapacak şekilde dizayn edilmiş, Arjantin'de harp okullarında ordunun demokratik bir devletteki rolü hakkında dersler konmuştur. Ayrıca İspanya'da yaşlı subayların emekliye sevk edilmeleri hızlandırılmış terfi kriteri olarak kıdemden çok yetenek göz önüne alınmıştır.

Misyon alanında Huntington üçüncü dalga demokrasilerinin ordularının dikkatlerini dış güvenliğe yöneltmeye çalıştığını ve iç güvenlik birliklerini lağvedildiğini veya

kırsal alanlara çekmeye çalıştığını belirtmiştir. Statü alanına dair Huntington İspanya, Filipinler ve Yunanistan'da ordu mensuplarının maaşlarının arttırıldığını ve özlük haklarında düzenlemeler yapıldığını belirtmiştir.

Ek olarak bu ülkelerde siyasi liderlerin birçok kez ordu mensuplarını övücü açıklamalardan kaçınmaması sadece maddi statülerine yönelik değil manevi statülerinin düzeltilmesi ve prestijlerinin koruması da sivil kontrolün sağlanabilmesi için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye'de ordunun 1960 yılı öncesinde sivil iktidar döneminde asker bürokratların geçim sıkıntısı yaşamasının 27 Mayıs sürecini hızlandırmada etkili olduğu ifade edilmektedir (Kurban, 2014: 20). İlerleyen yıllarda ise gücü elinde bulunduran ordunun sistem içerisindeki etkisini yasal ve anayasal yönden arttırması bir hesaplaşma olarak okunabilir.

Büyüklük ve teçhizat alanında Huntington Portekiz, Peru, Uruguay, Nikaragua, İspanya ve Arjantin' de ordunun sahip olduğu askeri bütçelerde kısıtlamaya gidilmesinin ve orduların personel sayısının azaltılmasının demokratikleşme için uygun olduğunu belirtmiştir. Liderlik ve Örgüt alanında ise Huntington Yunanistan, İspanya, Portekiz, Arjantin, Pakistan, Polonya ve Türkiye'de siyasi iktidarın silahlı kuvvetlerin üst komutasında yer alan rütbeli personellerin arasından sadakatine güvenmediği görevlileri görevden alabilmesini başarılı bulmuştur.

Ayrıca bu yeni demokrasilerde savunma kuruluşlarının kurumsal yapısındaki değişimlerle beraber sivil kadroların denetiminin kolaylaştırılması sağlanmıştır. Bu bağlamda Peru'da Savunma Bakanlığı tasarlanmış, Nikaragua ve Yunanistan'da başbakanlar aynı zamanda savunma bakanlığı vazifesinde bulunmuş, İspanya'da Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur.

İçinde yaşadığımız gezegende, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerdeki etkili ve bağımsız kitle iletişim araçlarının bulunmaması, güçlü bir sivil toplum kültürünün bulunmaması ve siyasi partilerin mevcut gücü ve konumu gibi nedenler ordunun toplumsal rolünü doğrudan etkilemiştir. 1985 yılına kadar dünyada 56 askeri diktatörlüğün bu tip ülkelerde bulunması tesadüf sayılmaz (Kurban, 2014: 19).

Ancak ordudaki profesyonellik, askerlerin demokratik bir tavır sergileyeceğinin garantörü değildir. Demokratik bir ruhtan yoksun profesyonellik sivillere itaati öngörmemektedir. Bundan dolayı ordu profesyonelleştirilirken yapılması gereken demokratik bilincin de kazandırılmasıdır. Bu nedenle reformların en önemli ayağı harp okullarındaki eğitimidir. Askeri kadrolar, kendilerine tanınan alanın sınırlarından çıkmayı meşru gördüklerinde ve toplumun inanç ve değerlerinden uzak kaldıkları müddetçe demokratik bir profesyonellikten söz edilemeyecektir (Narcis, 2011: 105).

Orduda görev alacak kadrolara yönelik eğitimin biçimi ordunun sivil kurumlara ve o ülkenin siyasi iktidarına yönelik bakış açısını etkiler. Askeri okullarda ders verecek yetkilileri ve öğrencileri tek bir ideolojiye göre belirlemek ordudaki yelpazeyi daraltır. Bunun istenmeyen sonuçları olabilir. Şili’de 1965 yılından önce ordu siyaset dışı olarak anılırdı. 1965 yılından sonra ise kontrgerilla eğitimi görmüş komutanların orduda artan etkisi ile Allende hükümeti devrilerek Latin Amerika’nın en uzun ömürlü diktatörlüklerinden birisine merhaba denmişti (Kurban, 2014: 20-23).

Morris Janowitz, askeri terbiyenin salt olarak silahlı kuvvetlerin sorumluluğuna ait olmasının askeri müdahale eğilimini teşvik edeceğini bundan dolayı sivil siyasi iktidarın ve sivillerin değer yargılarının askeri kadrolara empoze edilmesi gerektiğini belirtir. Janowitz; “Askeri kadroların ve özellikle subayların iç siyasetin etkilerinden kopuk olamayacağı, askeri personele yönelik siyasi ve ideolojik eğitimin amacının öncelikli olarak demokratik sistemlerin nasıl işlediğini anlatmak ve demokratik sistemlere bağlılıklarını pekiştirmek olması gerektiğini belirtmiştir” (Janowitz, 1971: 439).

Askeri darbeler sonrasında üç olasılıktan söz edilebilir. İlk olasılık iktidar koltuğunda ordunun doğrudan kendisinin oturmasıdır. Mısır’da 1952 yılında gerçekleşen General Necip ve Albay Abdül Nasır darbeleri böyle okunabilir. İkinci olasılık ordunun yürütmeyi askeri yapıda konsey, kurul ve mahkeme gibi organlarla denetim altına alarak sivillere bırakmasıdır. Türkiye’de gerçekleşen 12 Eylül askeri darbesi sonrasında böyle bir ortam söz konusu olmuştur. Üçüncü olasılık ise ordunun iktidarı kendi seçtiği sivillere bırakmasıdır (Kurban, 2014: 22).

Yerkürede II. Dünya Savaşı sonrasındaki askeri darbeler incelendiğinde, ABD’li akademisyenler Jonathan M Powell ve Clayton L. Thyne’nin sunmuş olduğu sayısal veri setine göre 1950 ile 2010 yılları arasında toplam 475 darbe girişimi veya darbe gerçekleşmiştir. Bunların 236’sı (%49,69) askeri kanadın sivil yönetime el koymasıyla sonuçlanırken, 239’u (%50,32) ise sivil yönetim tarafından engellenmiştir. Darbelerin veya darbe girişimlerinin ekseriyeti, bölgesel olarak Afrika’da ve Latin Amerika’da gerçekleşirken, 1966 yılı bu darbelerin veya darbe girişimlerinin zirve yılı olmuştur (Powell ve Thyne, 2011).

Ek olarak 1960-1975 yılları arasında sömürgecilikten kurtulan Afrika ülkelerindeki siyasi istikrarsızlığın da etkisiyle darbe ve darbe girişimlerinin sayısında ciddi bir artış görülmüştür.

Tablo 1. 1950-2010 Yılları Arasında Gerçekleşen Söz Konusu Darbe ve Darbe Girişimlerinin Coğrafi Dağılımı

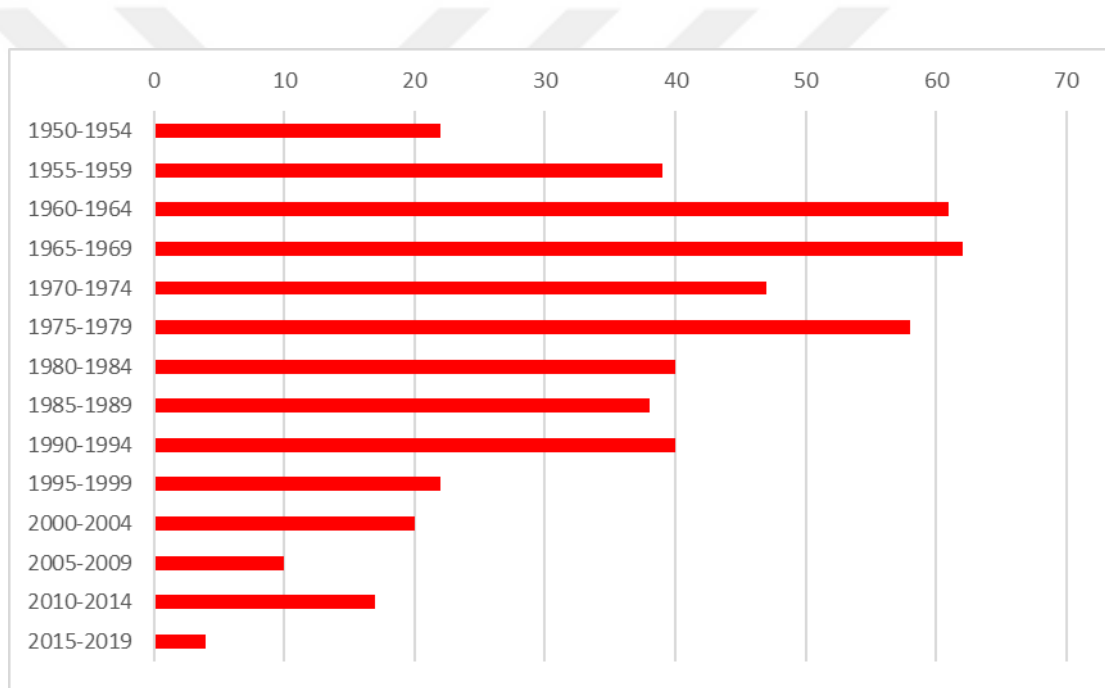
Bölgeler	Darbe Girişimleri	Gerçekleşen Darbeler
Afrika	104	101
Orta Asya ve Asya	29	36
Avrupa	8	8
Latin Amerika	76	70
Orta Doğu ve Arap Yarımadası	22	21
Toplam	239	236

Kaynak: (Bengi, 2016)

Tablo 2. 1950-2010 Yılları Arasında Gerçekleşen Söz Konusu Darbe ve Darbe Girişimlerinin Oransal Olarak Coğrafi Dağılımı

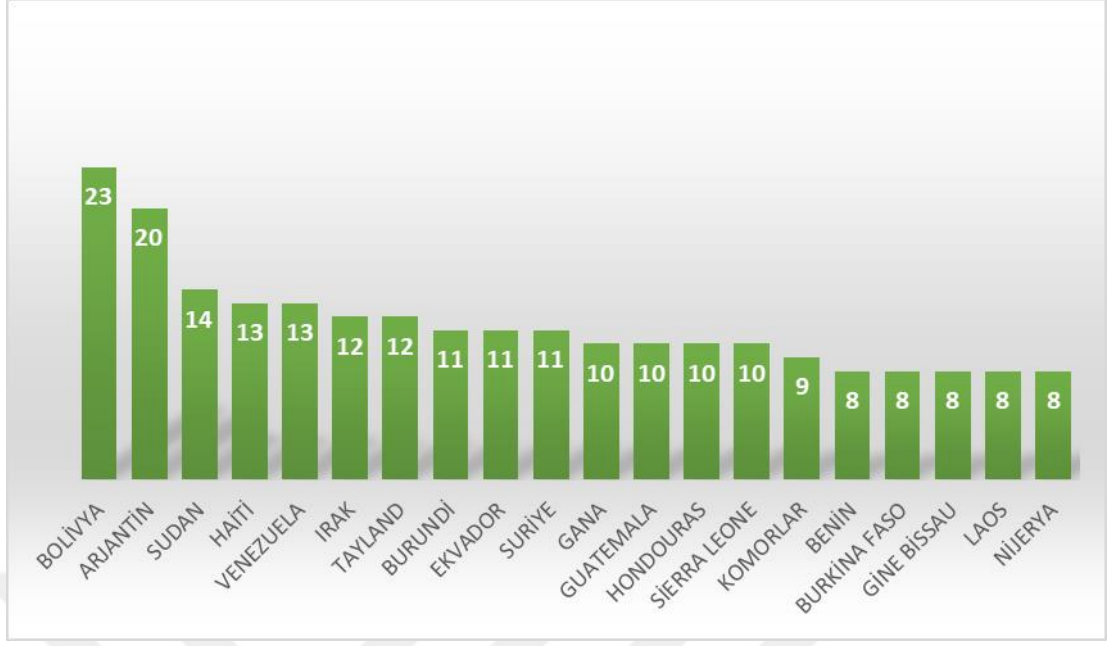
Bölgeler	Darbe Girişimleri (oransal)	Gerçekleşen Darbeler (oransal)
Afrika	43,5%	42,8%
Orta Asya ve Asya	12,1%	15,3%
Avrupa	33%	3,4%
Latin Amerika	31,8%	29,7%
Orta Doğu ve Arap Yarımadası	9,3%	8,9%

Kaynak: (Bengi, 2016)

Şekil 1. 1950-2016 yılları arasında dünyadaki darbe girişimleri ve gerçekleşen darbeler

Kaynak: (Bengi, 2016)

Şekil 2. Dünya siyasi hayatında azami olarak darbe ve darbe girişimi yaşayan ülkeler

Kaynak: (Ders Tarih, 2019)

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ, SİYASİ MODELLER VE DEMOKRASİ; SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ

Sivil asker ilişkileri çalışma alanı gelişmiş ülkeler dahil, tüm Dünya’da tartışma konusu olan ve geniş perspektife yayılmış bir sorunsaldır. Soğuk Savaş’ı takiben silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü biçiminde kavramsallaştırılan bu sorunsal alanın çözümüne yönelik birbirilerinden farklı geliştirilen teorilerin ve kavramsallaştırmaların mevcut olması, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü adına bütüncül bir teorinin oluşturulamayacağına yönelik görüşleri gündeme getirmiştir. Sivil-asker ilişkileri teorilerini anlamadan pratiğe yönelmek veya tek bir teori üzerinden mevcut problemlere çözüm aramak uzun vadede demokratikleşme adımlarını etkisiz hale getirebilir (Cizre, 2014: 109). “Silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü” Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Batı Avrupa tarafından ortaya atılan bir kavram olup, NATO ve AB’nin politik hedef olarak belirlediği genişleme bölgesi içerisinde yer alan eski Sovyetler Birliği ülkeleri tarafından uyulması zorunlu koşulları ihtiva eden bir nosyondur. Tasarlanan yeni nosyonla Orta ve Doğu Avrupa coğrafyasının bölgesel güvenliğini garanti altına alınabilmesi amaçlanmıştır.

Literatür incelendiğinde akademisyenler ve araştırmacılar tarafından sivil-asker ilişkileri alanı ile ilgilenilmeye başlanması, İkinci Dünya savaşı öncesinde “anti militarist” çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda ticari burjuvazi yerine kuvvet süjesinde uzmanlaşan askerlerin devlet bünyesinde dominant rol almaya başladığı kaygısı gözlemlenmiştir (Lasswell, 1941: 455). Alanla ilgili ilk kapsamlı çalışmalar ise Soğuk Savaş’ın başlangıç yıllarına tekabül eden 1950’li yıllarda Amerikalı Siyaset Bilimci Samuel Phillips Huntington ve çağdaşları tarafından yapılmıştır. Kümülatif çalışmaların olduğu bu dönemde çalışmaların iki ana kategoride yol aldığı gözlemlenmiştir. İlk perspektif askeri sosyolojinin kurucularından Amerikalı Morris Janowitz’in öncülük ettiği sosyoloji okulunun, ordu ve toplum ilişkisi üzerindeki bağa

odaklandığı literatürdür. Öteki perspektif ise sivil asker ilişkilerini devlet odaklı yasal/kurumsal temelde araştıran çalışmalardan meydana gelen literatürdür (Feaver, 1999). Soğuk Savaş dönemindeki farklı içerikteki çalışmaların müşterek özelliği teorik temellerinin Huntington ve çağdaşlarının sunduğu çalışmalara referans noktası olarak dayanmasıdır.

Soğuk savaş sürecinde, sivil asker ilişkileri alanına ait tehlikeli bir problem pretoryenizmdir (Dahl, 1989). Pretoryan kavramı tarihsel olarak Roma İmparatorluğundaki özel bir askeri birlik olan Pretoryan Muhafızlarına dayanmaktadır.

Roma İmparatorluğunda Pretoryan Muhafızların vazifesi Senatoyu ve imparatoru ayaklanan askeri garnizonlardan gelebilecek tehditlerden esirgemek olmasına karşın söz konusu Pretoryan Muhafızların menfaatleri olduğunda ise Senato'ya karşı tahakküm uyguladıkları belirtilmektedir (Sarigil, 2011: 269). O günlerden çağdaş dünyaya aktarılan bu kavram günümüzde topluma ve politik sisteme müdahalelerde bulunan ordular için kullanılmaktadır. 'Pretoryanizm' Soğuk savaş yıllarında sivil-asker ilişkileri alanında çalışmalarda bulunanların üzerinde önemle durduğu bir sorundu. Bu soruna ek olarak savunma bakanlarının askeri konulardaki yetersizliği, disiplinsiz ordular, sivil kontrol adı altında orduların güçsüzleştirilmesi ve silahlı kuvvetlerin partizan emellere alet edilmesi gibi sorunlar da Soğuk Savaş sona ereceğe dek sivil- asker ilişkilerinde sivil kontrolü sağlayabilmek için literatürde tartışılan önemli konulardır (Gürbüz, 2017: 21).

Soğuk Savaş döneminin bitişiyle birlikte tehdit algısındaki ve askeri kurumların görev tanımlarında meydana gelen değişim ile Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra istiklallerini sağlayan çok kültürlü ulus devletlere, Amerikan usulü bir düşünce tarzının adapte edilmesinin makul olamayacağı şeklinde görüşlerin mevcut olması sivil-asker ilişkileri alanındaki çalışmaların farklı bir evreye girmesine sebep olmuştur. Amerikalı siyaset bilimci ve jeopolitik teorisyeni olan Profesör Peter Douglas Feaver Soğuk Savaş sonrasında sivil-asker ilişkilerine dair akademik çalışmalardaki bu tekâmülü "Amerikan Rönesans'ı" olarak tanımlar (Feaver, 1999).

Soğuk Savaş döneminin bitişi sivil asker ilişkileri literatürü açısından önemli bir kilometre taşıdır. Soğuk Savaş sonrasında istiklalini kazanan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleşmesi, enternasyonal kuruluşlar tarafından sivil-asker ilişkileri sorunsalına daha fazla önem gösterilmesi, dış tehdit algısının değişimi ile silahlı kuvvetlerin işlevlerinin farklılaşması, iç tehditlerin ve çatışmaların da artık ulus devletleri tehdit eder hâle gelmesi gibi nedenlerden dolayı literatürde başka sorunlar tartışılmaya başlanmış ve böylece yeni bakış açıları ve yeni nosyonlar doğmuştur. Yeni çalışmalarla Soğuk Savaş döneminde sivil-asker ilişkileri açısından örnek olarak gösterilen ABD Soğuk Savaş sonrasında bu alanda eleştirilmeye başlanmıştır.

Özellikle de 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında uluslararası sistemin yapısındaki bu tadilat, devletleri, toplumları ve askeri kuruluşları önemli ölçüde etkilemiştir. Askeri kadroların asıl vazife tarifini saptayan tehdit unsuru, askerlerin profesyonelliğini, askeri doktrinindeki değişimi ve sivil-asker ilişkilerini etkileyen faktörlerdendir (Williams, 2008: 200).

Tablo 3. Silahlı Kuvvetlerin Yapısının Dönemsel Olarak Analizi

	MODERN ÇAĞ Soğuk Savaş öncesi (1900- 1945)	GEÇ MODERN ÇAĞ Soğuk Savaş (1945-1990)	POST MODERN ÇAĞ Soğuk Savaş Sonrası (1990-2001)	HİBRİT ÇAĞ (2001-?)
TEHDİT	Düşman İşgali	Nükleer Savaş	Ulus Altı Tehditler (Etnik Şiddet, Terörizm, vs.)	Uluslararası Tehditler, Ulusal Sınırları Aşan Tehditler, Ulus Altı Tehditler
KUVVET YAPISI	Kitle Orduları, Zorunlu Askeri Hizmet	Büyük Profesyonel Ordular	Küçük Profesyonel Ordular	İhtiyat Birlikleri ile Bütünleşik Profesyonel Ordu
ANA GÖREV TANIMI	Ülke Savunması	Müttefikleri Destekleme	Yeni Görevler (Barış) Destekleme Harekâtı, İnsani Yardım Harekâtı, vs.)	Operasyon Tayfının Tamamı
BASKIN ASKERİ UZMANLIK	Savaşçı Lider	Yönetici/Uzman	Asker-Devlet Adamı, Asker-Akademisyen	Asker-Savaşçı ve Yönetici, Asker- Devlet Adamı ve Akademisyen, Asker- Polis Memuru
ASKERE KARŞI HALKIN TUTUMU	Destekleyici	Kararsız	Kayıtsız	Destekleyici

Kaynak: (Williams, 2008: 201-202)

‘Hibrit çağ’ olarak tanımlanan bulunduğumuz çağda tehdit ölçeği geleneksel ve düşük yoğunluklu tehditlerden nükleer ve devlet dışı tehditlere doğru varyasyona uğramıştır. Böylece sivil-asker ilişkilerinde etkili olan tehdit kavramı yeni makro algısıyla ‘hibrit tehdit’ olarak tanımlanmıştır (Williams, 2008: 201-202).

İç ve dış tehdit algısına yönelik olarak çalışmalarda bulunan Michael C. Desch, sivil kontrolün en dayanıklı hâlinin dış tehdidin fazla kıvamda iç tehdidin ise az kıvamda veya hiç olmadığı zamanlarda gerçekleştiğini açıklar. (Desch, 1998: 391). Azalan sivil kontrolü arttırabilmek için yapılması gereken dış tehditlere yönelik olarak hazırlanan doktrin ve bu yöndeki askeri eğitimidir. Dış tehditlere yönelik bir doktrinle hazırlanan ve yönetilen ordular, iç tehditlere yönelik doktrinle askeri teşkilatını biçimlendiren ve yönetilen ordulara göre sivil kontrole daha elverişlidirler (Desch, 1998: 395).

Askeri kadroların sosyolojik yapısı, sivil hükümetin meşruluğu ve toplumda var olan etnik bölünmeler sivil-asker ilişkilerini etkileyen diğer faktörlerdir (Feaver, 1999: 222-223).

2. KLASİK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ TEORİLERİ

Bu bölümde sivil-asker ilişkileri çalışma alanındaki klasik eserler veren Samuel Phillips Huntington (1957), Morris Janowitz (1960), Eric A. Nordlinger (1977) ve Samuel E. Finer'in (1962) teorilerinin önemli görülen hususlarının genel hatlarıyla okuyucuya aktarılması hedeflenmiştir. İlerleyen kısımda çağdaş sivil-asker ilişkileri teorileri incelenecektir.

2.1. Samuel P. Huntington: Ayrım Teorisi

Sivil-asker ilişkileri alanında ilk kapsamlı çalışmalardan birisine öncülük eden Huntington'a göre sivil-asker ilişkileri sorununun 19. yüzyılda açığa çıkmasındaki en önemli faktör profesyonel askerlerin, özellikle de profesyonel subay heyetlerinin ortaya çıkmasıydı (Albright, 1980: 553-554).

Orduların profesyonelleşmesi 19. yüzyılın bir eseri olarak modern devletlerin kuruluşu ile ilişkilendirilir. Profesyonellikten önce 18. yüzyılda topçu ve donanma gibi teknik sınıflar dışında subaylık mesleğine adım atma, mesleki atama ve terfi gibi durumlar söz konusu olduğunda varlık, doğum, kişisel ve siyasi nüfuz gibi faktörler ön plana çıkmaktaydı (Örs, 2006: 61). İlk profesyonel orduların Prusya'da doğuşu ile subaylık mesleğine girişte aristokratik şartlar kaldırılmıştır. 19. yüzyılda ordu profesyonel liderliğe sahip "kompetan" bir kurum olmaya başlamıştır (Heywood, 2014: 478). Sivil alan ile askeri alan arasında ayrışmanın yaşandığı bu yeni dönemde sivil-asker ilişkilerinde gerilimler yaşanmaya başlamıştır. Huntington'a göre bu gerilimleri önleyebilecek etken sivil kontroldü. Böylelikle sivil asker ilişkileri kavramı literatüre kazandırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sivil-asker ilişkilerine yönelik akademik düzeyde yapılan yegâne çalışma olmamasına rağmen Huntington'ın çalışmasını farklı ve mûtenâ kılan etmen Amerika Birleşik Devletleri'nin sivil-asker ilişkilerine dair politikalarda bu çalışmayı merkezine alarak büyük önem vermesidir (Feaver, 1996: 158).

Huntington kuramında ‘askerlere yönelik sivil kontrol’ün seviye olarak zirvede sağlanması adına “*sübjektif kontrol*” ve “*objektif kontrol*” normlarını geliştirmiştir. Sübjektif kontrolde askerlik hususi bir ihtisas alanı şeklinde değerlendirilmez. Tehdit değerlendirilmesi, savunma planlaması, bütçeleme sistemi, askerî harekât sırasındaki gereksinimlerin tedariki gibi konuları da kapsayan güvenliğe ilişkin her kararın siviller aracılığıyla alınması öngörülür. Sübjektif kontrol güvenlik konularında ihtisaslaşmış ve askeri sistem içine yerleştirilmiş sivil kadrolar tarafından yerine getirilmektedir.

Objektif kontrolde ise siyasi ile askeri alanlar birbirlerinden müstakil iki ihtisas alanı biçiminde değerlendirilerek öğrenimleri gereği siyasete ek bir katkı yapacak kadar donanıma sahip olmayan askerlerin politik hükümlere müdahale etmemesi, siyasetçilerin de silahlı kuvvetlerin uzmanlık alanından uzak durması öngörülmüştür. Huntington’a göre askeri kadrolar üzerinde sivil kontrolün maksimum seviyeye yükseltilebilmesi için, en aktif norm objektif kontroldür. Objektif kontrol, askerlerin hem profesyonel kapasitesinin hem de politika ile arasındaki mesafenin arttırılmasıyla sağlanmaktadır.

Huntington Amerika Birleşik Devletleri’nin siviller ile askerler arasındaki ilişkisini biçimlendiren iki güçten bahseder. Bu güçler “*işlevsel zorunluluk*” ve “*toplumsal zorunluluk*” (Huntington, 2004: 5). “İşlevsel zorunluluk” topluluğun güvenliğini örseleyen dış tehdittir. “Toplumsal zorunluluk” ise toplulukta egemen olan ideoloji ve topluluğu tanzim eden yasal/kurumsal çerçeve olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Anti-militarist olan Amerikan liberal ideolojisinin askeri güvenliği minimum düzeyde tutarak sivil-asker ilişkilerinde sivil kontrolü sağlamaya çalıştığını belirten Huntington, Amerikan liberal görüşünün Sovyet tehdidine karşı koyabilmesi için pro-militarist bir yaklaşım sergileyen muhafazakâr bir ideoloji ile değiştirilmesi gerektiğini belirtir (Feaver: 1996: 159-160). Yapılması lüzumlu olanı “*objektif sivil kontrol*” şeklinde belirten Huntington, bu olgunun toplumu harici tehditlere karşı korunmakla birlikte aynı zamanda askerlere karşı topluluğu koruduğunu da ileri sürmektedir (Huntington, 2004: 160).

Objektif sivil kontrolün temelini askerin profesyonelleşmesi oluşturmaktadır. Huntington'a göre askeri alandaki özerklik, profesyonellik sağlar; profesyonelliğin ise askeri elitlerin, politik olarak tarafsız kalmasını ve gönüllü itaat etmesini kolaylaştırır. Profesyonel askerin sivil otoriteye bağlı olduğunu belirten Huntington, sivil otoriteye itaat etmeyen askerin profesyonel olmadığını belirtir (Feaver, 1996: 158).

Ancak Huntington'ın teorisi kendi çağdaşları ve günümüz akademik çevreleri tarafından eleştirilmektedir. Profesyonel olarak görülen orduların darbeler yaptığı ve demokratik yöntemlerle seçilmiş sivil otoriteleri devirdiği dünyada, askeri alandaki özerkliği ile profesyonelliğin kendilerine kazandırdığı kudretle hükümetin yerine devletin hizmetkârı olmayı benimseyen ordular sivil otoriteye sadık kalmayı tercih etmeyebilmektedirler (Finer, 1996: 163-164). Askeri ve sivil alanları birbirinden bağımsız olarak yorumlamak pek çok devlette muteber görülmeyen bir yaklaşımdır. Soğuk Savaş yıllarında komünizm ile idare edilen on altı ülkede araştırmalarda bulunan David E. Albright'a göre "*Sivil ile askeri alanlar arasında mutlak bir ayrım yerine bulanıklık mevcuttur. Bu bulanıklığın nedeni toplumların modernleşmesinden daha çok o toplumda baskın olan devletin idarecilik perspektifi, ulusal gelenekleri ve askerî doktrindir*" (Albright, 1980: 574).

Askeri hayata dair konuların sivil hayata daha hızlı yakınlaştığı bilgi çağında yalnızca askeri alana ait bir sorun bulmak çok zordur. Problemler askerleri alâkadar ettiği kadar toplumları ve sivil otoriteyi de alâkadar etmektedir. Toplumdan ayrışan kendi kabuğuna çekilen bir ordu düşünebilmek modern toplumlara özgü bir hâl değildir. Çünkü askerler sivil yaşamın ümitlerinden, kabiliyetlerinden, davranışlarından ve değerlerinden etkilenirler (Sarkesian, 1981: 283)

Huntington'ın teorisindeki "objektif sivil kontrol" tanımlaması sivil-asker ilişkilerindeki saygınlığını devam ettirirken, küresel düzeyde evrilen tehdit ve görev tanımlamalarıyla, askeri profesyonellik kavramı sadece kendi alanında otonom ve askeri alana daraltılmış şekilde algılanmamaktadır. Bu çıkarımdan yola çıkan Morris Janowitz sivil ve askeri değerleri yakınlaştıracak bir teori geliştirecektir.

2.2. Morris Janowitz: Yakınlaşma Teorisi

Askeri sosyolojinin inşasında rol oynayan isimlerden Morris Janowitz politik alandan arındırılmış askerlerin sivil kontrolünü gerçekleştirmenin hakiki dünyada çok güç olduğunu belirtir. Çünkü üst rütbeli askeri elitler ulusal güvenlik siyasetinin tayin edilmesinde sivil otoriteye yardımda bulunan bir baskı blokidir. Bu askeri elitler politika oluşturma sürecinde yapmış oldukları katkıda sivil otoriteye karşı sorumlu ve makul olduğu sürece sivil kontrolde sıkıntı olmayacaktır. Sivil değerlerle askeri kadroların anlamlı bir yakınlaşması bu kontrolü sağlamlaştıracaktır (Janowitz, 1960: 420). Ayrıca subayların profesyonel eğitimlerine sivil eğitimcilerin de dahil edilmesi gerektiğini belirten Janowitz, alt seviyedeki askeri kuruluşlarda da sivil kontrolün sağlanması gerektiğini ifade etmektedir (Nielsen, 2005: 66).

Huntington gibi askeri profesyonelliğin sivil kontrolü sağlamada etkili bir yol olduğunu değerlendiren Janowitz'in Huntington ile ayrıştığı nokta, askeri alanın sivil alan ile ayrılması ve özerk bir yapıda olması yerine, askeri kuvvetleri jandarma tarzı bir kuvvete benzetmesidir (Nielsen, 2005: 67).

Profesyonel askerlere duyulan ihtiyaçların yurttaş-asker rolünün önemini yitirmesine sebep olduğu bir ortamda Janowitz'e göre, yurttaş-asker rolünün farklı kamu hizmetleri ile yeniden kazandırılmasının sivil-asker ilişkilerinde sivil kontrolü ve askeri kadroların politik sisteme müdahalesinin önlenmesini sağlayacaktır. Soğuk Savaş sonrasında modern dünyada savaşın minvali, Huntington'ın görüşlerini ortaya koyduğu döneme göre değişiklikler yansıtmaktadır. Bu durumdan dolayı günümüz şartlarında askeri alan ile sivil alan arasındaki ayrımın bulanıklaştığını belirten Janowitz ideal bir sivil-asker ilişkileri için demokratik değerlerin korunmasının yeterli olmadığını belirtir. Janowitz demokratik değerlerin korunması için yurttaş-asker idealinin topluma enjekte edilmesi gerektiğini belirtir (Burk, 2002: 12).

Janowitz' in çalışmasındaki “yurttaş-asker” görüşüne yönelik eleştiriler söz konusu olmuştur. Eleştirilere göre bu fikir yurttaşlara askerlik hizmeti için seferberlik ilanının olduğu İkinci Dünya Savaşı günlerinde makbul olabilirdi ancak yurttaşların toplumsal

olarak askerliğe seferber edilmediği günümüz dünyasında profesyonel ordularda bu ideali pratiğe dökmek imkansızdır (Burk, 2002: 14). Günümüzde yurttaşlar askerliği bir yükümlülük olarak görmektense meslek olarak görmeyi tercih etmektedirler.

Janowitz ayrıca iç tehdide yönelik olarak görevlendirilen orduların, dış tehdide yönelik olarak görevlendirilen ordulara nazaran daha çok politikaya müdahale edeceğini belirtmektedir.

Janowitz ve Huntington çalışmalarında sivil-asker ilişkileri alanını ulus-devlet perspektifi kapsamında düşünerek demokratik bir model sunmuşlardır. Janowitz ve Huntington'ın teorilerine yönelik olarak eleştiriler incelendiğinde, ulusların birbirine bağlandığı günümüz küresel düzeninde sivil-asker ilişkilerini tek bir perspektiften bakarak ulus devletlerle sınırlamak demokratik bir model ortaya koyulamayacağı belirtilmiştir. Eleştirilerde ayrıca her ulusun kendine özgü tarihi ve politik kültürü olduğunu ve Janowitz ve Huntington'ın bu iki faktörün sivil-asker ilişkilerinin şekillenmesinde önemli etkenler olduğunu belirtmeyi gözden kaçırarak sivil-asker ilişkilerini Amerikan tarihi ve kültürü üzerinden modellediklerini ve bu modellemeleri farklı uluslara uyarlamamanın hatalı değerlendirmelere yol açabileceği belirtilmiştir.

2.3. Finer Siyasi Kültür Düzeyi ve Müdahale Teorisi

Huntington ve Janowitz askeri kadroların siyasi olarak müdahalesini engelleyecek mekanizmaların tespitine yönelik çalışmalarda bulunurken Samuel E. Finer, askeri kadroların siyasete müdahalelerinin nedenlerine ve nasıllarına yönelik araştırmalarda bulunarak sivil-asker ilişkilerine yönelik teorisini geliştirmeyi tercih etmiştir. Finer askerlerin siyasete heves duymalarının veya siyasetle ilişki içerisinde olmalarının tuhaf bir durum olamayacağından bahseder. Modern ordular merkezi kumanda, etkili iç iletişim kanalları, disiplin ile cesurluk, kahramanlık, fedakârlık ve yurtseverlik gibi meziyetleri önceleyen zihni anlayışının şekillendirdiği silahlar üzerindeki tekeli bulunduran örgütlenme yapısı ile siyasi odak olma özelliklerini muhafaza etmektedir. Bu nedenle ordu mensuplarının ülkenin kaderini belirleyen siyasi süreçlere ilgisiz kalabilmesi mümkün değildir. Finer subayların ruh halleri ve saikleri sebebiyle vatani

savunma görevinin askerler tarafından aşikâr kader (*manifest destiny*) olarak algılandığı bir ortamda müdahaleci bir tavır sergileyebilmesini pekiştirici unsurlardan bahseder. Ayrıca subayların toplum nezdindeki itibarının ve güvenilirliğinin sağlamış olduğu kudret, öte yandan çıkarıcı olmakla suçlanan sivil siyasi odaklara karşı hissedilen güvensizlik ve husumet, askerlerin müdahaleci bir ruh hâline bürünmesine yol açabilir.

Finer'a göre iç ve dış güvenlik sorunlarının giderilmesinde subaylara bağımlılıkların artması, ülke içindeki kargaşa durumlarında oluşan sivil iktidar boşluklarında silahlı kuvvetlere yönelik toplumsal güvenin artmasıyla tek düzenli kurum olarak ön plana çıkartılması gibi durumlar subay kadrolarının siyasi müdahalelerine kapı aralamaktadır.

Subaylardaki müdahaleci tavrın sınırlandırılmasına yönelik olarak ise silahlı kuvvetlerin teknik yetersizliği ve askeri yönetimdeki meşruiyet eksikliği gibi faktörleri ileri süren Finer, subayların uzmanlık alanlarına odaklanmalarını temin eden mesleki bir bilincin aktarılması için eğitim aşamasından başlayarak sivil yönetim ilkesine mutlak bağlılığın yerleştirilmesini de müdahaleci yönelimleri sınırlandıracak ciddi bir faktör olarak değerlendirir.

Askeri kadroların müdahaleci tavırlarını destekleyici ve sınırlandırıcı faktörlerin tüm devletlerde çeşitli düzeylerde var olduğunu belirten Finer, subay kadrolara ilişkin hangi faktörlerin ne derecede etkili olacağını, hangi tavrın kabullenileceğini saptayan parametrenin devletlerin siyasi kültür seviyelerinin sahip olduğu olgunluk düzeyi olduğunu belirtir.

Askerlerin sivil siyasete müdahalesini Finer, dörde ayırarak kategorize eder. “Etki-nüfuz (influence)”, “baskı-şantaj” (pressure-blackmail), “azletme” (displacement) ve “devirme” (supplantment). Etki-nüfuz (influence) ve baskı-şantaj (pressure-blackmail) olgunlaşmış siyasi kültür düzeyinde olan ülkelerde gözlemlenirken, azletme (displacement) ve yerini alma (supplantment) ise düşük siyasi kültür düzeyine ait ülkelerde gözlemlenmektedir.

Etki-nüfuz modelinde askeri kadrolar meşru anayasal dayanağı kullanarak sivil siyasete yönelik tesir gösterirken, baskı-şantaj modeli ise siyasi iktidarın meşruiyetinin tartışmalı olduğu durumlarda askerlerin sivil siyaseti aleni veya gizli biçimlerde tehdit etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Azil modelinde ise bakanlar kurulu veya sivil siyasi liderin direkt vazifeden el çektirilerek, askeri kadroların müttefiklerinin içerisine dahil edildiği yeni bir anti-demokratik hükümet kurulurken, yerini alma veya devirme modelinde ise askeri kadrolar doğrudan kendi bünyesinden bir askeri hükümet oluştururlar (Finer, 2018: 71-73).

2.4. Nordlinger'in Korporatizm Teorisi (Askeri Korporatizm)

Eric A. Nordlinger, Huntington'un teorisine dair eleştirilerinden yola çıkarak geliştirdiği kuramında, askeri harekâtları sonuçları bakımından siyasi bir projelendirme ve karar verme süreci olarak tanımlamaktadır. Askerî harekât planlamasının askeri kadroları mecburî olarak siyasi projelendirme ve karar verme süreci içerisine dahil ettiğini belirten Nordlinger, "objektif kontrol"ün teknik süreçler bakımından askerlere kısmi bir özerklik kazandıracığını belirtir. Böylece askerler, müdahalecilik eğilimini güçlendirecek ve direkt olmasa da dolaylı olarak sivillerin kararlarını biçimlendirme imkânına sahip olacaktır. Huntington'un aksine, Nordlinger profesyonelleşmenin modern ordulara siyasî tarafsızlık becerisi edindirmeyeceğini, tam aksine genişletilmiş bir siyasî rol verebileceğinden bahsetmektedir.

Nordlinger'e göre bütün kamu kurumları, kurumsal menfaatlerini benzer biçimde korumak ve genişletmek ister. Kamu kurumlarının tamamına yakını "kendilerine bütçeden düşen hak", "işlerinde muhtariyet", "kurum personelinin sosyal olanaklarının muhafaza edilmesi ve yükseltilmesi", "kurum personelinin öteki kurumsal yapılara karşı korunarak sorumluluğun kendilerinde olması", "kurumun yaşamını koruyabilmesi" gibi konulara duyarlıdır.

Sivil siyasi hükümet askerlerin aidiyet ve kurumsal bağlılık kapsamındaki kurumsal menfaatlerine karşı duyarlı olduğu sürece, askerler öncelikli vazifeleri olan ülkenin dış tehditlere yönelik savunulması vazifesine daha çok yönelecektir. Askeri

kurumlar başka kamu kurumlarından ayrı bir özerkliğe eriştirildiğinde ise, “eğitim-öğretim”, “terfi-tayin”, “savunma planlaması”, “askeri harcamalar” gibi pek çok alanda sivil siyasi hükümet tarafından denetlenemez konumuna gelir (Uluçakar, 2013: 60).

Nordlinger’in “askeri korporatizm” olarak da bilinen kuramında askeri güç ve uzmanlığı sivil-asker ilişkilerinde başlıca şart olarak belirlemesi Huntington’un teorisiyle ortak olsa da bu yaklaşımı Huntington’un yaklaşımından ayıran temel fark askeri kadrolara kazandırılacak özerkliğin sadece kurumsal ekonomik menfaatleriyle ilgili olacak şekilde sınırlandırmasıdır. Askeri kurumlar diğer kamu kurumları gibi kurumsal yönden kendi ekonomik çıkarları dışındaki bütün konularda sivil siyasi otoriteye itaatle yükümlü olmalıdır (Nordlinger, 1971).

Nordlinger’in geliştirdiği kurum müttefikliği ve aidiyet perspektifinde bir askeri korporatizm modeli Joseph Moskowitz tarafından demokrasi namına ciddi tehlikeler içerebildiğinden dolayı eleştirilmektedir (Moskowitz, 1983: 14). Pakistan, Çin, Mısır ve El-Salvodor gibi ülkelerde askeri kurumların kritik oranda iktisadi kaynağı denetleyebilmeleri ve bu kapsamda kolektif bir sermaye takımına benzer biçimde faaliyette bulunmaları bu eleştiriye haklı kılabilir.

3. ÇAĞDAŞ SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ TEORİLERİ

Ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemde ordular dış tehdidi önlemeye yönelik güç unsurları olarak anılırken, II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda iç güvenliği temin etmeye ilişkin vazifelerin polise aktarılması yaygın hâle gelmiştir. Michael Mann'e göre "II. Dünya Savaşı sonrası dönem içe dönük militarizmin dışa çevrilmiş şekilde tasarlanarak yerleşik hale geldiği bir dönemdir" (Michael, 1993: 405).

"Çatışmacı dünya sisteminde kuvvetli orduların zaruri olması" ve "orduların yalnızca hariçten gelen tehdiye yönelik bir sertlik aracı olması gerektiği" düşünceleri üzerine "orduların politik yönden dilsizleştirilmesine" yönelik kuramsal dizayn gereksinimi ilk defa 1950'li yıllarda ABD'de gerçekleşmiştir.

Soğuk Savaş Döneminin bitişiyle birlikte yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin ortaya çıktığı, teknolojik gelişmelerin olduğu ve küresel ölçekte tehdit algısının değişime uğradığı güvenlik ortamında sivil-asker ilişkileri dinamiklerinin izahına yönelik olarak klasik (geleneksel) teoriler tartışılmaya başlanmıştır. Rebecca L. Schiff (2008), Michael C. Desch (2001), Eliot A. Cohen (2002), Peter Feaver (1992), Douglas L. Bland (1999) gibi araştırmacılar silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü amacıyla muhtemel salt bir model olamayacağını öne sürerek farklı kuramsal modeller geliştirmişlerdir.

3.1. Rebecca L. Schiff: Uyum Teorisi

Schiff uyum teorisinde sivil-asker ilişkilerinin askeri kadrolar, siyasî seçkinler ve yurttaşlar arasındaki iş birliği ile şekillenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu iş birliğinin yapılacak ülkedeki tarihsel, kültürel ve kurumsal değerleri himaye edecek şekilde müşterek bir mahreçte yapılması gerekir (Schiff, 2012: 324).

Sivil ve askeri alanların ayrımını ABD ve ona benzer devletler için geçerli olduğunu belirten Schiff, farklı tarihsel ve kültürel geçmişe haiz ülkelerde, bu ayrımlaştırıcı

modeli en iyi yöntem olarak ihraç ederek uygulanmasını uygun bulmamaktadır (Schiff, 1995: 8). Schiff'in uyum teorisiyle hedefi farklı kültürlere ve farklı siyasal sistemlere sahip ulusların, Amerikan veya Batı konsepti sivil-asker ilişkileri modelinden ilham almadan, nasıl demokratik bir sivil-asker ilişkileri alternatif modeli geliştireceğini ileri sürmektedir.

Schiff'e göre sivil-asker ilişkilerinde geleneksel kuramlar, sivil kavramını tanımlarken politik kurumları ve politik seçkinleri sivil kavramı içerisine dahil ederken sivil toplum ve yurttaşları göz ardı etmektedir. Ancak uyumlu bir sivil-asker ilişkileri için sivil kavramına yurttaşlar ve sivil toplum da dahil edilmelidir.

Uyum teorisinde politik elitler, askerler ve vatandaşlar arasında yapılacak iş birliğinde dört konu dikkate alınmalıdır. *Subayların toplumsal kompozisyonu, siyasal karar alma süreci, askere alınma prosedürü ve askerin stili* (Schiff, 2012: 323). Bu konular arasındaki uyumun fazla olması durumunda sivil-asker ilişkilerinde demokratik ilerleme görülecek ve askeri kadroların politik sisteme müdahale olasılığı azalacaktır.

Bütün modern ordularda subayların belirli kompozisyonu vardır. Demokratik devletlerde, subay heyetleri toplumdaki her sınıf ve tabakanın kompozisyonundan meydana gelmekle beraber bu durum Schiff için bir zaruret değildir (Schiff, 2009: 369). Bu duruma yönelik olarak Schiff Hindistan'da kolonyal dönemde, askerlerin belirli bir kasttan seçilmesinin bir uzlaşmazlık veya darbe nedeni haline dönüşmediğini belirtmiştir. Ancak Schiff askerlerin kompozisyonunda kültürel, tarihsel ve sosyal koşulların önemli etkenler sayılmasının sivil-asker ilişkilerinde uyum sağlanmasını kolaylaştıracağını da belirtir (Schiff, 2009).

2010 ile 2015 yılları arasında Uruguay'da Başbakanlık yapan Jose Mujica ise bu fikre katılmayarak, "Bir darbeci askeri birliğe karşı yegâne teminat askeri kurumlardaki üyelerin, farklı politik kimliklere sahip olarak halkı yansımasıdır. Farklı siyasi fikirler subayların arasında yayılmazsa, iş localara kalır" (Danza ve Tulbovitz, 2015: 67) şeklinde bir değerlendirme yapar.

Politik karar alma sürecinde askeri kurumların ihtiyaç ve ödeneklerinin belirlendiği konular parlamento, komisyonlar ve kabinede belirlenmektedir. Ayrıca bu süreçte sektördeki iş insanları askeri kurumlar ile ilişkiye girebilmektedir. Ancak çoğu zaman bu süreçler vatandaşların enformasyon alanı dışında kalabilmektedir. Oysa ki sıhhatli bir sivil asker ilişkileri için vatandaşların bu karar alma süreçlerinin bir parçası olması gerektiğini belirten Schiff, bu durumun askeri darbeleri caydırmada etkili olacağını belirtmektedir.

Askere alınma yönteminde ise Schiff, askere yazılma konusunu, vatandaşların vicdanına terk ederek, inançları yönünde arzulu olmalarını sağlayacak bir sistemin daha ahenkli bir sivil-asker ilişkisi ortaya çıkaracağını belirtir (Schiff, 1995: 15).

Silahlı kuvvetler içerisindeki beşerî ve kültürel unsurları ifade eden askerin stili ise askeri gelenek ve simgelerle ilişkili tarihsel tekâmülün bir parçasıdır. Askeri stil, zihinsel düşüncelerin bir göstergesi olarak askeri kadroların fikirlerini ortaya koyar ve sosyal sınırlarını gösterir (Schiff, 1995: 15-16). Üniformalar, marşlar, geçit törenleri ve diğer semboller de askeri tarzı yansıtmaktadır. Askeri stili yansıtan faktörler ile politik elitler ve vatandaşlar arasındaki uyum incelenirse sivil-asker ilişkilerinin durumu hakkında fikirler verecektir.

Sonuç olarak Schiff'e göre Batılı ülkelerin demokrasi tarihinde yaşadığı akıbetleri tecrübe etmeyen ve kendi kültürlerini batıya ait değerler ile harmanlayarak siyasal bir model geliştiren devletler, sivil-asker ilişkilerinde başarıyı sağlamayacaktır (Schiff, 2009: 397). Uyum teorisi, her devletin kendi kültür ve tarihiyle entegre olan askeri kadrolar, siyasi elitler ve toplum üzerinde ortak bir konsensüse varılarak teşkil edilecek modelin, askerlerin siyasal sisteme müdahalesini en aza indirileceğini savunmaktadır. Soğuk savaş sonrası yıllarda değişime uğrayan risk ve tehdit algılamalarının olduğu güvenlik ortamında Desch, Cohen, Feaver, Douglas Bland gibi birçok çağdaş araştırmacı sivil asker ilişkilerine yönelik olarak geliştirdikleri teorilerde geleneksel (klasik) teorilerdeki sivil alan ile askeri alanı birbirinden bağımsız şekilde ayırma odaklı perspektifi korumayı tercih etmiş olmasına rağmen, Schiff bu teorilerdeki

ayırma dayalı perspektifi köklü bir biçimde değiştirmeyi deneyen az sayıdaki araştırmacılar arasındadır.

3.2. Michael C. Desch'in Tehdit-Vazife Teorisi

Michael Desch “iç tehdit” ve “dış tehdit” kavramlarını sabit değişken, “askeri kurumlar”, “politik ve askeri liderler”, “devletin yapısı” ve “sosyal yapı” kavramlarını ara değişkenler olarak değerlendirerek sivil-asker ilişkilerini tahlil etmektedir (Desch, 2001: 64). Desch teorisinde sivil asker ilişkilerinin en tehlikeli biçimini dış tehdidin az, iç tehdidin fazla olduğu hâl olarak değerlendirirken, en güvenilir biçiminin ise dış tehdidin fazla iç tehdidin az olduğu hallerde vuku bulacağından bahsetmektedir. Ayrıca Desch iç tehdidin ve dış tehdidin az olduğu hâli en güvenilirine yakın, iç tehdidin ve dış tehdidin yüksek hâlini ise en tehlikeliye yakın olarak değerlendirir.

Desch sivil-asker ilişkilerinin en güvenilir halinin bağımsız değişkenini yüksek seviyede dış tehdit olgusu olarak değerlendirir. Ara değişkenleri ise tecrübeli askeri ve politik liderler, siyasi otoritenin hedefleriyle uyumlu, yüzü dış tehdide çevrilmiş askeri kurumlar, kurumları arasında uyum olan devlet yapısı ve karşıt görüşlerin özgürce tartışıldığı toplum yapısıdır. Sivil-asker ilişkilerinin en tehlikeli halinde “yüksek seviyeli iç tehdit olgusu bağımsız değişkenken, ara değişkenler ise tecrübesiz askeri ve politik liderler, kurumsal yapısı içerisinde dayanışma sergileyen, müphem ve iç tehdide odaklanmış askerî kurumlar, devlet kurumları arasındaki çekişme ve bölünmüş bir toplum yapısıdır” (Desch, 2001: 64-65).

Desch'in teorisine askeri kurumlar dışında kalan diğer güvenlik kurumlarını konu edinmemesi ve Soğuk Savaş dönemi sonrasında değişen güvenlik ortamındaki tehdit tanımlamalarının değişmesi ile farklı durumlarda orduların demokratik kontrolünün nasıl sağlanacağı konusunda teorinin içinin doldurulmadığı yönünde eleştiriler dile getirilmiştir. Ayrıca dış tehdide dönük olmasına rağmen, deneyimli siyasi ve askerî liderlere ait olan ve yekpare personeli tesanüt içerisinde olan bir askeri kurumun demokratik sivil kontrolünün nasıl sağlanacağına yönelik açıklamaların yeterli derecede berrak olmadığı ifade edilmektedir (Uluçakar, 2013: 64).

Desch'in geliştirdiği teoriyi bu eleştiriler perspektifinde genişletmeye alışan Shemella "sivil siyasi otoritenin yasal düzenlemeler aracılığıyla askeri kurumların görev tanımlamasını açık görevlerle dizayn ederek dış tehdide yönelik odaklanmasını sağlayabileceğini" ifade eder. Ayrıca Shemella askeri kurumların yönergelerinin açık ve anlaşılır şekilde yazılması, yönergelerde silahlı kuvvetlere yalnızca savunma, taarruz, barışı müdafaa etme veya destekleme gibi sadece dış tehdide dönük görevler verilmesi gerektiğini vurgular. Doğal afetlerle mücadele, emniyet veya asayiş yardım, kolluk hizmetleri gibi görevler kurum yönergelerinde yer bulmamalıdır (Shemella 2006: 138).

Desch'in sivil-asker ilişkilerine yönelik teorisi her ne kadar geleneksel (klasik) teorilerdeki gibi sivil alan ile askeri alanı ayırma odaklı olsa da, toplumsal yapıyı sivil asker ilişkilerinde bir etken olarak değerlendirmesi ve i tehdidin önemini vurgulaması gibi nedenlerden dolayı ağdaş kuramlar arasında değerlendirilmektedir.

3.3. Eliot Cohen'in Normatif Kuramı

ABD'de akademik camiada neo muhafazakâr hareketin temsilcilerinden birisi olarak tanınan Cohen, Soğuk Savaş sonrasında başta terörizm gibi yeni risk ve tehditlerin algılandığı ortamda Huntington'un sivil-asker ilişkileriyle ilgili kuramsal modelini düzenleyerek geliştirmiştir. Cohen asimetrik tehdit ve düzensiz savaş biçimlerinin olduğu yeni dünyada, sivil ve askeri seçkinler arasında "aynı şartlarda tahakkuk etmeyen bir diyalog" diye kavramsallaştırdığı yeni bir problem alanının doğuşundan bahseder.

ABD'nin Afganistan ve Irak'taki yüksek yoğunluklu olan konvansiyonel askeri harektını müteakiben gözlemlerinden yola çıkararak teorisini geliştiren Cohen, sivil-asker ilişkilerinde sivil siyasi iktidarın askeri liderlere üstünlüğünü muhafaza etmek şartıyla, sivil siyasi iktidarın askeri konulardaki müdahalesinde, belirlenmiş keskin prensipler yerine sağduyulu tavırlar ön planda olmalıdır (Cohen, 2002).

Cohen'in sivil-asker ilişkilerine yönelik teorisi sivil ve askeri alanların ayrılması odaklı bir çalışma olsa da geleneksel sivil-asker ilişkileri teorilerinin değişime uğrayan güvenlik koşullarında uygulanmasının zorluklarına göndermede bulunması nedeniyle çağdaş teoriler arasında değerlendirilmektedir.

3.4. Peter Feaver' in Asil-Vekil Teorisi

Feaver'in sivil asker ilişkilerine yönelik teorisinin geleneksel teorilerden ayıran özelliği sivil-asker ilişkilerinde makro dinamikler yerine mikro dinamikleri temel faktörler olarak değerlendirmesidir. Asil-vekil sorunu ilk defa 1932 yılında Means Gardiner ve Adolf Berle tarafından ileri sürülmüştür. Means Gardiner ve Adolf Berle asil vekil sorununu “şirketlerde, asiller olarak işi yaptıran paydaşlar ile paydaşların vekilleri konumundaki yönetim kurulunun denetimde yeterli bilgisi ya da gücü olmadığı takdirde vekalet problemi ortaya çıkmaktadır” şeklinde tanımlamışlardır (Berle ve Gardiner, 1932:139). Bu problemlerin çaresine ilişkin olarak şeffaflık, hesap verilebilirlik, sorumluluk gibi ilkelerin yanında ödül ve ceza tedbirlerini de Berle ve Gardiner önermektedir (Berle ve Gardiner, 1932: 140).

Feaver sivil-asker ilişkilerinin sıklık merkezinde “askerlerin sivil siyasi otoritelerce idare edilip edilmediği” hususunun yer aldığından bahseder. Demokratik siyasi sistemlerde, sivil idareciler sosyal sözleşme mucibince üstlendiği yetkilerin veya sorumlulukların bir bölümünü vekillerine devredebilmektedir. Bu devreidişin sivil-asker ilişkilerinin sağlam ilerlemesi açısından şartı ise, vekilin olanak, söylem ve eylemlerinin asilin işlevsel aksiyonlarıyla özdeşleştirilmesidir (Feaver, 1993: 63). Asil-vekil arasındaki bilgi asimetrisinin, özellikle askeri harekât planlaması ve icrasına ilişkin konularda askeri kadroların lehine olduğunu belirten Feaver ayrıca gizlilik gibi nedenlerden dolayı birçok askeri mevzunun sivil siyasi otoritenin gözlem kapasitesi dışında kaldığını ve bilgi asimetrisinin askeri kadroların lehine olduğu bir ortamda, askeri kurumların menfaatlerini teşmil etme doğrultusunda önemli bir avantaj sağladığını belirtmektedir (Feaver, 1993: 55-77).

Sivil siyasi otoritenin, askeri kadroların görevlerini yaparken sivil siyasi otoriteye karşıt söylem ve eylemler sergileyip sergilemediğini gözlemleyememesini en tehlikeli hâl olarak değerlendiren Feaver, sorunların çözümüne yönelik olarak sivil siyasî otoritenin gözlem ve denetim becerilerinin tekâmülü ile aktif bir cezalandırma sisteminin oluşturulması gibi tedbirlerin alınması gerektiğini ifade eder (Feaver, 1993: 80).

Norlinger'in askeri korporatizm teorisinin aksine Feaver, teorisinde silahlı kuvvetleri diğer kamu kurumlarından pek çok yönüyle ayrı görmektedir. Bu ayrımın en büyük işareti ordunun silahlı olmasıdır. Askeri kadrolar diğer kurumlarla kıyaslanamayacak miktarda bir kuvvet tesirine maliktir. Bu sebeple asil-vekil teorisinde siyasi iktidarın askerlerle olan ilişkisini, siyasi iktidarın öteki kamu kuruluşlarıyla olan münasebetine benzetebilmek olanaklı olamaz. Sonuç olarak sivil asker ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların çaresine ilişkin olarak Feaver, işletmelerin kurumsal yönetim prensiplerine benzer ödül ve ceza önlemleri öngörmektedir.

3.5. Douglas Bland: Paylaşılan Sorumluluk Teorisi

Paylaşılan sorumluluk teorisinde sivil ile asker alanlarının birbirlerinden bağımsız ve ayrıma dayalı alanlar olarak değerlendiren Bland, sivil asker ilişkilerini statik bir saha olmaktansa daima değişken ve dinamik bir saha olarak değerlendirir (Bland, 1999: 10). Sivil asker ilişkilerinin demokratik olarak sürdürülebilmesi için “*paylaşılan sorumluluk*” kavramının önemini vurgulayan Bland, sivil otorite ile askeri elitlerin sahip olduğu sorumlulukların düzenlenmesinde prensiplerin, normların ve politik karar verme sürecinin etkili olması gerektiğini belirtir.

Bu paylaşımda sivil otoritenin savunma kaynaklarının ayrılması ve kuvvet kullanımı sorumlulukları olmalıyken askeri elitlerin ise operasyonel planlama, general düzeyinin altındaki rütbelerin terfii, kurum içi organizasyon ve disiplin, taktik birliklerin yönetilmesi ve askeri doktrin gibi hususlarda yasal özerklikleri tanınmalıdır (Bland, 1999: 19).

Sivil denetim olgusunun yalnızca sivil siyasi iktidar eliyle üstlenebilecek bir olgu olmadığını belirten Bland, üst seviyedeki askeri seçkinler tarafından da sivil denetimin onaylanıp tatbik edilmesi konusunda müşterek bir algı paylaşımı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü silahlı kuvvetler toplumu zararlı unsurlara karşı koruduğu gibi, demokratik yöntemlerle seçilmiş sivil hükümeti anti-demokratik yollarla devirmeye gayret eden unsurlara karşı da korumalıdır (Bland, 1999: 19).

Sivil-asker ilişkilerini tertipleyen yasal düzenlemeler yapmak, komisyonlar oluşturmak, askeri kurumların sivil bakanlıklara bağlanmasını sağlamak gibi reformlar demokratik bir sivil-asker ilişkileri açısından yeterli değildir. Paylaşılan sorumluluk teorisinde karşılıklı iş birliği ve koordinasyon çerçevesinde askeri elitlere de sivil kontrol konusunda açık ve net tavırlar sergilemesi gereken önemli sorumluluklar düşmektedir.

Douglas Bland sivil-asker ilişkilerini uzlaşmaz hizipler arasında bir güç mücadelesi şeklinde değerlendirmek yerine, dostane taraflar arasında toplumsal amaçların ortak kabul edildiği bir alan olarak değerlendirmeyi tercih eder. Bland sivil iktidarın askeri kadrolara yönelik bu hedefler doğrultusundaki kontrolünü “sivil kontrol” olarak tanımlamaktansa “*askerin sivil yönlendirilmesi*” (*civilian direction of military*) şeklinde kavramsallaştırmanın daha münasip olacağından bahsetmektedir (Bland, 1999: 19).

Paylaşılan sorumluluk neredeyse her ülkedeki sivil-asker ilişkilerinde yaşanmakta. Fakat bu paylaşımın içeriği ülkeden ülkeye, hatta belirli bir ülkede değişen koşullara göre değişiklik gösterebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE YÖNELİK REFORMLAR

1.1. Osmanlı'dan Kalan Miras

Türkiye'de sivil-asker ilişkileri kapsamındaki askeri reform sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için bugünkü askeri yapının temellerinin atıldığı Cumhuriyet döneminin, arka planında yaşananlara bakmakta yarar vardır. Fransızca “réforme” kelimesinden Türkçeye geçen reform; “aksaklık ve eksiklikleri düzelterek daha iyi duruma getirmek için yapılan yenilikler, islahat” anlamına gelmektedir (Kubbealtı Akademisi, t.y.). Osmanlı İmparatorluğu'nun başarılı olabilmesi kuvvetli bir silahlı güce haiz olmasını gerektiriyordu. Ayrıca merkezi otoriteyi güçlendiren unsur olarak ordu Osmanlı'da sadece savunma veya fetih aracı değil, aynı zamanda toprak politikasının da bir aracıydı. İmparatorlukta ordu kavramı vârisi olduğu devletlerde olduğu gibi siyasi yapının mihenk taşlarından birisiydi (Bozdemir, 1982: 40).

Osmanlı'da sosyal ve siyasî sistem “kul” ve “tımâr” sistemine göre şekilleniyordu. Osmanlı'da taşrada mali, toplumsal ve tarımsal politikaları şekillendiren tımâr sistemidir. Araziye müstenit orduyu kapsayan tımârlı sipahiler bu politikaların omurgasını oluşturmaktaydı. Tımâr sisteminde mülk ve vakıf arazileri hariç tarım arazileri devlete aitti ve araziye işleyenler müstecir konumundaydı (İnalçık, 2015: 113). Büyük bir orduya sahip olan İmparatorluk, giderlerini karşılayabilmesi için tarım gelirlerini askerlere tımâr olarak tahsis etmişti. Sipahi ve beyler kendilerine verilen tımârın miktarına göre belirli sayılarda “cebelû” beslemek mecburiyetindeydi. Ayrıca vergilerin toplanmasında, imar faaliyetlerinin yerine getirilmesinde ve asayişin sağlanmasında tımârlı sipahilerin rol alması merkezi otoritenin taşradaki hakimiyetini temsil etmekteydi. Böylece 18.yüzyıl'a kadar Osmanlı'da uygulanan bu sistemle ordunun ekonomik olarak sağlanan devamlılığı sosyal hayata yansımıştı. Kul ve tımâr sisteminin de etkisiyle Osmanlı İmparatorluğunda ordu kategorik olarak kapıkulu

ordusu, yedek ordu ve araziye dayalı olarak tımarlı sipahiler olarak üçe ayrılarak sınıflandırılabilir (Hale, 2007: 35).

Doğrudan hükümdara bağlı düzenli ve daimî bir askeri birlik olarak I. Murad döneminde kuruluşu tamamlanan “Kapıkulu Ocakları” Osmanlı’da piyade askerlerden oluşan merkez güç konumundaydı. I. Beyazıt dönemine kadar savaş esirleri ve kölelerden oluşan kullara, bu dönemden itibaren Hristiyan topluluklarından devşirilen gençler de katılarak yer almıştır. Kullardan bir araya gelen Kapıkulu mensupları aldıkları eğitim sonucunda devletin muhtelif kademelerinde, bilhassa askeri hizmetlerde vazife almışlardır.

Kullar devlet mekanizmasında üst düzey görevlerde yer almış ve maaşlarını nakit almak gibi ayrıcalıklara sahip olmuşlardır (İnalçık, 2015: 84). Kul sistemine dahil olan devşirme ve kölelere yönelik olarak sarayda vazife alabilmek için ayrıştırılanlara “içoğlanı” yeniçeri olacıklara ise “acemioğlanı” denmekteydi.

Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren askeri gücün devşirme mensuplarının, devlet bürokrasisinde etkisini arttırmaya başladığı gözlemlenmiştir. Merkezi bürokrasideki etkili kadroların birçoğu Enderun Mekteplerinde yetiştirilen Kapıkulu Ocağı üyesi devşirmelerden tercih edilmeye başlanmıştır. Çandarlı Halil Paşa dönemiyle ise devşirme veya kapıkulu üyelerinin sadrazamlık kadrolarına bile getirildikleri gözlemlenmiştir (İnalçık, 1964; akt. Uluçakar, 2018; 198).

Osmanlı’nın bir dünya devleti olarak İmparatorluk haline gelmesinde kapıkulu sistemi bünyesinde devşirilenlerin yetiştirilmesinde öncü kurum Enderun ile birlikte yeniçeri ocağı da elzem bir konuma sahiptir. I. Murad (1362-1389) tarafından Edirne’nin fethinden sonra savaş esirlerinden oluşturulan Avrupa’nın ilk daimî ordusu niteliğindeki yeniçeri ocağı, doğrudan sultanın direktiflerine bağlı bir kapıkulu ordusudur (İnalçık, 2015: 17). Yeniçeri ocağının kuruluş felsefesine bakıldığında taşradaki beylerin otoritesini dengeleyebilmek için merkezi otoritenin dayanağı olarak kurumsallaştığı gözlemlenmiştir (Kodaman, 2007: 8). Lakin Devlet-i Aliyye’de bu askerî sistemdeki silahlı kuvvetler mensuplarının padişah ve onun siyasi otoritesini

korumak yerine saray politikalarına müdahalelerde bulunmayı ve üstelik padişahların tahttan alaşağı edilip tahta çıkışlarında söz sahibi olmayı tercih etmeye yönelik arzusu zamanla yükselmiştir. Siyasal müdahalecilik geleneğini yansıtan bu arzular, uzun yıllar sonra Türkiye’de de silahlı kuvvetlerin tutumlarına ne yazık ki kodlanacaktı (Ahmad, 2014: 10).

Bu anlamda merkezi otoritenin yeniden tesis edilmesine yönelik ve modernleşme akımına dair ilk reformların askeri alanda yapılması mânâlıdır. Osmanlı’da teknik olarak güçlü ve modernleşme sürecinde öncü kurum olan ordu, anayasanın ve meşrutiyetin ilanında etkili olmuştur.

18’nci yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin bilim ve teknolojiadaki gelişmelerini silahlı kuvvetlerine daha çok yansıtması Devlet-i Aliyye’yi zor durumda bırakmaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra gerilemeye başlayan İmparatorluk, bu gerileyişi 18. yüzyılda daha çok hissetmeye başlamıştır. 1683 Viyana hezimetini, 1699 Karlofça ile 1718 Pasarofça Antlaşmaları, hasta adam olarak ilan edilen Osmanlı’nın o yıllardaki gerileyişini gözler önüne seren olaylardır. 1699 tarihi itibariyle Batı’nın harbi ve teknolojik galebesine razı olan Osmanlı idaresi, silahlı kuvvetlerin modernizasyonu amacıyla Batılı uzmanları ülke topraklarına davette bulunmuştur. Batı konsepti okullar ve mühendishaneler bu vetire ile birlikte açılmaya başlamıştır (İnalçık, 2016: 228).

1718 yılında Fransa’dan firar eden Protestan Huguenot cemaatinin lideri Rochefort’un 1718 yılında sadaret kaymakamı İbrahim Paşa’ya sunmuş olduğu proje Osmanlı ordusunun çağa ayak uydurabilmesi adına somut çalışma hamlelerinden ilki sayılabilir. Projede Osmanlı İmparatorluğu geleneksel askeri nizamına alternatif bir ordu kuruluşu, Avrupa tarzı fen subaylığı örgütü ve mali durumu düzeltecek önlemler gibi konular yer almıştır. Ancak bu proje daha sonra rafa kaldırılmıştır. 1731 yılında ise matbaayı kuran İbrahim Müteferrika’ya ait “Usûlü’l-hikem fi nizami’l-ümen” isimli eser padişah I. Mahmut’a sunulmuştur. Bu eser ilk kez ‘nizam-ı cedid’ kavramını kullanarak çağdaş askeri düzenin gerekliliklerini vurguladığı ve Avrupa siyasi sistemini, askeri teşkilat ve metotlarını ele aldığı için siyasi tarihimizde önemli bir konumdadır (Berkes, Niyazi,

Türkiye'de Çağdaşlaşma, (Berkes, 2015: 49-50). Orduya yönelik reformlara ilişkin bir diğer teşebbüs de Osmanlı İmparatorluğunda vezirliğe de atanan öz adı Comte de Bonneval olan, General Humbaracı Ahmet Paşa'dan gelmiştir. Avusturya ve Fransa ordularında savaşarak şöhret kazanan Comte de Bonneval, Avusturya'da hapse atılınca intikam almak için Osmanlı'ya sığınmıştır. Dönemin sadrazamı Topal Osman Paşa tarafından tecrübelerinden yararlanabileceği hususunda kendisine humbaracı ocağının yenileştirilmesine yönelik görevler almıştır.

1733 yılında maaşlı şekilde teşkil edilecek bir humbaracı birliği oluşturularak, bu birliklerin Batı konsepti eğitimleri amacıyla ilk defa askeri ve fen tatbikat okulu *Kara Mühendishanesi (Hendesehane)* kurulmuştur (Berkes, 2015: 64). Fakat çağdaşlık anlamında oluşturulan humbaracı ocağı ve Hendesehane'nin varlığı çok uzun sürmemiştir. Ayrıca 1773'te, III. Mustafa (1757-1774) döneminde günümüzdeki Deniz Harp Okulu'na karşılık gelen 'Tersane Hendesehanesi' adını taşıyan askeri okul kurulmuştur.

III. Selim (1789-1807) dönemiyle başlayan Batılılaşma perspektifinde, Batı'nın askeri üstünlüğüne karşı batılı tarzda donatılan, eğitilen küçük ve vasıflı askeri birliklerin dizayn edilmesi gerektiğine yönelik modernleşme hamleleri uygulanmıştır. Uygulanacak modernleşme hamlelerinin ana sebebi siyasi otoritenin askerleri kontrol etmesine imkân sağlayacağı düşüncesiydi (Kunt ve Akşin, 2000: 109). III. Selim'e göre kendisinden önceki dönemlerde uygulanan reformların başarısız olmasının nedeni ülke içinde ve Batı'da yeterli incelemelerin yapılmamasıydı. Bu doğrultuda 22 devlet görevlisini reformlarla ilgili çalışmalarda bulunması için görevlendiren III. Selim, Ebubekir Ragıp Efendi'yi ise Batıdaki siyasi ve idari yapı hakkında incelemelerde bulunmak üzere Viyana'ya elçi olarak göndermiştir.

Çalışmalar neticesinde gelen raporları değerlendirmek üzere bu dönemde Meclis-i Meşveret adıyla bir kurul kurulmuştur. Alınan kararlar neticesinde ilk olarak Batılı anlamda bir ordu kurulması kararlaştırılmıştır (Karatepe, 2009: 43-44).

İlk etapta sipahilerin kurumsal düzenine yönelik reformlarla yeni topçu ve havan birlikleri oluşturulmuş, 1795 yılında Askeri Mühendislik Okulu (Mühendishane-i Berri-i Hümayun) kurularak Avrupa tarzı öğrenim gören ve teçhiz edilen yeni alaylar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Batı eğitim konseptiyle yetiştirilmek amacıyla 1797 yılında kurulan “Nizam-ı Cedit” ordusu bu bağlamda düşünülebilir. Ancak 1807 yılında Yeniçeri Ocağı tarafından çıkartılan Kabakçı Mustafa isyanıyla “Nizam-ı Cedit” ordusu kaldırılmış devam eden süreçte ise III. Selim tahttan indirilerek edilerek yerine IV. Mustafa getirilmiştir. Nizam-ı Cedit’in tasarlanmasıyla, geleneksel düzende avantajları bulunan yeniçeri ve taraftarlarının devletin içerisindeki gücünün etkisini kaybetmeye başladığı müşahade edilmiştir. 1805 ile 1806 yıllarında orduda asker gereksiniminin var olmasıyla, III. Selim’in orduya asker çağırma davetini hem Müslümanlardan hem de yeniçerilerden yapmış olması, 1807 senesinde yedek yeniçeri kıtaatlarının Batı stili üniforma giymeye başlamasıyla birlikte Batı konsepti eğitim metotlarını benimsemek istememeleri gibi nedenler III. Selim’e yönelik askeri darbeyi etkileyen faktörler olarak sayılabilir (Hale, 2014: 50).

IV. Mustafa’nın bir yıl tahtta kalmasından sonra tahta geçen II. Mahmut’un (1808-1839) yapılacak reformlar konusunda III. Selim döneminden önemli dersler çıkartarak bir hazırlık yapmış, reformlarda kendisine destek oluşturmaya ve muhalefeti etkisiz hale getirmeye odaklanmıştır. 1826 yılında ilk olarak Yeniçerilik Ağalığı yerine getirilen Seraskerlik makamı şeyhülislam ve sadrazamla aynı seviyeye getirilerek kabineye dahil edilmiştir. Devamında “Vakai-Hayriye” olarak bilinen olayla II. Mahmut tarafından rejim karşıtı tavır sergileyen yeniçeri ordusunun lağvedilmesi ordunun kurumsal yapısında değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Olaydan bir gün sonra “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” ordusu kurulmuştur (Hacısalihoglu, 2010: 81). 1834 yılına gelindiğinde Fransa’daki “École Militaire” örnek alınarak süvari ve piyade yetiştirebilmek “Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane” kurulmuştur. 1841 yılında ise yerel komutanlardan oluşan eyalet ordularının teşkil edilmesi ve merkezi bürokrasinin güçlendirilmesiyle ordu içerisindeki siyasileşmenin önüne set çekilmesinin hedeflenmesi bu değişikliklerdendir.

Ancak ilerleyen dönemde ordunun politizasyonunun engellenmesine yönelik bu hedefin, Harbiye Mektebindeki görevli kadroların mevcut iktidara muhalif öğrencilerin yetiştirmesine yönelik etkisinden dolayı sekteye uğraması kolaylaşmıştır (Kurban, 2014: 26). Yıllar sonra meydana gelen gelişmelerde Batılı materyalist eğitim teknikleriyle kuşatılan askeri okullarda uygulanan eğitimin içeriğinin ordunun politize olmasını kolaylaştırarak, siyasi sistemi değiştirmeye yönelik olarak çalışmalarda bulunan siyasi yönetime muhalif askerlerin çıkmasına sebep olabildiğini göstermiştir.

Osmanlı'da 19. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasında ordu, gerçekleştirdiği bütün siyasi müdahalelerini batıcılık, laiklik ve anayasal düzen gibi kavramlarla meşrulaştırmıştır (Sezgin, 2014: 7).

Osmanlı'da sivil-asker ilişkileri alanında 1859 yılında gerçekleşen Kuleli Olayı, mevcut ordunun politizasyonunun tespitine yönelik dikkate değerdir. “Fedailer Cemiyeti” olarak adlandırılan düşük ve orta rütbeli subaylardan bir araya gelen 50 kişilik bir grup Sultan Abdülmecit'i devirmek için bir girişimde bulunmuştur. Fedailerin liberal perspektifte ilerlediği ve 1876 anayasal hareketinin kılavuzları olduğu düşünülüyor. Farklı bir yargı ise fedailer azınlıklara verilen imtiyazlara muhalif olan bir gruptu (Hale, 1996: 33).

1870 yılı sonrasında ise Prusya ekolünün Osmanlı Askeri eğitimi sisteminde etkisini arttırdığı ve ekolün yöntem ve ilkeleri Osmanlı ordusunun ana kuralları haline getirildiği gözlemlenmiştir (Uluçakar, 2018: 200). Prusya ekolünde aktif bir ordunun dahili mekanizmasının şartsız boyun eğme ve bağlılık, sıkı düzen, vazifenin kutsallığı gibi değer ve kaidelere bağlılığı vurgulanmıştır. Prusya'nın bu değer ve kurallarının toplumsal ve siyasal yaşamı militarizme tabi kıldığı öne sürülmektedir¹ (Bayramoğlu ve İnsel, 2009: 7).

¹ “Militarizm” kavramının literatürde klasik, Marksist, liberal ve sosyo-psikolojik tanımlamaları mevcuttur. Klasik militarizm silahlı kuvvetlerin siyasete müdahalesine ilişkin bir kavramdır. Militarizmin Marksist yorumuna bakıldığında silahlı şiddet yolu ile egemen sınıfların çıkarlarını muhafaza etmekten liberal yönden yorumu, askeri kadroların profesyonel çizgilerinin haricine

Prusya ordusundaki mevkilerini muhafaza ederek Osmanlı topraklarına ayak basan ilk kurul Helmut von Moltke başkanlığında 1836 yılında gelmişti. Fakat o dönem Helmut von Moltke liderliğindeki kurulun Osmanlı ordusunun modernizasyonu adına çok fazla katkı sağlayamadığı gözlemlenmiştir (Ortaylı, 2016: 102-105). Ordudaki bu modernizasyon yetersizliği 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde daha anlaşılır hale gelmiştir. 1877 ile 1878 yıllarında Osmanlı Rus Harbi akabinde Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde toprak kayıpları sonucunda orduya yönelik reformların gerekliliğine dair görüşler yine gündeme alınmış, yabancı ülkelerden bu hususta tekrar destek talebinde bulunulmasına yönelik karar alınmıştır. Bu doğrultuda 1880 yılında Almanya ve Devlet-i Âliye arasında imzalanan bir mukavele ile öz devletiyle bağımlı koparmadan Osmanlı Devleti ordusunda Osmanlı üniforması giyen ve rütbesini üstlenen Alman uzman görevliler gelmişti. 1882 yılında ise siyasi tarihimizde adı “*Kaehler Misyonu*” olarak geçen Alman Heyeti Albay Otto August Kaehler başkanlığında Osmanlı topraklarına gelmiştir. Osmanlı'da mareşalliğe kadar yükseltilen Kaehler'in 1885 yılında vefat etmesiyle Colmar von der Goltz Alman kurulunun yeni başkanı olmuştur (Hacısalıhoğlu, 2010: 92). Goltz modernleşme hususunda özellikle subayların eğitimi konusuna odaklanmayı tercih etmiştir.

Prusya eğitim sistemi' yeni kuşak öğrencilerde modernite ile aydınlanma düşüncesinin favori ideolojisi 'milliyetçilik' görüşünü benimsettiği söylenebilir. Bu ideolojik konfigürasyonda Colmar von der Goltz Paşa'nın 'Millet-i Müselleha' (Ordu Millet) şeklinde nitelendirdiği nosyonunun mühim tesirleri vardı (Colmar, 2013). Askeri okullardaki yer alan öğrencilerin siyasi yönetimi değiştirmeye yönelik isteğini tetikleyen farklı bir neden de yeni eğitim sistemiyle ordu bünyesindeki mektepli ile alaylı çatışması olmuştur. Alaylıların siyasal yönetim tarafından maaş, görevde yükselme ve atama gibi orduya has pratiklerde daha avantajlı konumlandırılması devlet yönetimine yönelik güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde “*Maiyet- Seniyye Erkanı Harbiyesi*” adıyla yeni bir kurmay

erişmesidir. Sosyo-psikolojik tanımına bakıldığında, “askeri inanç, değer ve davranışları toplumsal yaşama uyarlama, yegâne referans haline getirme çabasıyla toplumun yeniden biçimlendirilmesi” şeklindedir (Öztan, 2014: 8-11).

heyetin kurulmasıyla Başkumandanlık görevi bu heyet ile birlikte yürütülmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda, Harbiye Nezareti'nin yanında Genelkurmay ve Bahriye Nezareti ile Maiyeti Seniyye ve Askeri Şura'nın varlığı, parçalı bir ordu sistemini doğurmuş, “Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi” bugünkü adıyla Genelkurmay, ikinci plana itilmiştir. Böylece Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi'nde çalışan subaylar arasında da sivil otoriteye tepkiler artmıştır.

Askeri okullardaki pozitivist eğitim tarzıyla tepkisel olarak kendilerini değişimin öncüleri olarak görmeye başlayan grubun toplanma noktası 1889 senesinde Mekteb-i Tıbbiye'de kurulan İttihad-i Osmanlı Cemiyetiydi. Cemiyetin Fransa'daki adı Jön Türklerdi. Jön Türkler döneminde devletin yapılandığı bürokratik elitler, yalnızca sivil bürokrasi bünyesinde değil aynı zamanda ordu ve siyasi parti olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer almışlardır (Heper, 1985: 61)

1908 İhtilali sonrasında Enver Paşa tarafından “padişah genelkurmayı” olarak nitelendirilen Maiyeti Seniyye Erkanı Harbiyesi kaldırıldıktan sonra Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi'nin yetkilerinin arttırılmasıyla ordu özerkleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Ayrıca İhtilal sonrasında Jön Türkler tarafından 1909 yılında yapılan yasal düzenleme ile askerlik hizmeti önceki yıllarda zorunlu olmamasına rağmen, tüm Osmanlı erkek tebaası için zorunlu hale getirilmiştir (Zürcher, 2015: 106). Balkan Savaşları sonrasında Osmanlılık fikri zayıflamış olmasına karşın milli ordu bilincinin Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine değin varlığını devam ettirmiş olması ise ayrıca manidardır (Zürcher, 2015: 103).

II. Meşruiyet sonrasında 1912 yılında meydana gelen Halaskar Zabitan Hareketi sivil asker ilişkilerini etkileyen bir başka olaydır. Ordunun siyaset yapmasından rahatsız olan “Kurtarıcı Subaylar” olarak adlandırılan bu grup sunduğu beyannamede seçimlerin yenilenmesini ve ülkenin idaresinin meşruti esaslarla yönetilmesini istemekteydi. Bu olayın sonucunda İttihatçı grupça desteklenen Sait Paşa hükümeti çekilmiştir (Kurban, 2014: 29).

II. Meşruiyet dönemi boyunca ordudaki Alman etkisi devam etmekle birlikte, Trablusgarp ve Balkan yenilgileri sonrasında bu yenilgilerin sebebi olarak Alman yardımlarından tam manada istifade edilmediği endişesi umumî olarak kabul gördüğü söylenebilir. Bu doğrultuda Alman zabitlerinin yetkileri arttırılmış ve Alman general Limon von Sanders başkanlığındaki heyet İstanbul'a davet edilerek önemli vazifelerde bulunmaları sağlanmıştır. Limon von Sanders 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğunda Alman Asker Misyon Başkanlığı göreviyle birlikte 1. Ordu komutanlığı, 1915 yılında ise 5. Ordu Komutanlığı gibi önemli vazifelere atanmıştır.

Tablo 4. Osmanlı Devleti'nde Askeri İsyanlar ve Darbelerle Tahttan İndirilen Padişahlar

Padişah	Saltanat Süresi	Devrildikten sonra ne kadar yaşadı?	Nasıl Öldü?
II. Bayezid	30 yıl 11 ay	27 gün	Zehirlendi
II. Osman	4 yıl 3 ay	1 gün	Öldürüldü
I. Mustafa	1 yıl 7 ay	15 yıl 4 ay	Eceliyle
Sultan İbrahim	8,5 yıl	10 gün	Öldürüldü
IV. Mehmed	39 yıl 3 ay	5 yıl 9 ay	Eceliyle
II. Mustafa	8 yıl 6,5 ay	4 ay 7 gün	Eceliyle
III. Ahmed	27 yıl 1 ay	5 yıl 9 ay	Eceliyle
III. Selim	18 yıl 2 ay	1 yıl 2 ay	Öldürüldü
IV. Mustafa	1 yıl 2 ay	3 ay 19 gün	Öldürüldü
Sultan Abdülaziz	14 yıl 11 ay	5 gün	Öldürüldü
V. Murad	3 ay	28 yıl	Eceliyle
II. Abdülhamid	32 yıl 8 ay	8 yıl	Eceliyle

Kaynak: (Afyoncu, Önal ve Demir, 2016: 31)

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama döneminde yönetimde etkili olan, her iki Meşrutî düzenin getiricisi olarak Batılılaştırma ve laikleştirme misyonuna yüklenen İttihatçı grubu, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde ve bu sürecin devamında siyasi ve askeri yönetimi ellerinde bulundurmıştır. Siyasi ve askeri alandaki bu birliktelik gücünü İstiklal Mahkemeleri ve Sıkıyönetim Mahkemeleri gibi kurumlarla sağlamlaştırmıştır.

Siyasi tarihimizde Milli Mücadele dönemi sivil-asker ilişkilerinin seyri açısından önemlidir. Bu yıllarda askeri kadroları politikadan uzak tutulması hedeflenmiş ancak

olağanüstü savaş koşulları bu hedefin gerçekleştirilmesini yasal olarak ertelemiştir. Atatürk'ün 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmalar ordunun siyasi özerkliğini anlamak açısından önemlidir. Genelkurmay Başkanı'nın Bakanlar Kurulu'nda yer verilmesi ve Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığı'na göre daha üst düzeyde kararlar alabilmesine yönelik olarak Atatürk bir konuşmasında;

“Teşkilatı askeriye vatanımızı esbabı müdafaası ve muhtelif cephelerde icra edilecek (askeri işler kadar), siyaseti dâhiliye ve hariciye ile de yakinen alakadar bulunuyor. Ve mesailde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin mütaleası bulunmak ve diğer haizi mesuliyet olan zevatın noktai nazarlarına yakinen vakıf olmak için onlarla bir arada çalışmak ve bir mesele hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin rey ve mütaleası olan zevat gibi İcra Vekilleri meyanında olması teklif edilmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin vazifesi ordunun teşkilini, tensikini fenni olarak düşünmek ve memleketin esbabı müdafaasını nazarı dikkate almak ve bunlarla iştigal etmek. Harbiye Nezareti umur ile kendi vezai fi arasında büyük fark vardır. Harbiye Nezareti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin tensip ettiği yahud onun planına göre teşkil ve tensik ettiği bir orduyu iâşe eder, ilbas eder ve saire. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi nasıl harbedecek, vatani nasıl müdafaa edecek, nasıl hazırlanmak lazım geldiğini düşünür” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985: 163-164).

şeklindeki ifadeleri ordunun o yıllarda sahip olduğu siyasi özerkliği doğrular niteliktedir.

Atatürk'ün Türk ordusuna biçtiği misyon, sadece askeri işler değildir, aynı zamanda iç ve dış siyaseti de takip etmektir. Prusya ordusunda olduğu gibi strateji üretmek ve milli savunma ile milli güvenlik konularında nihai kararı almak Genelkurmay Başkanlığı'nın görevidir (Carrias, 1960: 269). Milli Savunma Bakanlığına düşen ise bu karar ve stratejiler doğrultusunda çalışmak ve lojistik destek sağlamaktır.

1.2. 1923-1960 Arası Dönem

5 Ağustos 1923'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisini müteakiben konumlandırılacak ordu müfettişlikleri kurularak Silahlı Kuvvetlerin yapısı merkezileştirilmiştir. 3 Mart 1924 tarihli 429 sayılı kanun ile Erkan- Harbiye-i

Umumiye Vekaleti ilga edilerek “müstakil” Erkan- Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuştur. Böylece yeni kanunla dolaylı olarak Cumhurbaşkanı’na bağlanan Genelkurmay, bakanlık olmaktan çıkartılarak bugünkü halini alarak başkanlık olarak düzenlenmiştir. 26 Şubat 1925 tarihli Ali Askeri Şura Kanunuyla da savunma alanında idari, mali, siyasi ve askeri konularda geniş kapsamlı tüm yetkiler Şura’ya verilerek ordunun devlet içindeki bağımsız ve güçlü karar alıcı konumu pekiştirilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi’nin ilk mezun zabıtları 1924 senesinde verilmiştir. Harp Akademileri’nde 1924 -1938 döneminde her sene 26 ile 51 arasında değişen rakamlarda kurmay zabıt mezun olmuştur. Bu dönem Askerî Ceza kanununun 148. maddesi ile ordu mensuplarını siyasetten uzak tutulmasına yönelik kararlar alınmıştır. Siyasi açıklamada bulunmak, siyasî beyanat hazırlamak ve basına göndermek bu yıllarda silahlı kuvvetler mensupları için suç sayılmaktaydı (Kurban, 2014: 32). Türkiye’de hukuk reformu olarak 22 Mayıs 1930’da 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu ve 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanunu onaylanmıştır. Bu kanunla askerlerin yargılanması “kanun” seviyesinde ele alınmıştır. Askeri okullardaki öğrenci sayısı incelendiğinde 1940 yılından sonra artış yaşandığı ve Genelkurmay Başkanlığında Orgeneral Fevzi Çakmak’ın bulunduğu dönemde askeri eğitimin esas kaidelerinin, askeri kadroların disiplinli bir emir komuta zinciriyle gözetim altında tutulması olduğu gözlemlenmiştir (Uluçakar, 2018: 201).

Mete Tunçay’ın aktardığına göre ‘Paşalar Komplosu’ hadisesinin yaşanmasından müteakiben ordu bünyesinde Mustafa Kemal Paşa’ya isyan bayrağını çekebilecek tek bir üst düzey komutanın olmadığını görmekteyiz (Mete, 1981: 113). Atatürk’ün asıl hedefine dair olan bu soruya yönelik William Hale “ordunun kendisine ve çevresine tamamen sadık kalmasını sağlamak olduğunu” iddia etmektedir (Hale, 1996: 76). Ümit Cizre’ye göre ise ‘ordunun sivil siyasette etkin rol oynamamasının sebebi rakip bir iktidar ortağı olarak güçlenmesinin engellenmesidir’ (Cizre, 2019: 141-142).

1939-1944 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetleri Kemalist Devrimin muhafızlığı rolünü üstlenmiştir (Özdağ, 1991: 126). 1935 yılında kabul edilen Dahili Hizmet Kanununun 34’üncü maddesinde belirtilen “Silahlı Kuvvetlerin görevi Anayasa’da

belirtilen Türkiye Cumhuriyeti’ni Türk Anayurdunu korumak ve kollamaktır” şeklindeki ifade askeri müdahalelere dayanak olarak kullanılmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetlerine yönelik bu vazife 1961 yılında çıkartılan “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetleri Kanunu’nun” 35’inci maddesinde varlığını korumaya devam etmiştir (TSK İç Hizmet Kanunu, 2013). Silahlı kuvvetlere büyük ölçüde kazandırılan siyasi, idari ve mali özerklik 1944 ile 1960 yılları arasında politik iktidar mücadeleleri ve uluslararası konjonktürün etkisiyle belli ölçüde sınırlandırılmıştır. Ancak kaybedilen bu kudret 1961 Anayasası ile yeniden kazandırılmaya çalışılmış, 1982 Anayasası ile bu kazanımlar güçlendirilmiştir.

1944 yılında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak emekliliği sonrası dönemde CHP Hükümeti tarafından Cumhurbaşkanına doğrudan sorumlu olan Genelkurmay Başkanlığı makamı 1949 yılında NATO standartlarına uygun olarak Savunma Bakanlığına karşı sorumlu hale getirilmiştir. Bu değişimin arka planına bakıldığında Çakmak döneminde ordunun ülkenin savunma politikalarında, özellikle de 2. Dünya Savaşı’nda hükümetten bağımsız bir çizgide ilerlemesiydi. Çakmak’ın emekliliği sonrasındaki mevcut ortamı bu değişiklik adına elverişli bir zaman olarak değerlendiren hükümetin amacı savunma politikalarında aktif bir kurumsal denetim gerçekleştirmektir. Ancak bu değişiklik hamlesi ordunun üst basamağının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu muhalefet sonucunda hükümet ile ordu arasında uzlaşma sağlandı. Bu uzlaşmaya göre Savunma Bakanı Genelkurmay Başkanlığı yerine Başbakan’a bağlanacaktı. Ayrıca Genelkurmay Başkanı, Başbakan’ın teklifiyle Bakanlar Kurulu aracılığıyla atanacaktı (Hale, 1994: 82-83).

1949 yılında CHP, Genelkurmay Başkanı’nın statüsüne dair yeni bir değişikliğe gitti. Mayıs ayında Meclis’in onayladığı bir yasayla, Savunma Bakanı’na karşı Genelkurmay Başkanı mesul hale getirildi. Ayrıca bu değişiklikle Genelkurmay Başkanı göreve Savunma Bakanı’nın teklifiyle Başbakan tarafından atanabilecek ve vazifeden alınabilecekti (Hale, 1994: 89).

Ancak ilerleyen süreçte 1961 Anayasasının 110/3. maddesi ve 1982 Anayasasının 117/4. Maddesi değişiklikleri ile Genelkurmay Başkanlığı makamı Başbakanlık'a karşı sorumlu hale getirilmiştir. Merkezi yönetim içerisinde bir Savunma Bakanlığı bulunsa bile, silahlı kuvvetlerin idari olarak Savunma Bakanlığı yerine doğrudan Başbakanlık ile ilişkilendirilmesi demokratik bir ülke için kabul edilebilecek bir olgu değildir (Kurban, 2014: 60).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarafsız bir strateji izleyen TSK içerisinde 1950'li yıllarla birlikte gizli örgütlenmeler doğmuştur. Bu örgütlerin varlığını 1960 darbesinde yer alan Albay Alparslan Türkeş de askerlerin siyasileştiğini belirterek doğrulamıştır (Özdağ, 1991: 143). İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen küresel algı ile Türkiye batıya entegre olmuş bir politika izlemeliydi. 1946 yılında CHP içerisindeki bir grup muhalifin başlattığı ve İnönü tarafından destek gören DP hareketi 1950 yılında iktidara geldi. 1950'li yılların ortasından itibaren ekonomik sıkıntılar ve bazı otoriter eğilimler yüzünden politika üretmekte zorlanan DP, gençlik hareketleri ve giderek güçlenen bir muhalefetle yüzleşti. 1953 yılı sonrasında DP tarafından siyasal haklara ve siyasal faaliyetlerle birlikte basına ve muhalefete yönelik kısıtlamaların arttırıldığı ve DP'nin milli iradenin tek sözcüsü olma yolunda isteğinin arttığı gözlemlenmiştir (Tanör, 2006: 352). Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olan emir-komuta zinciri dışında gerçekleşen 27 Mayıs'a giden yolda ekonomik, sosyal ve siyasi temeldeki sebeplerin yanında askeri sınıfın statü ve itibar kaybı yaşamasının etkisi de vurgulanmaktadır (Kurban, 2014: 35). Doğan Akyaz'a göre "sivil hükümetin buyruğuna uyma kültürü 1950 yılından itibaren bir fasıl karşılık bulsa da 27 Mayıs darbesiyle ise bu kültür neredeyse yok olabilecek kadar azalmıştır.

Türk zabiti adına muhafaza edilmesi icap eden prensip, devlet ve devletin ana felsefesi Atatürk ilke ve inkılaplarıdır. Ayrıca söz konusu prensipleri tehlikeye atanlar olarak zihinlere ilk gelenler sivillerdir. Bu prensipler tehlikeye girdiğinde ordu tarafından reaksiyon göstermek düşünce tarzında ahlaki ve mesleki sorumluluk olarak kodlanmaktadır. Hatta Atatürk ilke ve inkılaplarının ne demek olduğu ve ne zaman ihmal edilmiş sayılacağı hususunda nihai hüküm vermek subaylara aittir (Akyaz, 2002).

Ordunun 1950 yılı sonrasında tek parti dönemindeki ekonomik imtiyazlarını yitirmesi ve ülkedeki sanayi sermayesinin iktidar blokunda bir güç haline gelmesi 27 Mayıs 1960'a giden yolu kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Darbenin gerçekleşmesinden kısa bir zaman sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması ve DPT'nin birçok ekonomik faaliyeti denetim altına alması, darbenin ekonomik bir sonucu niteliğindedir.

Alparslan Türkeş "gittikçe artan ekonomik bunalım ve kötü siyasal gidişatın 27 Mayıs darbesini kaçınılmaz hale getirdiğini" belirtmiştir (Türkeş, 2000: 14). Oysa seçimle gelen bir siyasi otoriteyi, gittikçe artan ekonomik bunalım ve kötü siyasal gidişatın olduğu hallerde dahi, bir askeri müdahaleyle alaşağı etmenin temel insan hakları belgelerine ne kadar uygun olduğu tartışılmalıdır. Ayrıca bu darbe, İktidarı elinde bulundurduğu dönemde daha iyi bir siyasal gidişat ve ekonomik kalkınma sağlayan bir darbe olsa bile. Mustafa Erdoğan'ın aktardığına göre "1776 Virginia İnsan Hakları Bildirgesinin 13. Maddesi, ordu her daim sivil gücün emrinde olmalıdır" şeklindedir (Erdoğan, 1997: 29).

Askeri bürokrasinin özerk varlığı modern demokrasilerde ordunun görevine ve rolüne aykırıdır. Dünyanın birçok ülkesinde orduların sahip olmak istediği bu özerk alanlar siyasi kriz ortamlarından beslenmiştir. Türkiye'de ordu mensupları Cumhuriyetin kuruluş felsefesinden almış olduğu ilhamla yönetsel anlamda kendilerini Atatürk Devrimlerinin yegâne koruyucusu olarak görerek bu özerkliği meşrulaştırmaya çalışmıştır.

1.3. 1960-1980 Arası Dönem

Darbenin gerçekleşmesinden sonra Mayıs-Ekim 1960 tarihleri arasında iktidarda bulunan, sadece beşi tuğgeneral ve üzeri rütbede olan (Weiker, 1963: 119). 38 kişilik Milli Birlik Komitesi oluşturuldu. İlerleye süreçte ordunun desteğini alan İnönü iktidara gelmesine rağmen MBK perde arkasında bir kabine gibi hareket etmekteydi (Kurban, 2014: 36).

Kurucu Meclisin oluşturulmasından sonra Cemal Gürsel ve general arkadaşları tarafından siyasi iktidarın sivil iktidara devredilmesine yönelik olan kararı erken bulan ve muhalefet eden gruba karşı sindirme başlamıştı. MBK komitesi içerisindeki bu anlaşmazlık siyasi tarihimizde “Ondörtler” olarak anılır.

13 Kasım 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi tarafından tasfiye edilen on dört subay yurtdışına sürgün edilmiştir. 1961 yılında Silahlı Kuvvetler tarafından ilan edilen Anayasa ile birlikte anayasal bir kuruluş hâline gelen MGK, Bakanlar Kuruluna denk bir konuma yerleştirilmiştir. Türkiye’de 1949 yılında bu kurula benzer bir şekilde “milli savunma politikasının tespiti ve milli seferberlik planının barışta hazırlanmasına yönelik çalışmalarda bulunmak” amacıyla Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmuştu.

Türkiye’de Talat Aydemir’in 22 Şubat 1962’de ve 20 Mayıs 1963’de başarıya ulaşmayan darbe girişimlerinden sonra 1970’li yıllara kadar sivil-asker ilişkilerinin normalleşme yönünde seyir aldığı kısmen söylenebilir (Kurban, 2014: 38). Kitleli gençlik hareketlerine sahne olan dönem incelendiğinde 1965 genel seçimlerinde milli bakiye sisteminin getirmiş olduğu avantajla, siyasi tarihimizde ilk defa sol-sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) Meclis’te 15 sandalye hak kazanmıştı. TİP’in Meclis’te temsil imkânı kazanması solun kitleleşmesi yönündeki başarı inancının oluşmasına neden olsa da bu başarının devamlılığı sağlanamadı. Türkiye’de sol hareketin hizipleşmelerle malûl yapısı TİP’te de görülmüştü. Bu fikrî bölünme “Milli Demokratik Devrim” ile “Sosyalist Devrim” kavramları ekseninde gelişir. “MDD” savunucuları “SDD” savunucularının aksine sosyalizmin tabandan kurulamayacağını ve Türkiye’nin sosyalist devrimi gerçekleştirebilecek bir işçi sınıftan yoksun olmasından dolayı parlamento aracılığıyla sosyalizme geçişin mümkün olamayacağını belirtmekteydi. İşçi sınıfına alternatif olarak asker, sivil ve bürokratik aydın zümrelerle yapılacak güç birliğiyle sosyalizme geçilebilirdi. Ayrıca 1968’de Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya’yı işgali de TİP içerisindeki bölünen gruplar arasındaki bir başka ayrışma noktasıydı. Bu dönemde devrim için şiddet araçlarının kullanılması henüz solun gündeminde değildi. Ancak 1969 genel seçimlerinde milli bakiye seçim sisteminin rafa kaldırılmasıyla TİP bir önceki seçimle aynı oy oranını (%3) almış olmasına rağmen Meclis’te iki milletvekili kazanabilmişti. Bu durum sol hareket

içerisindeki parlamenter yola yönelik umutları azaltmış, alternatif olarak silahlı mücadele metotlarını gündeme getirmişti. Devrime giden yolda silahlı mücadele yanlısı görüşlerin sayısının arttığı bir atmosferde Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu'nun (DEV-GENÇ) faaliyet gösterdiği 1969 ile 1971 yılları arasındaki zaman diliminde gençlik hareketleri radikalleşmiş, birçok sol örgüt şiddetli bir yöntem olarak kullanmaya başlamıştı (Şen, 2019: 72-88). Bu şiddet ortamının varlığı Silahlı Kuvvetler içerisindeki cunta örgütlenmelerinin oluşmasına ve 12 Mart muhtırasına giden yolda itici unsur olduğu söylenebilir.

Askeri rejim tipleri tanımlamalarına yönelik akademik olarak Eric Nordlinger ve Morris Janowitz çalışmalarda bulunmuştur (Nordlinger, 1977). Bu modellemelerden birisi olan Sovyetler Birliği ve Çin'in komünist rejimlerinde gözlemlenen Totaliter-nüfuz edici modelde askeri bürokrasi sivil iktidar ile uyumlu çalışmaktadır. Bu uyumlu çalışmanın ana sebebi askeri kadrolara yönelik olarak verilen eğitimlerde mevcut siyasal düşüncelerin aşılması ve rütbelerin terfi edilmesinde siyasal düzenin kabul edilmesinin önemli bir kriter olarak öne sürülmesidir. Eric Nordlinger bu durumu "siyasal uyumun ödüllendirilmesi" olarak tanımlar (Örs, 1996: 10).

Bir diğer model olan geleneksel-aristokratik modelde askeri ve sivil alanların paylaşımı aynı aristokratik güç tarafından yapılmaktadır. Ancak modern devletlerde bu modelin uygulanamamasının sebebi askeri otoritenin profesyonel uzmanlığının varlığıdır (Hale, 1996:258).

Farklı bir model olan liberal-demokratik modelde profesyonelleşen ordu sivil iktidara tabidir ve depolitizedir. Ordunun bütçe ve iç örgütlenmesine dair olan kurumsal düzenlemelere yönelik sivil incelemeyi kabul eder. Ordu sivil otoritenin politikalarını benimsemese dahi sivil yönetime yönelik otoriteye bağlıdır. Liberal modelde ordu üzerindeki sivil kontrolün sağlanabilmesi için sivil iktidarın da belirli sorumlulukları vardır. Sivil iktidar yargı ve reaksiyonlarıyla ordunun onuruna, ihtisasına ve siyasî tarafsızlığına saygılı olduğunu ifade etmesi gerekir (Örs, 1996: 101).

Siyaset bilimi literatürü incelendiğinde Silahlı Kuvvetlerin demokratik kontrolü alanının dört boyutta incelendiği söylenebilir. Bunlar silahlı kuvvetlerin, iç siyasete direkt olarak müdahalesi, savunma politikalarının belirlenmesi sürecindeki konumu ve işlevi, dış politika hususlarında ve özelde de kuvvet kullanımını kapsamındaki rolü ve etkisi, son olarak kültür ve eğitim aracılığıyla kendi personeline ve toplumdaki ortak bilince olan etkisidir (Uluçakar, 2018: 188-189).

Türkiye’de demokratik süreçlerin askeri kadrolar tarafından her kesintiye uğramasından sonra askerlerin gözetimi ve baskısı altında hazırlanan anayasal ve yasal çalışmalarda ordunun karar alma süreçlerinde gücünü ve ayrıcalığını arttırdığı görülmüştür. Bu bağlamda 1961 Anayasasında silahlı kuvvetlerin sahip olduğu yetkiler, çıkış garantileri ve imtiyazlar şunlardır:

- “Milli Birlik Komitesindeki üyelere Cumhuriyet Senatosu’nda “tabii senatörlük” unvanı kazandırılmıştır.”
- “1924 Anayasasında Milli Savunma Bakanı’na mesuliyetli olan Genelkurmay Başkanı, 1961 Anayasasında Başbakanı karşı sorumlu kılınmıştır.” (110. Madde)
- “Milli Güvenlik Kurulu ilk defa 1961 Anayasası ile tanzim edilmiştir.” (111.madde)
- “Milli Birlik Komitesi üyeleri ile bu üyelerin talimat ve kararlarını tatbik edenler dokunulmazlık garantisi elde etmişleridir.” (Geçici 4.madde)
- “Milli Birlik Komitesi döneminde onaylanan hukuki tasarruflara yargı bağışıklığı düzenlenmiştir “Geçici 4. Madde” (Yazıcı, 1997, 75-201).
- 1961 Anayasasında 123. maddesinde yer alan “tabii afet ile ekonomik bunalım sebebiyle ilan edilebilecek olağanüstü haller” ve 124. Maddesinde düzenlenen “sıkıyönetim ve savaş hali” olmak üzere iki tür olağanüstü yönetim şekli vardır.
- 1963 yılı sonrasında Silahlı Kuvvetler bünyesinde hiziplere ayrılma ve emir-komuta zinciri dışında sol nitelikli müdahale ortamı mevcuttu.

Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı olan Muhsin Batur emri altında bulunan subay ve komutanların görüşleriyle birlikte 1970 yılında siyasal, sosyal ve ekonomik reformların gerekliliğini belirten bir dosyayı MGK’ya sunmuştur. Muhtıranın ana sebebi net bir şekilde anlaşılacak şekilde birlikte “iktisadi huzursuzluk, ülkeyi kardeş

kavgasına ve anarşiye sürüklemek” ifadeleri dosyada vurgulanmıştır (Kurban, 2014: 43). 12 Mart muhtırası sonrasında benimsenen “partiler üstü hükümet” modeli ile Nihat Erim hükümeti görev almıştır.

12 Mart müdahalesinin arka planında 1961 Anayasasının çoğulcu ve sosyal anlayışının bir sonucu olarak ekonomik burjuvazinin toplu sözleşme düzeninden duyduğu rahatsızlığın etkisinden söz edilmektedir. Benzeri durumların kapitalizmin gelişim düzeyinde oluşturduğu tıkanıklıkların ordu ile çözülmeye çalışıldığına yönelik düşünceler de mevcuttur (Köktürk, 2021: 19).

12 Eylül 1980 darbesinden sonra olduğu gibi 12 Mart muhtırasından sonrada işçiler üzerindeki baskılarda artış, ücretlerin düşürülmesi, sendika faaliyetlerinin ve grevlerin yasaklanması gibi olaylarla karşılaşmıştır. Ayrıca 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde Bakanlar Kurulunda görev alan sekiz bakanın da her iki dönemde görev alması ilginç bir hadisedir. Türkiye’de 1960’lar ve 1970’lerde mevcut olan ideolojik kutuplaşma ve politik bölünme ikliminden ordunun da etkilenmesi kaçınılmazdı. Ancak kendisine özgün eğitim geleneği ve “kurum ruhu” nedeniyle üyelerinin birbirlerine kenetlenerek güçlü bir bağ oluşturan bir kurum olarak silahlı kuvvetler siyasete olan yaklaşımını muhafaza etmeye devam etmiştir. Charles Harold Dodd, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 yılındaki askeri müdahalelerin ekonomik arka planına ilişkin olarak; “ordunun serbest piyasa ekonomisinden çıkarı var, kendi fonlarıyla ekonominin bir bölümüne yatırım yaptılar. Fakat bu durum özel girişime duyulan tutkulu bir inançtan kaynaklanmamaktadır” şeklinde tespitte bulunmuştur. (Dodd, 1983; akt. Heper, 1985;164) Metin Heper ise Dodd’un bu tespitini; “ordu ve burjuva arasındaki organik bağların varlığını kanıtlamaktan ziyade ordunun, diğer kurumlara bağımlılığını azaltmak amacıyla devam ettirdiği gayretlerin bir parçası olarak görülmelidir” şeklinde değerlendirmiştir (Heper, 1985: 164).

12 Mart sürecinde uygulanan 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri ile askeri seçkinler şu yetki ve imtiyazları sağlamışlardır:

22 Eylül 1971 tarihinde uygulanan yasal değişiklik ile sıkıyönetim kavramının uygulama alanını genişleten düzenlemeler yapılmıştır.

Sıkıyönetim gerekçelerine; “Savaş hali, ayaklanma, vatan ve rejime karşı kuvvetli bir eylem olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana gelmesi şeklindeki sıkıyönetim ilanını gerektiren hallere, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünü içten veya dıştan tehlikeye sokmak ve temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri” gibi hususlar da ilave edilmiştir.

13.05.1971 tarih ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun onaylanmasıyla birlikte sıkıyönetim komutanına, sıkıyönetim bölgesinde kamu düzenini, huzuru ve güvenliği sağlamak amacıyla bazı temel hak ve özgürlüklerin kullanımının kısıtlanmasına veya durdurulmasına yönelik yetki alabileceği belirtilmiştir. Yine o dönem sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde işlenen suçların sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanabilmesi askeri güvenlik bürokrasisinin sistemsal gücünü açıklamaktaydı (Çelik, 2008: 163).

- MGK kararlarının sivil iktidara yönelik etkisini daha güçlü konumlandırmayı hedefleyen ibare değişiklikleri (“yardımcı olma” yerine “tavsiye eder”) eklenmiştir. (111. madde)
- “TSK’nın yapmış olduğu harcamalar, Sayıştay denetiminde değildir. (127. madde)”
- “Tabii hâkim” ilkesi “kanuni hâkim” ilkesine dönüştürülmüştür. Böylece sıkıyönetim mahkemelerinin anayasaya aykırılık sorunu giderilmiştir. (32. madde)
- Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) oluşturularak askeri otoriteye yargısal alan içinde mühim bir bağımsız alan kazandırılmıştır.
- Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) oluşturularak, sivil yargının yetki sahası daraltılmış, askeri otoritenin yargı erkindeki etki alanı kuvvetlendirilmiştir (Yazıcı, 1997).

1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde askeri kanadın aday olan ve muhtıradan imzası bulunan Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler yerine sivil kesimin aday Oramiral Fahri Korutürk’ün seçimi kazanması sivil-asker ilişkileri açısından 12 Mart rejimini fiilen bitiren önemli bir hadisedir (Kurban, 2014: 44). TRT’nin 1973 Cumhurbaşkanlığı

seçiminde Faruk Gürler'in adeta bir seçim bürosu gibi çalışmakta olduğu da ifade edilmiştir (Cizre, 1993: 111).

1.4. 1980-2000 Arası Dönem

Türkiye'de 1980 askeri darbesi öncesinde iktisadi bunalım söz konusuydu. 12 Eylül darbesi önceki darbe girişimlerinden farklı gösterilmesine yönelik önemli bir neden, darbe öncesinde alt ve orta kademedeki subayların harekete geçme hazırlıklarının olmaması olarak gösterilebilir (Kurban, 2014: 45). 12 Eylül Darbesi'nden sonra Silahlı Kuvvetler içerisinde bir tasfiye hareketi izlenmemiştir. Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı makamına gelebilmesi 1982 Anayasası'nın geçici 1. maddesi sayesinde gerçekleşmiştir (Yazıcı, 1997: 176). Bu değişiklikle, Anayasa'nın cumhurbaşkanı seçimi için öngörmüş olduğu kuraldan vazgeçilerek cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sağlanmıştır. 1982 Anayasası'nın Milli Güvenlik Kurulu'nu düzenleyen 118. Maddesi kurulun asker üyelerinin sivil üyelere nazaran sayısal üstünlük kurabilmesine imkân vermiştir. Ayrıca 1982 Anayasasının geçici 15.maddesi ile 12 Eylül rejimine ve Milli Güvenlik Konseyi üyelerine sağlanan yargı bağışıklığı ile siyasal sistem içerisinde askeri kadrolar etkinlik sağlamış ve bazı garantiler elde etmiştir.

1982 Anayasasında ordunun yetki ve ayrıcalıklarını arttırmasına yönelik olarak yapılmış düzenlemeler:

- “12 Eylül askerî darbesinin önderi Kenan Evren'i Cumhurbaşkanı seçtirmek amacıyla anayasanın halk oylamasına sunulması ve cumhurbaşkanı seçimleri beraber düzenlenmiştir.” (Geçici 1. Madde)
- “Cumhurbaşkanına güçleştirici veto yetkisi tanınarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e ordu adına anayasa değişikliğini denetleyebilme yetkisi kazandırılmıştır.” (Geçici 9. madde)
- “Milli Güvenlik Konseyi, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne dönüştürülmüştür.” (Geçici 2. madde)

- “Türk Silahlı Kuvvetleri Devlet Denetleme Kurulu’nun (DDK) denetim alanı dışındadır.” (108. madde)
- “Mili Güvenlik Kurulu’nda asker üyelerin sayısı sivil üyelere fazla hâle getirilmiş ve kurulun karar vermeye yetkili kılındığı hususların kapsamı genişletilerek hükümetler üzerindeki bağlayıcılığı arttırılmıştır.” (118. madde)
- “Yüksek Askeri Şura (YAŞ) hükümleri, yargı denetiminin kapsamı dışında tutulmuştur.” (125. madde)
- “Genelkurmay Başkanlığı’na Yüksek Öğretim Kurulu’na (YÖK) üye seçebilme yetkisi sağlanmıştır.” (131. madde)
- 1982 Anayasasında üç tür olağanüstü yönetim şekli yer verilmiştir. İlk olarak 119. maddede yer alan tabii afet, salgın hastalıklar ve ağır ekonomik bunalım sebepleriyle uygulanabilen olağanüstü halleridir.
- İkincisi 120. maddede yer alan kamu düzeninin bozulması ve şiddet hareketlerinin yaygınlaşması nedenleriyle ilan edilen olağanüstü haldir. Üçüncüsü ise 122. maddede yer alan sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halidir. Böylece 1982 Anayasasında olağanüstü halin kapsamı genişletilmiştir.

Ancak 1982 Anayasasında sıkıyönetime geçiş zorlaştırılmakla birlikte, sıkıyönetimin ilanı halinde askeri makamlara 1961 Anayasasına göre daha fazla yetki verilmiştir (Yazıcı, 1997).

- -1961 Anayasasına oranla AYİM’in görev alanı genişletilmiştir. AYİM 1961 Anayasasında Danıştay başlıklı 140. maddenin son kısmında yer alırken 1982 Anayasasında bağımsız bir maddede düzenlenmiştir. (157. Madde)
- -1961 Anayasasında, “askeri mahkemelerde görevli bulunan üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine dair koşullara sahip olmaları” gerektiğine yönelik bir hüküm bulunurken 1982 Anayasasında bu hüküm kaldırılmıştır.
- -1961 Anayasasının 138.maddesinin 5.fikrasında “askeri hakimlerin refakatinde buldukları komutanlarla olan ilişkisinin kanunla düzenleneceği” bahsedilirken 1982 Anayasası aynı konuda “askeri hakimlerin mahkemesinde vazifede bulunduğu komutanlık ile ilişkilerinin kanunla düzenleneceği” belirtilmiştir. Askeri hakim bir komutanın refakatinde olması ile komutanlığın mahkemesinde vazifeli olması arasında ast-üst ilişkisini vurgulayan önemli bir fark vardır (Erdem ve Coşkun, 2009: 7-9).

- “Milli Güvenlik Konseyi dönemi üyelerine yargı bağımsızlığı sağlanmıştır.” (Geçici 15. maddenin 1 ve 2. fıkrası)
- “Milli Güvenlik Konseyi döneminde kabul edilen hukuki tasarruflara yargı bağımsızlığı sağlanmıştır.” (Geçici 15. maddenin 3. fıkrası) (Yazıcı, 1997).

Türkiye’de Turgut Özal dönemiyle izlenen liberal ekonomik politikalar ve İslami sermayenin önemli bir ekonomik aktör haline gelmesi sermaye grupları arasındaki farklılaşmaya neden olmuştur. Bürokrasinin içinden gelmesine rağmen Özal, askeri bürokrasiyi sivil denetimin etkisi altına almak isteyen, bürokratik ideolojiden ayrılan ve kendisini halka daha yakın hissedenden bir lider olarak anılır (Erdoğan, 2003: 21).

12 Eylül darbesi sonrasındaki protokol listesi gereğince Başbakanlık makamının devlet protokolündeki yedinci sırada olan yerini Özal 1987’de üçüncü sıraya alarak sivilleşme alanında sembolikte olsa önemli bir başarı sergilemiştir. 12 Eylül sonrasında Genelkurmay Başkanı’nın bakanlardan önce yer aldığı protokol kuralı o yıllarda Türkiye dışında hiçbir NATO ülkesinde uygulanmamıştır (Burak, 2011: 60).

Özal 1987 yılında Genelkurmay Başkanlığı için TRT’ye verdiği “hükümetimiz Genelkurmay Başkanlığı için Necdet Öztorun’u düşünmemektedir” şeklindeki demeçten sonra Necip Toruntay’ın Genelkurmay Başkanlığına seçilmesi sivil otoritenin gücünü göstermesi ve 12 Eylül’ün izlerini silmeye çalışması bakımından önemlidir (Aydın, 2013).

1995 genel seçimlerinden Refah Partisi’nin (RP) yüzde 21,4 oy alması ve 158 milletvekili çıkararak birinci parti konumuna yerleşmesi gerek bazı laik çevrelerde ve gerekse de gerek bazı asker ve sivil kadrolarda bir gerilime neden olmuştur. Siyasal literatürde “Post-modern darbe” olarak adlandırılan 28 Şubat’a giden süreçte bu gerilimin önemli sebepleri olarak partinin demokrasiye ve demokrasinin önkoşulu olan laikliğe inanmadığına yönelik endişelerin varlığı ileri sürülmektedir (Bayramoğlu, 2007: 13).

Cumhuriyet tarihinde ilk kez Başbakanlık koltuğunda İslamcı bir partinin lideri olarak yer alan Erbakan'ın Başbakan olmasından sonra medyada laiklik vurgusuna yönelik haberlerin ivme kazandığı gözlemlenmiştir.

28 Şubat tarihinde MGK toplantısında kamuoyuna duyurulan 'muhtıra' niteliğindeki bildiriye yer alan kaygılar Mustafa Erdoğan'a göre;

Atatürk milliyetçiliği, Atatürk ilke ve inkılapları, rejim aleyhtarı çağdışı uygulamalar gibi devletçi ideolojik kaygılardır. Bildiriye laikliğin bir yaşam tarzı olduğunu ve çağdaş medeniyetten sapma yönündeki eğilimlerin beğenilmediğinin belirtilmesi bu kaygıların aslında insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi olmadığını, belirli bir dünya görüşünü ve toplum mühendisliğini hâkim kılma isteği olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 1999: 24).

Genelkurmay Harekât Başkanlığı bünyesinde Psikolojik Harekât Şubesi'nin 28 Şubat sürecinde Psikolojik Harekât Dairesi'ne dönüştürülerek TSK'nın faaliyet açısından bu mecradaki gücü kurumsal olarak arttırılmıştır. O dönem yasal olmayan yollardan, RP'nin aleyhine yönelik olarak basına haber gönderilmesi ve yayınlanmasını sağlamanın ve partinin kapatılması için kampanyalar yapmanın dairenin önemli çalışmaları arasında olduğu bilinmektedir. Ek olarak o dönem TSK'nın yargı mensuplarına, akademik kadrolara ve medya camiasına sunduğu brifingler Refahiyol Hükümeti'ni görevden uzaklaştırmak amacıyla uygulanan farklı bir yöntemdi. Türkiye'de Soğuk Savaş sonrası dönemde ulusal güvenlik stratejisine yönelik olarak karar vericiler tarafından iç ve dış tehditlerin azalmadığına yönelik fikriyat devam etmekteyken 28 Şubat sürecinde MGK tarafından ulusal güvenlik anlayışında "irtica" öncelikli tehdit düzeyine çıkarılmıştır.

O yıllarda Milli Savunma Bakanlığı tarafından iki yılda bir yayımlanan savunma ve güvenlik stratejisi ile politikalarının kamuoyu ile paylaşıldığı Beyaz Kitap,

"Dengelerin değişim sürecinde olduğu Kafkaslar, Ortadoğu ve Balkanlar gibi istikrarsızlık ve belirsizliklerle dolu bir bölgenin ortasında yer alan Türkiye,

Soğuk Savaş sonrası dönemde de terörizm ve radikal dinci akımlar, etnik farklılıklardan kaynaklanan bölgesel çatışmalar, kitle imha silahları ile uzun menzilli füzeler gibi risk ve tehditleri dikkate almak zorundadır” (Milli Savunma Bakanlığı, 2000: 1).

ifadelerine yer vermiştir.

Refahyol Hükümeti'nin son bulmasıyla sonuçlanan 'Post-Modern' darbe olarak anılan 28 Şubat döneminde askeri otoritenin sivil iktidarı iç ve dış politikada devre dışı bıraktığı durumlar var olmuştur. İç politikada askeri otoritenin Kürt meselesi ile ilgili önlem paketini hazırlaması ve İçişleri Bakanlığı'nı atlayarak valilikler aracılığıyla MGK hükümlerinin bir bölümünün uygulanması örnek verilebilir.

Dış politikada ise askeri otoritenin Türkiye-Yunanistan ilişkileri, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler, Avrupa ile ilişkiler, Ortadoğu ve İsrail ile olan ilişkilerde Dışişleri Bakanlığıyla sıcak ilişkilerde olduğu söylenmektedir (Kurban, 2014: 52).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ VE HELSİNKİ ZİRVESİNİN ÖNEMİ

Kuruluşundan başlayarak Batı'yı odak alan bir dış politika izlemeyi tercih eden Türkiye Cumhuriyeti, 1920'li yıllarda Lozan Antlaşması ile çözülemeyen sorunlara sahip olsa da 1930'lu yıllarla birlikte Avrupa ve Akdeniz'de bulunan emniyet alanına zarar veren unsurlara karşı Batı ile sıcak münasebetleri olmuştur. İkinci Cihan Harbi esnasında tarafsız kalarak Batılı müttefiklerini hayal kırıklığına uğratan Türkiye, savaştan sonra Sovyet tehdidi algısının olduğu Soğuk Savaş ortamında Batı dünyasında yer edinmeyi başarmıştır. O günlerden yakın döneme kadar sorunların varlığına rağmen Batılı ülkelerle birlikte hareket etmek, Türk Dış Politikasının temel referans noktalarından birisi olarak kalmayı başarmıştır. Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ekonomik bütünleşmeyi sağlamak amacıyla 1957'de imzalanan Roma Antlaşmasıyla tasarlanan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ilgisiz kalmayan Türkiye 1959 yılında ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Üyelik başvurusunun arka planına bakıldığında; ekonomik kalkınma hedefi, mali yardım alma ve uluslararası konjonktürde rekabet halinde olunan Yunanistan'ın arkasında kalmama gibi etkenler rol oynamıştır (Kakışım ve Erdoğan, 2018: 403-404).

Türkiye'de 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen ilk askeri darbe ile AET ile kurulmak istenen ortaklık ilişkisi sekteye uğramıştır. Darbe sonrasında yönetimi eline alan askeri idarecilerin iç politik kaygılarının olması, Fransa'nın Türkiye'de demokrasi tekrar tesis edilene dek mevcut temasların dondurulmasına yönelik talebi ve 1961 yılında Başbakan Adnan Menderes ve mesai arkadaşlarının idam edilmesi gibi faktörler ilişkilerin dondurulmasına sebep olmuştur (Erdem, 2015: 32-33). Askeri idarenin

yönetimi sivil otoriteye aktarmasıyla AET ile ilişkiler rayına oturmuş, 1963 yılında ortaklık ilişkisini tesis eden, günümüzde de yürürlükte bulunan Ankara Anlaşması imzalanarak ilişkiler yasal bir zemine taşınmıştır. Topluluğa tam üyeliği kolaylaştırmayı amaçlayan anlaşma, ortaklık ilişkisini hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç döneme göre yapılandırmıştır. 1970 yılında Katma Protokol ile son bulan hazırlık döneminden yaklaşık bir sene sonra 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından sivil hükümete verilen muhtıra ile geçiş döneminde sorunlar meydana gelmeye başlamıştır.

1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs harekâtı ile sadece AET nezdinde değil, genel itibariyle Batı ile olan ilişkilerde kriz ortamı hâkim olmaya başlamıştır. Böyle bir atmosferin olduğu o yıllarda, iç çatışma ortamının da her geçen gün daha fazla etkisini arttırması sonucunda Türkiye 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle yüzleşmiştir. AET darbe sonrasında ilişkileri hemen askıya almaktansa darbe sonrasındaki gelişmeleri izlemeyi tercih etmiştir (Uysal, 2001: 145). Ancak askeri yönetimin, siyasi partilerin çalışmalarını durdurma, parti yöneticilerini tutuklama, sivil toplum örgütü yöneticilerine ağır cezaların verilerek yargılanması gibi insan haklarına yönelik anti-demokratik eylemlerde bulunması 1982 yılı Mart ayında AET ile Türkiye arasındaki ilişkilerin dondurulmasına ve Ankara Anlaşması'nın askıya alınmasına neden olmuştur (Erdem, 2015: 41-44). 1983 yılında sivil hükümetin siyasi yönetimi devralmasıyla AET ile olan ilişkiler yeniden sağlanmış, 1987 senesinde Türkiye AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Lakin Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin henüz AET için hazır olmadığı görüşünü belirtmesiyle AET öncelikli olarak Ankara Anlaşması ile geçiş dönemini sona erdirecek gümrük birliğinin kurulmasına yönelik kararını almıştır. 1993 yılında başlatılan müzakereler 1996 yılında tamamlanarak Türkiye ve AB arasında gümrük birliğinin hayata geçirilmesi sağlanmıştır (Uysal, 2001: 146).

Gümrük birliğinin sağlanmasından sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği rüyasının kısa bir süreç içerisinde gerçekleşebileceğine yönelik ümitlerini arttıran yetkililer, 1997 yılında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesinde AB'nin yakın dönemde üyesi olma

taahhüdünde bulunduğu ülkeler içerisinde Türkiye'nin yer almadığını gördüklerinde hayâl kırıklığına uğramışlardır. Lüksemburg Zirvesinde *Gündem 2000* kapsamında Güney Kıbrıs'ın ve Türkiye'ye göre demokratik koşulları daha geride olan ülkelerin aday ülke olarak ilan edilmesi hükümet ve kamuoyu nezdinde eleştiri kaynağı olmuştur. AB ile arasındaki ilişkileri dondurma kararı alan Türkiye, 10-11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde üyelik taahhüdünde bulunulmadan aday ülke ilan edilmiştir.

Helsinki Zirvesi sonrasında AB ile olan ilişkilerinde adaylığının tescil edildiği Türkiye, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlayabilmek adına kapsamlı bir demokratikleşme sürecine girmiştir. İlk adım olarak 2001 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri yapılmıştır. İlerleyen süreçte 19 Şubat 2002 ve 9 Ağustos 2002 tarihleri arasında üç uyum paketi TBMM tarafından kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur.

2002 genel seçimlerinden sonra AB ile uyum konusunda müzakerelerin başlamasına AK Parti öncülük etmeye başlamış, 11 Ocak 2003 ve 12 Nisan 2006 tarihleri arasında altı uyum paketi daha meclisten geçirilmiştir.

Uyum paketlerinin içeriği incelendiğinde “farklı dil ve lehçelerde yayın ve bu dillerin öğrenilmesi” yönünde atılan adımlar, “gayrimüslim cemaat vakıflarının mal edinmeleri ve üzerinde tasarrufta bulunmalarına” olanak tanınması, “ifade hürriyeti”, “dernek kurma hürriyeti”, “toplanma hürriyeti”, “din hürriyeti”, “işkence ve kötü muamelenin önlenmesi”, “azınlık hakları”, insan haklarının milletlerarası korunması” ve “sivil-asker ilişkileri” gibi çeşitli alanlarda hukuki ve idari yapının düzenlenmesine yönelik reformları içerdiği görülmektedir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2002).

Bu uyum paketlerinin içeriğini sadece AB ile olan ilişkilerin düzene sokulabilmesi için dayatılan kanunlar olarak görmek mantıklı değildir. 2000'li yıllara kadar Türkiye'deki siyasi iklim incelendiğinde demokratikleşme ve uyum yasalarının toplumsal yönden gerekliliği görülmektedir. Bu gereklilik Türkiye'de bugün dahi devam etmektedir. AK Parti hükümet olarak göreve başladıktan sonra dindar-laik çatışması, PKK sorunu, askeri zümrenin, yargının ve çeşitli bürokratik kurumların siyaset üstü yapısı gibi

olaylarla yüzleşmiştir. AK Parti bu yüzleşme karşısında toplumu dinleme ve demokratikleşme hedefiyle, çağdaşıktan dem vuran hükümetlerin statükoculuğunun aksine, sistemi insan hak ve özgürlüklerinin sağlanabildiği bir alana dönüştürme gayesine girmiştir.

AB Komisyonunca 1998 yılından itibaren Türkiye'ye ilişkin her yıl düzenli yayınlanan İlerleme Raporlarıyla Türkiye'de gerçekleştirilen siyasi reformlar hakkında kaydedilen ilerleme değerlendirilmektedir. Bu kapsamda 2003 yılı Eylül ayında reformlara yönelik izleme mekanizmasının daha etkin hâle getirilmesi ve reformların uygulanmasındaki aksaklıkların giderilmesi amacıyla Türkiye'de Reform İzleme Gurubu kurulmuştur. 2004 yılı Mayıs ayında yapılan Anayasa değişikliği ile “basın özgürlüğü”, “kadın-erkek eşitliği”, “uluslararası sözleşmelerin statüsü ve yargının işlevselliği” gibi alanlarda yeni kodifikasyonlar yapılmıştır. 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde AB Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi tarafından düzenlenen AB Konseyi Brüksel Zirvesinde Türkiye'nin siyasi kriterleri “yeterli ölçüde” sağladığına karar verilerek, katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg Zirvesinde başlanmasına karar verilmiştir. Müzakerelerin başlamasından sonra Türkiye bazı AB kurumları ve üye ülkelerin hedefi haline gelmiştir.

Türkiye'nin bir Avrupa'ya ait bir ülke olmadığını ve hiçbir zaman AB üyesi olamayacağını savunan Nicolas Sarkozy'nin Fransa Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile Fransa'nın Güney Kıbrıs ile birlikte müzakerelerde blokaj koyan taraf olmayı tercih etmesi, Almanya'da Merkel hükümetinin Türkiye'yi bu süreçte desteklemekten kaçınması, Avusturya'nın Türkiye'ye karşı radikal tutumu, AB kurumlarında önemli bir temsil kapasitesine sahip Hristiyan Demokratların Türkiye'nin değerlerinin Avrupa değerleriyle bağdaşmadığına yönelik söylemleri gibi etkenler bu duruma örnek gösterilebilir (Vardan, 2009: 49-57).

Ayrıca Türkiye'nin 2004 yılında AB üyesi olan Güney Kıbrıs'a yönelik, gümrük birliği hükümlerinin uygulamaması nedeniyle 2006 yılından itibaren üyelik müzakereleri resmi olmasa da fiilen kesilmiştir. Türkiye'nin gümrük birliği şartlarını AB üyesi ülkelerde fark gözetmeksizin uygulamaya geçin, gümrük birliği ile alâkalı fasılların

açılmamasına ancak açık olan hiçbir faslında kapanmamasına AB tarafından karar verilmiştir. Bugüne kadar 16 fasılda gerçekleştirilen üyelik müzakerelerinde yalnızca bir fasıl geçici olarak kapanmıştır. Her müzakere başlığının bütün üye devletlerinin oybirliğiyle açılıp kapandığı bir politika olarak genişleme sürecinde, Türkiye'ye yönelik bu durumlara benzer tutumların sergilenmesi de Türkiye ile AB arasındaki üyelik müzakerelerinin tamamlanmasını gayrimümkün hâle getirmiştir.

Tablo 5. AB İlerleme Raporlarında Türkiye'de Ordunun Siyasal Kontrolü Üzerine Öneriler (2003-2018)

Kategori	Eleştiri Konusu	İçerik	
Milli Güvenlik Kurulu	Güvenlik Tanımı (Yetki Alanı)	Güvenlik tanımı dar olmalıdır.	
	Askeri Üye Sayısı	Asker üye sayısı, sivil üye sayısından fazla olmamalıdır.	
	Personel Sayısı	Personel sayısı azaltılmalıdır.	
	Meşruiyet	Anayasal bir kurum olmak yerine yasayla düzenlenmelidir.	
	Şeffaflık	Güvenlik politikaları kamuya açık olmalıdır.	
	Sivil Kurullarda Temsil	RTÜK ve YÖK gibi sivil ve farklı işlevsel alanlardaki kurullarda MGK temsil edilmemelidir.	
	İşlev	MGK yasama ve yürütme organlarına bir danışma/tavsiye kurumu olmalıdır.	
	Milli Güvenlik Politikası	Milli Güvenlik Politikası, sivil kurumlar tarafından müşterek olarak hazırlanmalıdır.	
Genelkurmay Başkanlığı	Hiyerarşik Bağlantı	Başbakan yerine Milli Savunma Bakanına karşı sorumlu olmalıdır.	
	Üst Düzey Atamalar	Genelkurmay Başkanlığı general atamalarında belirleyici olmamalıdır.	
Ordu-Mülki İdare İlişkisi	Jandarma	Jandarma, mülki idare amirine vekâlet etmemelidir. Jandarma, İçişleri Bakanlığına tamamen bağlanmalıdır.	
	EMASYA	Olağanüstü hallerde askerlerin belirleyici olmasını sağlayan ve yasal sınırları aşan askeri düzenlemeler kaldırmalıdır.	
	İl İdaresi Kanunu	Olağanüstü hallerde sivillerin belirleyici olduğu komuta mekanizmaları kurulmalıdır. Sivil otoritelerin askeri operasyonları gözetimi güçlendirilmelidir. Valilerin jandarma üzerindeki kontrolü sağlanmalıdır.	
Üst Düzey Askeri Yetkililer	Siyasi Açıklamalar	Resmi mekanizmalar (MGK) ve hükümetin bilgisi dışında açıklama yapılmamalıdır. Askeri konular dışındaki politika konularıyla ilgili açıklama yapılmamalıdır.	
İç Hizmet Kanunu	Ordunun Vazife Tanımı	Ordunun vazife tanımı dış güvenlik (savunma) olacak şekilde daraltılmalıdır.	
	Yüksek Askeri Şura	Yapı	Sivillerin üstünlüğü sağlanmalıdır.
		Kararlar	Yargı yolu açık olmalıdır.
		Atamalar	Siviller belirleyici olmalıdır.
Yetki Alanı	Yetkileri sınırlanmalıdır.		
Sınır Yönetimi	Sivilleşme	Sınır yönetimi asker olmayan, sivil ve profesyonel bir teşkilat tarafından yerine getirilmelidir.	
Savunma	Duyarlılık ve Uzmanlık	Yasama ve yürütme organındaki sivillerde savunma konularına duyarlılık ve uzmanlık olmalıdır.	
Kamu Denetçiliği	Kapsam	Kamu denetçiliği uygulamaları orduyu da kapsamalıdır.	

Etik Kuralları	Kapsam	Askeri personel için etik kuralları belirlenmelidir.
----------------	--------	--

Tablo 5 (devam)

Savunma Harcamaları	Yasama Gözetimi	Savunma harcamalarının TBMM tarafından gözetimi sürekli bir komisyon kurularak güçlendirilmelidir.
	Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)	SSDF kaynaklarının denetimi Milli Savunma Bakanı ve Başbakanın iznine tabi olmamalıdır.
	Bütçe dışı Fonlar	Bütçe dışı fonlar kapatılmalıdır.
Ordu-Yargı İlişkisi	Sivillerin Yargılanması	Siviller askeri mahkemelerde yargılanmamalıdır.
	Devlet Güvenlik Mahkemesi	Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmalıdır.
	Askeri Operasyonlar	Askeri operasyonlara ilişkin askeri yargı süreci askeri hiyerarşiden bağımsız yürütülmelidir.
	Üst Düzey Komutanlar	Üst düzey komutanların yargılanmasında Başbakan ve İçişleri Bakanının izni uygulaması kaldırılmalıdır.
	Terörle Mücadele	Terörle mücadelede askeri personeli koruyucu yasal düzenlemeler kaldırılmalıdır.
Zorunlu Askerlik Sistemi	Kötü Muamele	Kolluk kuvvetleri tarafından hızlı, kapsamlı, bağımsız ve etkili soruşturma yapılması gerekmektedir.
	Vicdani Ret	Vicdani ret konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarına uyulmalıdır.
	Homoseksüellik	Askeri disiplin sistemi, homoseksüelliği hastalık ve ahlaki olmayan bir durum sınıflandırmasından çıkarmalıdır.
Yasama Gözetimi	TBMM Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu	Komisyonun gözetim yetkisi çok sınırlıdır.

Kaynak: (Barbak, 2018: 60)

2010 yılı sonrasındaki dönem incelendiğinde Ortadoğu’da meydana gelen çatışma ve belirsizlik ortamı, Türkiye ve AB ülkelerindeki kanlı terör eylemleri, Gezi Parkı olayları sırasında AB kurumları ve bazı AB üyesi ülkelerin takındığı tutum, Türkiye’deki terör örgütleri mensuplarının Belçika, Almanya, İsveç gibi birçok AB ülkesinde Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmasına izin verilmesi, Suriye’den iç savaştan dolayı ülkesinden ayrılan göçmenlerin Avrupa’da neden olduğu kriz, bazı AB üyesi ülkelerin Türkiye’nin DEAŞ’a destek verdiği yönündeki iddiaları, Avrupa’da etkisini arttıran aşırı sağ eğilimler ve İslam karşıtlığı gibi faktörler Türkiye ile AB arasındaki üyelik sürecini etkilemiştir. Türkiye ile AB arasındaki üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından geçen uzun yıllar dikkate alındığında, AB’nin Türkiye’nin katılım sürecini olanak oldukça en uzun vadeye yaymaya çalışmasına yönelik başarısını daha anlaşılır kılmaktadır (Kakışım, 2018: 406-407). Böyle bir

atmosferle Türkiye, dış politikasında Batı'ya yönelik temel odak noktasını değiştirerek alternatif açılımlar aramaya başlamıştır. Ancak göç akınında transit bölge olan Türkiye'den geçerek AB üyesi ülkelere dayanan mülteciler AB'de büyük bir endişe ve şaşkınlığa neden olmuştur.

Göç kriziyle karşı karşıya kalan AB zor durumda kaldığında Türkiye'nin önemini 29 Kasım 2015, 7 Mart 2016 ve 18 Mart 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen zirvelerle yeniden hatırlamıştır. Yoğun diplomasi trafiklerinin sonucunda 18 Mart 2016 tarihinde Türkiye'den AB üyesi ülkelere mülteci akışını kesmeyi taahhüt eden anlaşma imzalanarak Türkiye'ye 6 milyar Euro mali yardım² sağlanması kararlaştırılmıştır. Türkiye ayrıca mülteci akınının durdurulması karşılığında vatandaşlarına vize serbestisi sağlanması, Türkiye ile yürütülen katılım müzakerelerinin hızlandırılması, terörle mücadelede iş birliği, gümrük birliğinin güncellenmesi ile enerji, siyasi ve ekonomik alanlarda AB ile diyalogların güçlendirilmesi gibi konularda AB ile anlaşmıştır.³ Ancak Türkiye'ye verilen bu taahhütlere yönelik olarak fazla somut bir ilerleme sağlanamamıştır.

15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişimi Türkiye siyasetinin sadece iç politikasını etkilemekle kalmayarak dış politikasında da ciddi değişiklikler meydana getiren, son dönemdeki dönüm noktalarından birisidir. Darbe girişimi Türkiye ve AB arasındaki ilişkilerde siyasi, sosyal ve ekonomik bir sarsıntıya sebep oldu. Türkiye darbe girişimi esnasında ve sonrasında genel anlamda Batılı müttefiklerinden özelde ise AB üyesi ülkelere umduğu desteği görememeden dolayı hayâl kırıklığı yaşamıştır (Usluer, 2016: 38). Darbe esnasında Batılı ülkelerin ekseriyeti bekle-gör politikası izleyerek darbe girişimi bastırılmaya kadar sessiz kalmayı tercih etmiş, girişim bastırıldıktan sonra ise sivil iktidarın destekleyicisi olmuşlardır. Birtakım Batılı ülkeler ise darbe girişimine destek veren bir tutum sergilemiş veya darbe girişimine karşı kayıtsız bir tavır benimsemeyi tercih etmiştir (Ataman ve Shkurti, 2016). Türkiye'nin demokrasi için verdiği mücadelede AB ve üye ülkelere yeterli desteği hissedememesi sivil

² Detaylar için bkz. <https://multeciler.org.tr/avrupa-birliginin-suriyeliler-icin-turkiyeye-odedigi-para/>

³ Detaylar için bkz. https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-zirvelerine-iliskin-belgeler_50287.html

hükümet ve kamuoyu nezdinde tepkilerin başlamasına sebep olmuştur. Darbe girişimi esnasında sessiz kalmayı tercih eden AB makamlarından ilk açıklama 16 Temmuz'da yapılmıştır (TRT Haber, 2016). Genel itibariyle darbe girişimi akabinde yaşanılacaklara ve alınacak önlemlere odaklanmayı tercih eden AB, darbe girişiminden yaklaşık bir yıl önce mülteci krizi esnasındaki göç krizine çare bulmak amacıyla başkanları ve üye ülke liderlerinin bir aylık kısa bir süre içerisinde peş peşe Türkiye ile görüşme trafiğinde bulunduğu hatırlandığında AB'nin Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemini zor durumlarda kaldığında hatırlayabildiğini ne yazık ki gözler önüne sermiştir.

Türkiye'de FETÖ mensuplarının tespit edilmesini ve gerektiğinde tutuklanarak yargılanmasının sağlanması adına 21 Temmuz 2016 tarihinde sivil iktidara geniş yetkiler tanıyan olağanüstü halin ilan edilmesi, AB yetkilileri ve üye ülke liderlerinin eleştiri konusu olmuştur. Türkiye'nin aldığı önlemlerin iktidarın gücünü arttırmak amacıyla muhalefete yönelik olarak hedef alındığı, FETÖ ile mücadelede Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerinin dikkate alınması gerektiği ve hukukun üstünlüğüne duyarlı olunması, Türkiye'ye sakinlik ve ılımlılık çağrısı gibi söylemler AB, Batı medyası ve üye ülkeler nezdinde vurgulanmıştır.⁴

İlerleyen süreçte darbe girişimine destek veren askeri kadroların idam ile cezalandırılması görüşünün toplumsal yönden karşılık bulması, 2002 yılında AB ile üyelik müzakerelerini başlatabilmek adına kaldırılan idam cezasının⁵ yeniden hukuk sistemimize eklenmesine yönelik tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu gelişme karşısında AB yetkilileri idam cezasının AB müktesebatı açısından uygun olmayacağını belirtirken, Avusturya gibi Türkiye'nin üyeliğine direkt olarak karşı bir çizgide olan ülkelere ise müzakere sürecinin sonlandırılması yönünde açıklamaların gelmesi Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin seyrini etkilemiştir (BBC, 2016). Ayrıca 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden unsurların iltica başvurularında Avrupa'nın sergilediği ılımlı tavır ve iltica eden unsurların bu

⁴ Detaylar için bkz. <https://www.aa.com.tr/en/europe/western-media-criticized-over-coup-coverage/612510> ve <https://www.dw.com/tr/abden-ohal-sonrası-türkiyeye-çağrı/a-19419794>

⁵ Detaylar için bkz. <https://www.dw.com/tr/ab-ile-türkiye-arasında-idam-düğümü/a-36221471>

ülkelerdeki Türkiye aleyhine gerçekleştirdikleri kampanyalarda uygun bir ortam yakalamasına benzer durum, ne yazık ki 15 Temmuz hadisesi sonrasında FETÖ için de geçerli olmuştur. Darbe girişiminin ardından özellikle Almanya (AA, 2020) ve Yunanistan (Sözcü, 2021) gibi AB ülkelerine siyasi iltica talebiyle sığınan FETÖ mensuplarının iadesindeki problemler Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerdeki güveni oldukça sarsmıştır.⁶

2017 yılına gelindiğinde ise Türkiye'deki referandum öncesinde sivil hükümeti temsil eden bakan ve milletvekillerinin önemli sayıda Türk vatandaşları barındıran Almanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerine yönelik ziyaretlerinin kamu güvenliği gerekçe gösterilerek engellenmesi de Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yara almasına katkı sağlamıştır.

Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen referandumla parlamenter sistemden "Cumhurbaşkanlığı sistemine" geçişini de öngören 18 maddelik anayasa değişiklik paketinin halk tarafından kabul edilmesinden sonraki süreçte 6 Temmuz 2017 tarihinde Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin AB'ye yönelik üyelik müzakerelerinin askıya alınmasını talep eden tavsiye niteliğindeki kararı onaylamıştır. Bağlayıcı nitelik taşımayan kararda 16 Nisan'da anayasa değişikliği için yapılan halk oylamasının sonuçlarına gönderme yapılarak anayasa değişikliği paketinin halihazırdaki hâliyle yürürlüğe girmesi durumunda Türkiye ile üyelik müzakerelerinin askıya alınması amacıyla AB üyesi ülkeler ve AB Komisyonuna çağrıda bulunulmuştur (TRT Haber, 2017).

AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi adına anlamlı bir adım 26 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirilen Varna Zirvesi ile atılmıştır. Zirvede Türkiye ile AB liderleri, birlikteliğin önemi ile Türkiye'nin en üst düzeyde adanlığını vurgulamışlardır. Türkiye'nin zirvede AB yetkililerine hatırlatmak istediği konu başlıkları incelendiğinde; Gümrük Birliğinin güncellenmesi, terörle mücadele, tam üyelik

⁶ Detaylar için bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/darbe-girisiminin-4uncu-yilinda-almanya-feto-icin-guvenli-liman-olmayi-surduruyor/1909881>

perspektifi, Vize Serbestisi diyalogu, gönüllü insani kabul, sığınmacı mali imkânları, Kıbrıs sorununa ilişkin beklentiler kapsamında AB'nin 18 Mart mutabakatı çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmesine dair isteklerdir. Ancak 26 Haziran 2018 tarihine gelindiğinde ise Genel İşler Konseyi'nde alınan kararda, Türkiye'nin AB'den gittikçe uzaklaşmakta olduğundan yeni müzakere fasıllarının açılması ya da kapatılmasının gündeme alınmasının söz konusu olamayacağı ifade edilmiştir.

Üstelik 15 Temmuz 2019 tarihinde AB Dış ilişkiler Konseyi'nin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerinin varlığına yönelik olarak tedbir kararları alınmasını kabul etmesi ilişkilerin seyrini zayıflatarak olumsuz yönde etkilemiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019).

AB ile ilişkilerde problemlerin varlığına rağmen, AB yolundaki çalışmalarını sürdürmek isteyen Türkiye'de 19 Temmuz 2018 tarihinde OHAL kaldırılmış, yaklaşık üç yıl sonra 29 Ağustos (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2018a) ve 11 Aralık 2018 (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2018b) ile 9 Mayıs 2019 (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019b) tarihlerinde Reform Eylem Grubu toplantıları (REG) yapılmıştır. Adalet, İçişleri, Hazine ve Maliye ile Dışişleri Bakanlarımızın katılmış olduğu toplantılarla sivil iktidarın reform sürecine ilişkin kararlılığı kamuoyuna yansımıştır. Reform İzleme Grubu kararları doğrultusunda alınan kararlara ilişkin ilk adım olarak Yargı Reformu Stratejisi 30 Mayıs 2019 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kamuoyuna duyurulmuştur (AA, 2019).

Türkiye'nin AB ile ilişkileri kapsamında kamu yönetimi reformlarına yönelik isteğinin artması sevindirici olsa da Avrupa Komisyonu'nun 2020 yılında yayınladığı İlerleme raporunda Türkiye'nin insan hakları, demokrasi ve hukuk karnesinde gerileme yaşadığı belirtilmiştir⁷

⁷ Detaylar için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54443798>

Ayrıca 2021 yılı Mart ayına gelindiğinde On Birinci Kalkınma Planı ile Yargı Reformu Strateji Belgesi'nin devamı niteliğinde olan tüm bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarını kapsayan reform çalışmalarının çerçevesi niteliğindeki İnsan Hakları Eylem Planı (2021-2023) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıklanmıştır (TRT Haber, 2021).

Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri son gelişmeleri de dahil ederek tarihsel olarak incelediğimizde inişli çıkışlı dönemlere şahitlik edilse de Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye'de sahip olunan moral ve motivasyonla genel itibariyle kamu yönetimi alanında özelden ise sivil-asker ilişkilerinde modern demokrasilerde olması gereken evrensel kalıplara uygun olarak önemli reformlara imza atılmıştır.

Türkiye'nin oybirliği mekanizmasının da önemli bir etken olduğu birliğe üyeliği, kriz dönemlerinde tehlikeye girmiş olsa da siyasi ve idari reformların kendi kültür kalıplarıyla uyduğu sürece uygulanması Türkiye'nin yararına olacaktır. Kaldı ki uluslararası belirsizliklerin arttığı bir dünyada AB'nin kendi iç dinamiklerinde de çatışmaların son yıllarda gözlemlendiği esas alınırsa Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde karşılıklı çıkar odaklı ortak iş birliği temelinde alternatif bir perspektif geliştirilmelidir. Bu alternatif perspektife yönelik olarak 2015-2016 yıllarında AB ile Türkiye ikili zirvelerinden sonraki süreçte yayımlanan müşterek bildirimlerde, AB yönetimi ikili ilişkiler için '*işlemsel*' (*transactional*) bir koşulluluk mekanizması oluşturulabileceğini ifade edilmiştir (Turhan, 2021).

Ayrıca 25 Mart 2021 tarihli AB Zirvesi sonuç bildirisi ve Avrupa Birliği (AB) Konseyi Başkanı Charles Michel ile Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen'in 6 Nisan 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptıkları görüşmeden sonra AB Türkiye Delegasyonu binasında gerçekleştirdikleri ortak basın⁸ toplantısındaki ifadelerde, AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yakın gelecekteki seyri ve kurumsal yapısı hakkındaki bu isteği yansıttığı söylenebilir. Bu reel-politik mekanizmanın önümüzdeki yıllarda hayata geçmesi dahilinde Kopenhag siyasi kriterlerini baz alan

⁸ Detaylar için bkz. <https://tr.euronews.com/2021/04/06/ab-komisyonu-ve-konseyi-liderleri-turkiye-de>

normatif bir koşulluluk yerine önümüzdeki yıllarda AB ile Türkiye ilişkilerinin odak noktaları; düzensiz göçün engellenmesi, Türkiye'ye yönelik maddi teşvikler ve katılım müzakerelerinin canlandırılması, Gümrük Birliğinin güncellenmesi, vize serbestisinin sağlanması gibi mikro eksenlerde ilerleyebilir.

2. 2000 SONRASI DÖNEM

2.1. 28 Şubat Dönemi Sonrası Yeni Bir Sayfa; Adalet ve Kalkınma Partisinin Yükselişi

Türkiye’de 28 Şubat sürecinde Erbakan-Çiller hükümetinin seçmen nezdinde militarist müdahalelere demokratik bir karşı duruş sergileyemediği düşüncesi, 1999 depreminden sonra oluşan maddi ve manevi kayıplar ve 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz, toplumsal yönden yeni bir yönetime dair umutların yeşermesine sebep olmuştu. 14 Ağustos 2001 yılında bu atmosferde kurulan AK Parti kuruluşundan bir yıl sonra iktidar olma başarısını göstermişti.

Milli Görüş geleneğinin yenilikçi kanadını temsil eden AK Parti beklenen çizgisinden daha farklı bir yürüyüş sergilemiş, bu durum partiyi toplumsal yönden bir istikrar sembolü haline getirmiştir. Ülkenin kronik sorunlarına yönelik çözüm umudunun ve toplumdaki demokrasi isteğinin artmasına sebep olan gömlek değişikliği AK Parti’yi (Kurban, 2014: 77) uzun yıllar boyunca iktidarda tutacak bir dönemin başlangıcını simgeliyordu.

Reformculuğunun temelinde demokratikleşme ve yarım kalan AB üyeliği rüyasını gerçekleştirme isteğinin yer aldığı AK Parti’nin, William Hale ve Ergun Özbudun’a göre “bu yöndeki gayreti ve iyi niyeti toplumda önemli bir tevaccühe yol açmıştır. AB’ye üyelik beklentisiyle yapılan bu reformlar AK Parti hükümetinin halk nezdinde kabulünü sağlamıştır” (Özbudun, 2010: 105).

MGK’nın siyasal sistem içerisindeki ayrıcalıklarının etkisini azaltabilmek için 3 Ekim 2001 tarihinde anayasal değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak kurul üyeliğine Başbakan Yardımcıları ve Adalet Bakanı’nın seçilebilmesinin önü açılarak kuruldaki sivil üyelerin sayısı artırılmıştır. Kurul kararlarına yönelik olan “Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınır” ifadesi yerine “Bakanlar Kurulunca değerlendirilir” hükmünün konmasıyla sivil iktidarın üzerindeki menfi etkiler azaltılmaya çalışılmıştır.

Ek olarak 118. maddede yapılan düzenlemeyle MGK kararlarının “tavsiye” niteliği taşıdığı belirtilmiştir.

26. 03. 2002 tarihinde ise İkinci AB Uyum Yasası Paketi kapsamında 4748 sayılı kanunda yapılan değişiklik ile “Jandarma subay ve astsubaylarının mülki idare amirliklerine vekalet edebilme” olanağı sağlayan düzenleme kaldırılmıştır.

15. 07. 2003 tarihli Altıncı AB uyum paketi yasası ile 4928 sayılı kanunda yapılan değişiklikle MGK Genel Sekreterliği temsilcisi Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde sinema ve müzik eserlerinin yasaya uygunluğunu denetlemek amacıyla kurulan denetleme kurulu üyeliğinden çıkartılmıştır. 30. 7. 2003 tarihine gelindiğinde Avrupa Birliği ile uyum çalışmaları kapsamındaki yedinci uyum paketi ile sivil-asker ilişkilerine yönelik olarak 4963 sayılı kanunda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikle Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’ne ait genel sekreterlik kadrosu askeri kadro olmaktan çıkartılmıştır. Sivil bir bireyin “Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı” ile genel sekreter olabilmesinin önü açılmıştır. Genel sekreterin ancak TSK mensupları içerisinde olması halinde Genelkurmay Başkanı’nın olumlu görüşünün alınması gerekiyordu. MGK’nın “ayda bir” toplanma yerine 2 ayda bir toplanması düzenlenmiş ve Genel Sekreterliğe ‘uygulamaları takip ve kontrol’ gibi olağanüstü yetkiler veren düzenlemeler kaldırılarak bu yetkiler Başbakan Yardımcısına verilmiştir. Ayrıca “Türkiye’de eğitimi ve öğretimi yapılacak yabancı dillerin tespiti maksadıyla MGK’nın görüşünün alınmasına” dair ve MGK’nın Bakanlıklardan, kamu kurumlarından ve özel kuruluşlarından istediği her türlü açık veya gizli bilgi ile belgeyi alabilme hakkına dair düzenlemeler kaldırılmıştır.

Yapılan düzenlemelerle Kurulun Cumhurbaşkanı veya Başbakanın talebiyle toplanabilmesi imkânı da sağlanmıştır. Ayrıca değişiklikler ile “Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu” 11. maddesine, “Askeri Ceza Kanunu’nun 58. maddesinde yazılı suçların, barış zamanında asker olmayan kişiler tarafından işlenmesi halinde, bu suçlara ilişkin davalar askeri mahkemelerde görülmez” hükmü eklenmiştir. Bu duruma göre siviller savaş karşıtı düşünceleri sebebiyle askeri mahkemelerde yargılanmayacaktı (Bianet, 2003).

2003 yılı Aralık ayında ise 6688 sayılı kararla kabul edilen yönetmelikle MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve çalışma usullerini düzenleyen gizli yönetmeliği kaldırılarak şeffaflaşma yolunda önemli bir adım atılmış, Genel Sekreterliğin bağlı ara hizmet birimlerinin sayısı 11'den 6'ya düşürülerek Genelkurmay Başkanlığı ile olan bağı azaltılmıştır.

2004 yılında sekizinci uyum paketi kapsamında 5218 sayılı Kanun ve 3984 sayılı Kanunlarda yapılan değişikliklerle MGK Genel Sekreteri'nin Haberleşme Yüksek Kurulu'na üyeliği ve RTÜK ile Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu üyelikleri için aday gösterme yetkisi kaldırılmıştır. Aynı yıl 5170 sayılı Kanunla Anayasanın 131. maddesi değiştirilerek Genelkurmay Başkanlığı'nca Yükseköğretim Kurulu'na üye seçilebilmesine ilişkin düzenleme kaldırılmıştır. Savunma politikalarıyla ilgili olmayan eğitim, yargı ve ulaşım gibi farklı alanlarda askeri varlığın temsiline son verebilmek demokratikleşme adına önemli bir adım olmuştur. Ayrıca aynı yıl içerisinde Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin⁹ kaldırılmasıyla askeri yargı alanının daraltılmasına yönelik önemli bir demokratikleşme adımı atılmıştır.

28 Ağustos 2005 tarihinde yürürlüğe giren "MGK Genel Sekreterliği Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Yönetmeliği" ile kurulun sivil yapısı daha fazla güçlendirilmiştir.

Yapılan değişikliklerin askeri rejimin vesayet gücünü azalttığı söylenebilir. Ancak MGK'nın günümüzde dahi anayasal bir kurum olarak varlığını koruyabilmesi, demokratik kararların alınması sürecindeki tesirini devam ettirmektedir.¹⁰

⁹ Detaylar için bkz. <https://www.birgun.net/haber/dgm-donemi-bitiyor-21180>

¹⁰ O günlerde akademiden demokratik kamuoyundan öneriler de bu yönde bir yol haritasının oluşmasına önemli bir katkı yapıyordu. Bu önerilerden bazıları şu şekildeydi:

Milli Güvenlik Kurulu, anayasal bir kurul olmaktan çıkartılmadı.-Milli Güvenlik Kurulu'nun yerine ülkenin günlük politikalarından uzak tutan, dış savunma politikalarına yönelik görevlendirilecek 'danışma birimi' niteliğinde bir kurul kanunla düzenlenmelidir.

Kanunla kurulan bu danışma biriminin niteliği ve görev kapsamı net bir şekilde belirtilmelidir. Danışma birimi, sivil iktidarın ihtiyaç duyduğu hallerde başvuracağı bir organ olmalıdır.

Türkiye’de askeri yargının güçlendirilmesi AB ile Türkiye arasındaki entegrasyona zarar vereceğinden askeri yargının görev alanının daraltılmasını hedefleyen hukuki iyileştirmeler yapılmıştır.

Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu’nda 5 Temmuz 2006 tarihinde yürürlüğe giren değişikliklerle barış zamanında sivillerin, askerlerle beraber işledikleri suçlara ait yargılamalar hariç askeri mahkemelerde yargılanamayacağı belirtilmiştir. Saklı, yoklama kaçağı, birliğe geç katılma veya bakaya gibi yükümlüleri olan bireylerin barış zamanında askerî mahkemelerde yargılanmalarına son verilmiştir. Üstelik Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) aldığı kararlar kapsamında, askerî mahkemelerin vermiş olduğu kararlara yönelik yargılanmanın yenilenmesi için başvurulması mümkün olabilmektedir.

Aynı yıl 5530 sayılı Kanun’un 65. Maddesinde değişiklikler yapılarak 17 adet suç askeri mahkemelerin görev alanından çıkarılmıştır.¹¹

Sivil-asker ilişkileri açısından AK Parti’nin iktidara geldiği bu dönemde, AK Parti 28 Şubat döneminin mağdur kadrosu olarak iktidardaydı ve iktidarını kolay kaybetmek istemiyordu. Ordu ise Kemalist laikliği destekleyerek, AK Parti’nin İslami bir sistem kurma yolunda gizli bir gündemi olduğuna inanmaktaydı (Özbudun, 2010: 144-145).

2002-2006 yılları arasında bu endişenin var olduğu ordu, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminin AK Partili bir adayın kazanabilmesi ihtimali ortaya çıktığında baş aktör olarak krize dahil oluyordu. 27 Nisan 2007 tarihinde gece saat 23.20’de Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanlığı, internet sitesinden yaptığı açıklamayla, sivil iktidar ile askeri bürokrasi arasındaki anlaşmazlık görünür hale gelmiştir. Ancak AK Parti’nin bildiriye duruşu ve halkın desteğini arkasına alması neticesinde bildirinin

Sivil üyelerin ağırlıkta olduğu ‘danışma birimi’ niteliğindeki kurulda gerek görüldüğü takdirde askeri bürokratlar dışında sivil uzmanlar ve akademisyenler de yer alabilmelidir.

¹¹ 30 Haziran 2010 tarihinde yapılan değişikliklerle ise ‘Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’ ile subay üyeler mahkeme heyetinden çıkartılarak askeri mahkemelerin sadece hâkim sınıfından gelen üyelerde oluşturulması düzenlenmiştir.

amacı gerçekleşmemiştir. Yaklaşık dört yıl geçmesine rağmen varlığını internet sitesinde koruyabilen askeri vesayetın sembollerinden biri olan bildiri 29 Ağustos 2011’de, Genelkurmay Başkanlığının www.tsk.tr adresli internet sitesinde yapılan güncelleme ile kaldırılmıştır. Yeni güncellemeye göre daha önceki basın açıklamaları ve duyuruları kaldırılarak, internet sitesinde sadece son yedi gün içinde yayımlananları kapsar hale getirilmiştir (Habertürk, 2011). Bildirinin kaldırılması demokratlarca Türkiye adına geç kalınmış bir hamle bile olsa da sivilleşme yolunda sevindirici olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye’de her askeri müdahale öncesi dönemler incelendiğinde ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. 28 Şubat dönemi öncesinde 1993 yılında Uğur Mumcu, Eşref Bitlis, Cem Ersever, Adnan Kahveci ve Turgut Özal gibi isimlerin kamuoyu tarafından gizemli olarak görülen veya şüpheli bulunan ölümleri, PKK’nın ses getiren eylemleri ile Alevi-Sünni gerginliğini çıkarabilecek “Madımak Olayı” gerçekleşmiştir. 1996 yılına gelindiğinde ise Müslüm Gündüz’ün liderliğini yaptığı “Aczmençiler tarikatı” olayları ve “devlet, siyaset, mafya” ilişkilerine dair şüpheleri arttıran “Susurluk kazası” meydana gelmiştir. 27 Nisan öncesi dönemdeki siyasi atmosferde ise, 2002 seçimlerinden önce AK Parti hakkında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu AK Parti’ye ilişkin bir kapatma davası açmıştır. Bunun üzerine Anayasa Mahkemesi Erdoğan’ın üyelikten ayrılmasına dair ihtar vermişti.

Erdoğan ihtardan sonra altı aylık süre içinde genel başkanlıktan ayrılmayarak sadece üyelikten ayrılmıştır. 22 Ekim 2002 tarihinde Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, Siyasi Partiler Yasası’nın 104. maddesinin 2. fıkrası mucibince Erdoğan’ın genel başkanlığa devam edemeyeceğini belirterek Anayasa Mahkemesi’nde dava açmış, ayrıca Erdoğan’ın genel başkanlığına tedbir konulmasını beklemiştir. Anayasa Mahkemesi 22 Ocak 2003 tarihinde vermiş olduğu kararla Erdoğan’ın genel başkanlık görev ve yetkilerini kullanamayacağını belirtmiştir. Genel başkanlık yetkilerinin tedbiren önlenmesi istemine yönelik olarak Erdoğan’ın “kurucu üyelikten ayrılmış olmakla genel başkanlığının sona erdiğini, karar verilmesine yer olmadığına” hükmetmiştir. AK Parti ise bu süreçte 7 Aralık 2002 tarihinde Anayasanın 76. maddesi (Resmî Gazete, 1982: 17863) ve 2 Ocak 2003 tarihinde Milletvekili Seçim Kanununda.

11. maddede (Resmî Gazete, 1983:18076) yer alan “ideolojik ve anarşik suçlar” ifadesini ‘terör eylemi’ şeklinde değiştirerek Erdoğan’ın milletvekilliği yolunu açmıştır (Milliyet, 2008).

8 Ocak 2003 tarihinde Gazi Orduevi’nde verilen kokteylde medya patronları ve yazarlarla bir araya gelen dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Başbakan Abdullah Gül’ün hükümetin ilk kez katıldığı Yüksek Askeri Şura’daki ordudan ihraç kararlarına yönelik muhalefet şerhi koymasını eleştirmiştir. Özkök eleştirisinde “Şüphesiz irticai faaliyetlere bulaşanlara cesaret vermiştir” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Özkök “Türbanın mevzuata, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi kararlarına aykırı olarak siyasi bir dayatma ve cumhuriyet geleneklerini aşındırma sembol ve eylemi olarak kullanılmasını hoş görmemiz beklenmemelidir” demiştir (Gazetevatan, 2003)

2017 yılında gazete ve televizyonların genel yayın yönetmenleri ile bir araya gelen Başbakan Binali Yıldırım 8 Ocak 2003 tarihinde Hilmi Özkök tarafından yapılan açıklamaya ilişkin olarak şu şekilde açıklamalarda bulunmuştur:

“Biz vatandaşa verdiğimiz sözü tuttuk. Ama o kadar büyük badirelerden geçtik ki, bunlardan belki üç tanesi biliniyor. Çoğu bilinmiyor. 8 Ocak 2003’te ilk muhtırayı aldık. O gün Diyarbakır’da uçak düştüğünde gündem değişmişti. Arşivlere bakıldığında o gün orada söylenenler 27 Nisan’dan çok daha ileriydi. Biz şeytan taşlamaktan vakit bulduğumuz aralarda iş yaparak bugünlere geldik. Bu Türkiye’nin kaderi değil. Vesayet olacaksa tek vesayet millet vesayeti olmalı.” (T24, 2017).

Yine 27 Nisan öncesi dönem incelendiğinde 2002 yılında Necip Hablemitoğlu, 2006 yılında Rahip Santoru ve Danıştay üyesi Mustafa Yücel Özbilgin, 2007’de Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink suikastlarını, 2007 yılında Nisan ayında Malatya’da Hıristiyanlıkla alâkalı broşür dağıtan ve kitap basan Zirve Yayınevi saldırısı takip etmiştir. Ek olarak 2005 yılında Hakkâri Şemdinli’de bulunan Umud Kitabevi’ne, 2006 yılında Cumhuriyet gazetesine ve 2007 yılında Yükseköğretim Kurulu’na yönelik saldırı girişimleri de bu dönemde meydana gelmiştir.

Ayrıca 15 ve 20 Kasım 2003 tarihlerinde İstanbul'da EL-Kaide'ye bağlı el-Mısri tugayının üstlendiği bir dizi intihar saldırısı gerçekleştirilmiştir. 15 Kasım'da Yahudilerce kutsal sayılan Şabat olarak anılan Cumartesi günü Şişli'de bulunan Bet İsrail Sinagogu'na ve Beyoğlu'ndaki Neve Şalom Sinagogu'na bomba yüklü araçlarla eş zamanlı saldırılar yapılmıştır. İlk saldırılardan 5 gün sonra, 20 Kasım tarihinde ise Beşiktaş'taki HSBC Genel Müdürlüğüne ve Beyoğlu'ndaki Birleşik Krallık İstanbul Başkonsolosluğuna bomba yüklü araçlarla saldırılar gerçekleştirilmiştir. Dört intihar eyleminde toplam 59 kişi vefat ederken, 750'den fazla kişi yaralanmıştır (Vikipedi, 2003)

Türkiye'de Silahlı Kuvvetler, Cumhuriyetin kuruluş felsefesinden almış olduğu ilhamla kendisini uzun yıllar boyunca rejimin kazanımlarının koruyucusu olarak görmüştür. Cumhuriyete, çağdaşlık ve laiklik ilkelerine ve bu kazanımların mimarı olarak görülen Atatürk'e bağlılık Silahlı Kuvvetler açısından mühim bir bağlılıktı (Özbudun, 2010). Ancak Türkiye'de AK Parti dönemiyle birlikte askeri bürokraside yer alan görevlilerin siyasetle uğraşmasının mesleki görevlerini yerine getirmesine engel olduğu ve silahlı kuvvetlerin sivil otoriteye tabi olması gerektiğine yönelik bilincin sivil toplumda ve halk nezdinde yerleşmeye başladığı gözlemlenmiştir. Hatta 2002 ve 2007 yılları arasında meclis görüşmelerinin incelendiği bir çalışmada artan sayıda meclis üyesinin TSK'nın legal veya illegal siyasi rolünün kabul edilemez olduğu yönünde düşündüğü gözlemlenmiştir (Narlı, 2009: 447-460). Ayrıca Eurobarometre anketleri incelendiğinde Türkiye'de 2004 yılında toplumun yaklaşık %89 oranında orduya güven duyduğunu ancak 2008 yılından itibaren bu oranın düşüşe geçerek 2010 yılında %70'e kadar indiğini göstermektedir (Gürsoy, 2012: 11). 2000'li yıllarda toplumsal yönden demokratik bilincin gelişmesine paralel olarak, askerlerin günlük siyasete müdahalelerinin hoş karşılanmadığı bu algının dayanaklarından birisi AB adaylık süreci olmuştur. Yapılan reformlar toplumda da karşılık bularak sivil-asker ilişkilerine yönelik bakışı da değiştirmiştir.

2.2. XI. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Döneminde Yaşananlar ve 27 Nisan 2007 E-Muhtıra

Türkiye’de 2007 yılında 11. Cumhurbaşkanının tespit edilmesi amacıyla düzenlenen seçimden önce, seçim sırasında ve sonrasında yaşananlar demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti ve sivil-asker ilişkileri adına Türkiye’de unutulmaması gereken hadiselerdir. 2000 yılında seçilerek Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer’in görev süresi 16 Mayıs 2007’de sona ermekteydi (Vikipedi, 2007). TBMM adaylık için son başvuru tarihini 25 Nisan gecesi ve oylamanın ilk turunu 27 Nisan tarihi olarak belirlemişti. Yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimi karşısında Cumhuriyet Halk Partisi ve bazı muhalefet partileri Cumhurbaşkanı’nın mevcut meclis tarafından seçilmemesine ve AK Parti’ye erken seçim kararını almasına yönelik çağrılarda bulunmuş fakat AK Parti tarafından bu çağrılar kabul edilmemiş ve seçimlerin başladığı Nisan ayına kadar AK Parti Cumhurbaşkanı adayını açıklamamıştır.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın 2007 yılı ocak ayından sonra yaptığı bir açıklamada, “Erdoğan Cumhurbaşkanı olmamalı. Silahlı Kuvvetler’in buna kayıtsız kalmayacağını düşünüyorum. Başbakan Başkomutan olamaz. TSK ile uyumsuz birinin başkomutanlık yetkisini de kuşanan cumhurbaşkanlığına oturması engellenmelidir” diyerek orduyu sürece dahil etmeye yönelik davetini gerçekleştirmiştir (Çelik, 2020).

12 Nisan 2007 tarihine gelindiğinde ise Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın Genelkurmay Başkanlığı Karargahı’nda Kuvvet Komutanlarını ve Jandarma Genel Komutanı’nı yanına alarak düzenlediği basın bilgilendirme toplantısında cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin olarak;

“Seçilecek cumhurbaşkanı aynı zamanda TSK’nın başkomutanıdır. Bu yönüyle TSK’ya yakından ilgilendirmektedir. Biz hem cumhurbaşkanımızın hem de aynı zamanda başkomutanımızın Silahlı Kuvvetler ve Türk milletinin sahip olduğu cumhuriyetin temel değerlerine, anayasamızda ifadesini bulan demokratik, laik, ve sosyal hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı ama sözde değil özde, bunu davranışlarına yansıtacak şekilde bir cumhurbaşkanının oraya seçileceğine olan inancımı burada belirtmek istiyorum.” (Hürriyet, 2007)

ifadelerini dile getirmiştir. Seçimlerin belirli bir bürokratik kurum yerine bütün bireyleri yakından ilgilendirdiği demokratik ülkelerde, her bireyin siyasal sisteme yönelik gerçekleşmesini istediği inançların veya arzularının olması tabiidir. Ancak Büyükanıt'ın yapılacak seçim öncesinde siyasal sisteme yönelik dile getirdiği inanç ve düşüncelerini belirttiği yer, Genelkurmay Başkanı üniformasıyla görevdeyken Genelkurmay Karargahı'nın "Orbay Salonu"dur.

Büyükanıt'ın açıklamasından bir gün sonra 13 Nisan 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Harp Akademilerin' deki konuşmasında:

"Cumhurbaşkanı, cumhuriyetin ilkelerinden ve Anayasal içeriklerinden yana taraftır; Anayasa'nın buyurucu kuralları karşısında taraf olmak zorundadır. Başka ve güncel bir deyişle, bu ilkeler ve onların Anayasal içerikleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti rejiminin 'kırmızı çizgileri'dir. Yürürlükteki Anayasal kurallar uyarınca, başta aynı doğrultuda and içen milletvekilleri olmak üzere tüm yurttaşlar da devlet rejimini oluşturan anayasal kurallar çerçevesinde bu ilkelere uymak zorundadırlar. Türkiye'de siyasal rejim, Cumhuriyet kurulduğundan beri, hiçbir dönemde günümüzde olduğu kadar tehlikeyle karşı karşıya kalmamıştır. Laik Cumhuriyet'in temel değerleri ilk kez açıkça tartışma konusu yapılmaktadır. İç ve dış güçler, bu konuda aynı amaç doğrultusunda çıkar birliği içinde hareket etmektedir. İşin dikkat çekici yanı, Türkiye Cumhuriyeti rejimini ilımlı İslam'a dönüştürmek için, dış ve kimi iç odakların çıkar birliği yapmaları ve bunu demokratikleştirme adı altında gerçekleştirmeye çalışmalarıdır. Türk Silahlı Kuvvetleri, ilk kez iç ve dış odakların hedefi durumuna gelmiştir. Bu odaklar niyetlerini açıkça sergileyerek işi 'hesap sorma' söylemine kadar vardırımlardır. Orduyu yıpratarak, etkisizleştirmek için zamanlanması ayarlanmış bir oyun oynanmaktadır. 21. Yüzyıl'da da Silahlı Kuvvetlerimizin çağdaş ve güçlü durumda tutulmaya devam edilmesi, devletimizin ve rejimin geleceğinin en önemli güvencelerinden biri olacak." (Hürriyet, 2007).

şeklindeki açıklaması demokratik seçimlerin sonuçları ne olursa olsun bürokrasinin "rejim koruyuculuğu" isteğinin hala devam ettiği gerçeğini gözler önüne sermiştir.

Nokta Dergisi tarafından 29 Mart 2007 tarihli sayısında, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek'in sahip olduğu iddia edilen Darbe Günlükleri'nin

yayınlanmasıyla,¹² 2006-2010 yılları arasında Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Başkanı olarak görev yapan Şener Eruygur'un Jandarma Genel Komutanlığı döneminde hükûmeti devirmek için hazırladığı öne sürülen Sarıkız, Ayışığı ve Yakamoz darbesi planları kamuoyuna sunulmuştur.

5 Nisan 2007 tarihinde ise derginin “Günümüzde sivil eylemler ne kadar sivil” başlıklı haberinde, ilerleyen günlerde cumhuriyet mitinglerinin düzenlenmesinde de aktif rol oynayacak olan birtakım sivil toplum örgütlerinin TSK ile olan ilişkilerine önceden değinilmiştir.

Ayrıca haberde Genelkurmay İstihbarat Daire Başkanı Korgeneral Aslan Güner tarafından düzenlendiği öne sürülen belgelere göre TSK'nın bu sivil toplum kuruluşlarını psikolojik savaş aracı olarak kullandığı ifade edilmiştir (İnternethaber, 2007). 13 Nisan 2007 tarihine gelindiğinde Nokta dergisinin Bakırköy'de bulunan binasına Askeri Mahkeme kararıyla baskın yapılarak derginin bilgisayarlarına el konulmuştur.

Derginin o dönem yayınladığı belgeler, dergiye yönelik yapılan aramanın süresi ve biçimi Türkiye'de sivil-asker ilişkileri açısından kamuoyunda tartışma konusu olmuştur. Yapılan aramanın 353 sayılı Askeri Mahkemeler yasasının 9. maddesine ve Basın Kanunu'nun 12. Maddesine aykırı olduğuna yönelik görüşler mevcuttur.¹³

Başörtüsü ve laiklik tartışmalarının gündemde olduğu o günlerde, Milli Görüş kökenli bir siyasetçinin muhtemel cumhurbaşkanlığı adaylığını engelleyebilmek için 2007 yılının Nisan ve Mayıs aylarında “Cumhuriyet Mitingleri” adıyla geniş katılımlı gösteriler düzenlenmiştir. İlk olarak 14 Nisan 2007 tarihinde Ankara'da yapılan mitingi 29 Nisan'da İstanbul, 5 Mayıs'ta Manisa ile Çanakkale, son olarak 13 Mayıs'ta İzmir'de yapılan mitingler takip etmiştir. TSK'yı demokratik ülkelerdeki orduların

¹² Tam metin için bkz. <https://t24.com.tr/haber/darbe-gunluklerinin-tam-metni,47556>

¹³ Detaylar için bkz. <https://www.birgun.net/haber/nokta-dergisindeki-baskin-arama-kopyalama-sona-erdi-32919>

olması gereken görev alanının dışında bir göreve davet eden çağruların yapıldığı mitinglerde; “Çankaya yolu şeriata kapalı”, “Türkiye laiktir laik kalacak”, “Orduya uzanan eller kırılсын”, “Kasımpaşa İmamı kaçsa sattın vatani”, “Genç Subaylar rahatsız” gibi sloganlar atılmış ve “Demokrasi, gericiliğe hoşgörü değildir”, “Tehlikenin farkındayız”, “Ordu Göreve” gibi pankartlar açılmıştır. AKUT Arama Kurtarma Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği, Cumhuriyetçi Kadınlar Derneği, Çarşı taraftar grubu, Türkiye Devrimci ve İşçi Sendikaları Konfederasyonu, İstanbul Barosu, Türkiye Gençlik Birliği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Birliği'nin aralarında bulunduğu çok sayıda sivil toplum kuruluşu, siyasi parti liderleri, sanatçılar, rektörler ve vatandaşlar cumhuriyet mitinglerine destek olmuştur (İnternethaber, 2007). Katılımların yoğun olduğu mitinglerin finansal kaynaklarına yönelik olarak kamuoyunda çeşitli tartışmalar yapılmıştır.

Cumhuriyet mitinglerinin kimler tarafından finanse edildiğinin araştırılmasının gerektiği ilk defa Doğru Yol Partisi'nde (DYP) Genel Başkan Yardımcılığı da yapan TBMM XXII. dönem milletvekili Ümmet Kandoğan tarafından gündeme getirilmiştir. Ümmet Kandoğan bu duruma ilişkin olarak şu şekilde açıklamalarda bulunmuştur:

Cumhuriyet Mitingleri ele alınmalıdır. Ben kaç yıllık politikacıyım. Bir ilde 3-5 bin kişilik bir miting bile zor yaparsınız. Çok büyük çalışma gerektirir, maddi kaynak gerekir. 1 milyon kişiyi Ankara, İstanbul, Samsun'da, İzmir'de, Manisa'da topladınız. Nereden geldi bunların kaynakları? Kim finansa etti bunları? Bunların etraflı bir şekilde incelenmesi, araştırılması lazım (Haberler, 2007).

2006-2008 yılları arasında Danıştay Başsavcısı olarak görev yapan ve emeklilik sonrasında 2010 yılında Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Başkanlığına seçilen Tansel Çölaşan, cumhuriyet mitinglerine verilen desteklere ilişkin olarak bir röportajda “itiraf niteliğinde” olarak yorumlanan açıklamalarda bulunmuştur. ADD'nin eski etkinliğini yitirmesine ilişkin sorulan soruya Çölaşan; “Devlet 2002 yılına kadar ADD'nin yanındaydı. O dönemde korkunç bir para vardı. O yüzden şimdi miting yapamıyoruz. O mitinglerin finansmanını ADD tek başına sağlamıyordu. Orada çok

büyük finansman kaynakları vardı. O finansman kaynakları artık ADD’de yok” ifadelerinde bulunmuştur (Eurovizyon, 2012).

Askeri ve sivil bürokrasi vasıtasıyla kendilerini “Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyetin bekçisi” olarak atfeden bireyler, siyasi tarihimizde olağan veya olağanüstü dönemlerde demokratik yöntemlerle seçilmiş sivil iktidarlar üzerinde çağdışı yöntemlerle baskılarda bulunmuşlardır. 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında yaşanan isimli ya da isimsiz darbelerde, “rejimin muhafızları” yargı düzenini keyfi olarak işletmişler ve bunun sonucunda haksız yere birçok kişi mahkûm edilmiş ve edilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de 27 Nisan 2007 tarihinde başlayan ve 28 Ağustos 2007 tarihinde tamamlanan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de benzer tablolarla yüzleşilmiştir (Kurban, 2014: 85).

Yapılan seçimlerle cumhurbaşkanı seçilebilmek Anayasa’nın 102. maddesine göre, “ilk iki turda nitelikli çoğunluk (367 oy), sonraki iki turda ise salt çoğunluk (276 oy)” sağlanması ile mümkündür (Korkut, 2006). 2001-2003 yılları arasında Yargıtay Başsavcılığı yapan Sabih Kanadoğlu, 26 Aralık 2006 tarihinde Cumhuriyet’te yayımlanan yazısında “367’nin sadece karar yeter sayısı değil, toplantı yeter sayısı da olduğunu” belirtmiştir. Kanadoğlu’na göre “bütün oylamalara en az 367 kişi katılmalıydı. Aksi takdirde seçim sonucu geçersiz olacaktı.” Kanadoğlu’nun aktardığı görüşe göre sandalye sayısı 354 olan AK Parti, yalnızca kendi milletvekillerinin mecliste olmasıyla elde edilecek oylarla cumhurbaşkanı seçemeyecekti. Kanadoğlu’nun bu düşüncesine, 27 Aralık 2006 tarihinde yaptığı açıklama ile CHP Genel Başkanı Deniz Baykal destek vermiştir. Baykal NTV’de katıldığı bir programda;

CHP’liler olarak Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilme senaryosunun bir parçası, bir dekor malzemesi haline gelmeyeceklerini, Erdoğan’ın aday olması durumunda oylamaya katılmayacaklarını belirtmiştir (Haberler, 2006).

Yapılacak seçimler öncesinde atmosfer böyleyken, 27 Nisan 2007 tarihinde yapılacak ilk oylamaya milletvekili sandalyesi bulunan CHP, DYP ve ANAP katılmamaya karar verdi. Bütün müdahalelere rağmen DYP’den 2, ANAP’tan 2, CHP’den 1 ve 5 bağımsız milletvekili oturuma katılarak oy kullandılar. İlk oylama sonucunda TBMM’de toplam

361 oy kullanıldı ve AK Parti'nin Cumhurbaşkanlığı için aday gösterdiği Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül 357 oy aldı.

Oylamanın hemen ardından Genel Başkan Deniz Baykal, Genel Sekreter Önder Sav ile 134 milletvekilinin aralarında bulunduğu CHP ekibi, XI. Cumhurbaşkanlığı Seçimini Anayasa'nın 96. ve 102. maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine taşıdı.

Bu gelişmelerin ardından aynı gün, gece saat 23.17 sıralarında TSK tarafından resmi internet sayfasında laiklikle ilgili bir açıklama konulduğu yönünde bilgiler kamuoyunda yaygınlaşmaya başladı.

Her ne kadar basın açıklamasının laiklikle ilgili olduğu vurgulansa da Türkiye kamuoyunda hâkim olan yargı açıklamanın muhtıra olduğu yönündedir. Bildiri internet ortamında yayınlanması sebebiyle siyasi tarihimizde 'e-muhtıra' olarak adlandırılmıştır. 27 Nisan gecesi verilen muhtıra sonrasında, sivil hükümet tarafında yaşananlarla alakalı olarak dönemin Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek bir röportajda;

“... Ve bir açıklama yapmaya karar verdik. Açıklamayı da saat 15.00'de yapacağız. İlan ettik medyaya. Açıklamayı kim yapsın? Onları bildiri oldu biz de internet sitesine mi koysak dedik. Yok. Muhtıranın muhatabı kim? Hükümet. Hükümetin başı kim? Tayyip Erdoğan. O mu yapsın? Orada da bir yanlışlık var. Mahiyetinde çalışan kişiye karşı Başbakan bunu muhatap kabul edecek, bildiri yayınlayacağız. O da olmaz. Sonuçta Hükümet Sözcüsü olarak benim yapmam karar verildi. Zaten taslağı belli ölçüde gece şekillendirmiştik. Bazı değişiklikler oldu. Toplantıyı konutta yapıyoruz. Basın toplantısını eski merkez binada yapacağız. O saate kadar hala Genelkurmay Başkanı'na ulaşamadı. Saat 14'ü biraz geçerken, Genelkurmay Başkanı'nın aradığı söylendi. Basın toplantısı 15.00'te. Niye ulaşamadığı sorulunca 'Ben torunumu görmeye gidiyordum. Karayolu ile gidiyordum. Jammerlar olduğu için telefon çekmedi.' Şimdi bu izah olabilir mi ya? Düşman girse çıksa torununu görmeye gidiyorsun, bu çağda Jammerlar çekmedi olur mu böyle şey? Her hâlükârda herkes herkese ulaşabilir.”

“Yani böyle bir dönemi yaşadık. Bunu da herkesin bilmesi lazım. Ben basın toplantısına giderken hâla Başbakan, Genelkurmay Başkanı ile konuşuyordu.

Ben bir kısmını dinledim. Vakit geliyor. Açıklamayı geciktirirsek bu defa başka sıkıntı çıkar.”

“Açıklamayı vaktinde yapmamız lazım. Herhalde zannettiler ki önceki hükümetler gibi bunlar sineye çeker eski muhtıralar gibi. Ama açıklama yapacağımız ortaya çıkınca arama durumu söz konusu oldu diye ben yorumluyorum. Ondan sonra telefonda gelen bilgiyi hesaba katarak böyle bir açıklamayı yaptık.” (Haber 7, 2021)

ifadelerini aktarmıştır.

Sivil siyasete müdahale niteliğindeki 27 Nisan 2007 muhtırası karşısında, AK Parti'nin böyle bir tavır ve duruş sergilemesi muhtemelen beklenmemekteydi. 12 Mart muhtırası ve 28 Şubat süreci sonrasında istifa eden Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan hükümetleri gibi olmayan ve beklenmeyen bu duruşu sergileyebilmek siyasi tarihimizde sivil-asker ilişkileri açısından önemli bir değer taşımaktadır. 28 Nisan 2007 günü saat 15.00'te Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek tarafından Başbakanlık'ta yapılan basın açıklamasında;

“Dün Genelkurmay Başkanlığı tarafından çeşitli konulardaki görüşlerini ifade eden bir açıklama, basın yayın organlarına gece yarısı verilmiş ve Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde yayınlanmıştır.

Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Kuşkusuz demokratik bir düzende bunun düşünülmesi bile yadırgatıcıdır. Öncelikle söylemek isteriz ki Başbakan'a bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez.

Genelkurmay Başkanlığı hükümetin emrinde, görevleri Anayasa ve ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasamıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur. Bu metnin basın yayın organlarına verilmesi ve Genelkurmay'ın internet sitesinde yayınlanmasındaki zamanlama manidardır. Öncelikle devletimizin yüce makamı olan Cumhurbaşkanlığı'na 11'inci Cumhurbaşkanı'nı seçme sürecinde böyle bir metnin hem de gece yarısı ortaya çıkması, son derece dikkat çekicidir. Bunun bu hassas dönemde Anayasa Mahkemesi eksenli tartışmalar yapılırken ortaya çıkması yüce yargıyı etkilemeye yönelik bir girişim olarak algılanacaktır.

... Devletimizin temel değerlerini koruma konusunda da birincil görev hükümetindir. Hükümet bu konuda tavizsiz bir şekilde taraf olduğu için hükümete bağlı tüm kurumların da bu doğrultuda taraf olmaları zaten eşyanın tabiatı gereğidir. Türkiye'nin her sorunu hukuk kuralları ve demokrasi içinde çözülecektir. Aksi bir düşünce ve tutum asla kabul edilemez. Herkese ve her kuruma düşen görev bu sürecin ilerlemesini kolaylaştırmaktır. Bunun dışındaki arayışların ülkemize ve milletimize ne kadar zarar verdiği geçmişte yeteri kadar acı biçimde tecrübe edilmiştir.

... Enerjimiz iç tartışmalarla tüketmek yerine ülkemizi küresel rekabette daha güçlü hale getirmeye ve milletimizin refah ve mutluluğunu artırmaya sarfetmeliyiz. Bu bağlamda, bazı iyi niyetli olmayanların hükümetimizle TSK'yı karşı karşıya getirme çabalarını boşa çıkarmalıyız. Türkiye'nin uluslararası toplumda itibarını zedeleyen çağdaş dünyadaki konumumuza zarar veren, Türk ekonomisinin istikrarını tehdit eden, demokrasiye aykırı ve Türk milletinin vicdanında yara açan davranışlardan tüm sorumluluk sahiplerinin kaçınması gereklidir.

Güven ve istikrarı zedeleyenler ülkemizin ve milletimizin âli menfaatleri bakımından doğuracağı olumsuz sonuçların sorumluluğunu da yükleneceklerini bilmelidirler” (Hürriyet, 2007).

şeklinde açıklamalarda bulunarak Genelkurmay Başkanlığının bildirisine hükümet adına sert bir üslupta cevap verilmiştir.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal 28 Nisan günü Esenboğa Havalimanı'nda, gazetecilerin Genelkurmay Başkanlığının bildirisine ilişkin sorusuna bildiriye sahiplendiğini belirterek “Siyaset danışmadır, istişaredir, uzlaşmadır, akıl akıldan üstündüre inanmaktır. Ben dediğim dedik, ben bilirim yaklaşımı ile ne siyaset ne demokrasi ne cumhuriyet yarar görür. İçinde bulunduğumuz bu tabloyu bu şekilde değerlendirmemiz gerekir diye düşünüyorum” açıklamalarında bulunmuştur (Hürriyet, 2007).

Baykal'ın ana muhalefet partisi genel başkanı olarak yapmış olduğu bu açıklama ne yazık ki bir hayal kırıklığıdır. Demokratik yöntemlerle seçilmiş sivil iktidarın kendisine bağlı olan bir bürokratik kurumun istek ve kurallarına göre aksiyon tarzı sergilemesi demokratik anlayışla bağdaşamaz.

28 Nisan günü yaşanan bir diğer gelişme, Genelkurmay'ın 27 Nisan Bildirisi'nde ağır suçlamalarda bulunduğu Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik'in Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ı ziyaretidir. Dönemin muhalif kuruluşları, Çelik'in bu ziyaretini hesap vermek amacıyla yaptığı şeklinde kamuoyuna lanse etmişlerdir (Çelik, 2020). Hüseyin Çelik ziyarete ilişkin olarak Kanal A'da yayınlanan bir programda;

“Ziyaretimin sebebinin kesinlikle bir hesap verme olmadığını, hesabı ancak Başbakan'a verdiğimi, millete verdiğini açık bir dille ifade ettim. Ziyaretimde 2 saat 10 dakika oturduk. Çaylı, kahveli, ikramlı bir görüşme oldu. Ben iddiaların ne kadar gerçekten uzak olduğunu anlattım. Netice itibarıyla sitemimi ilettim. Aramızda geçen diyalog her ikimizin de rızası olmadan açıklanamayacaktır. Bakanlık çalışmaları hakkında basına, kurumlara ve sivil toplum örgütlerine yönelik bilgilendirme yaptık.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt'ı ziyaretimin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektir. Bu tamamen devlet yönetme sorumluluğu gereği olarak yapılmış bir şeydir. Benim açımdan son derece faydalı ve son derece medeni, insani sıcaklığı olan bir görüşme olmuştur” (Cumhuriyet, 2010) ifadelerini kullanmıştır.

Hüseyin Çelik gerçekleştirdiği bu ziyaretinin içeriğini her ne kadar “bakanlık çalışmaları hakkında sıradan bir bilgilendirme ziyareti” olarak değerlendirse de bu ziyaretin muhtıranın verildiği tarihten bir gün sonra yapılması bu ziyareti sıradanlıktan çıkarmaktadır. Çelik'in sivil hükümeti temsil eden bir bakan olarak Genelkurmay bildirisine ilişkin kişisel sitemini ilettiği yer Genelkurmay Başkanlığı Karargâhıdır. Kaldı ki bakanlık çalışmaları hakkındaki bilgilendirme ve bazı sitemleri içeren bu ziyarete ilişkin diyalogların açıklanmaması, ziyaretin kamuoyu tarafından daha derin anlamlandırılabilmesine yol açabilir.

Ayrıca Çelik'in Ziyaretinin nedeninin katiyen bir hesap verme olmadığını, hesabı ancak Başbakan'a verdiğini, millete verdiğini açık bir dille ifade ettiğini, Sayın Genelkurmay Başkanı'nın böyle bir beklentisi olmadığı yönündeki ifadeleri sivil-asker ilişkileri açısından değerli olsa da bildiriden bir gün sonra böyle bir ziyaretin gerçekleştirilmesi siyasi bakımdan demokratik bir tavır olarak değerlendirilmeyebilir.

1 Mayıs 2007 tarihine gelindiğinde CHP'nin itirazını değerlendiren Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci turu için yapılan oylamayı 367 yeter sayısının sağlanamadığı nedeniyle 2007/54 karar sayısıyla iptal etmiştir.¹⁴

5 Mayıs 2007 tarihine gelindiğinde, “e-muhtıra” gelişmesinden yaklaşık bir hafta sonra siyasi tarihe geçen meşhur “Dolmabahçe görüşmesi” yaşanmıştır. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Dolmabahçe ofisinde Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ı ağırlamış, ikili arasında yüz otuz beş dakikalık bir görüşme yapılmıştır. Görüşmenin muhteviyatı hiçbir zaman tam mânâda kamuoyuna yansıtılmadı. Dolmabahçe'deki görüşmeye ilişkin olarak Erdoğan “Büyükanıt açıklarsa ben de açıklarım” derken, Büyükanıt “Benimle mezara gidecek” açıklamasını yapmıştı. Ayrıca Büyükanıt 17 Kasım 2012'de TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu'nda görüşmeye ilişkin olarak “Ben açık söyleyeyim, devlet sırrıdır, değildir diye bir şey söyleyemem, böyle bir değerlendirme yapamam fakat bunun içinde hassas konular görüşülmüştür, bazı şeyleri Sayın Başbakan ifade etmiştir, ben ifade etmişimdir. Bunlar olmuştur, bu gayet doğal. Yani iki saat süreyle başka ne konuşacağız? Biri asker, biri Başbakan. Tabii ki, başta güvenlik konuları olmak üzere bazı şeyleri görüşmüşüzdür ama bunu başka taraflara çekenler oldu. İşin çirkin tarafı budur” (Birgün, 2020) ifadelerinde bulunmuştur.

Dolmabahçe görüşmesinin içeriği ile alakalı birçok farklı iddia ortaya atılmıştır. Kültür ve Devlet Bakanlıkları da yapan eski CHP Mersin Milletvekili Fikri Sağlar 15 Mayıs 2008 tarihli köşe yazısında,¹⁵ “Dolmabahçe görülmesinde, Erdoğan'ın Büyükanıt'ın önüne eşi Filiz Büyükanıt'ın harcamalarını kapsayan bir dosyayı takdim ettiğini ve Büyükanıt'ın bu dosyadan dolayı görev süresinin uzatılmasına yönelik talebinin bulunmadığını” belirtmiştir.

¹⁴ Detaylar için bkz. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF-/2007-54-nrm.pdf>

¹⁵ Detaylar için bkz. <https://www.birgun.net/haber/buyukanit-a-dosya-verildi-mi-10320>

Büyükanıt bu iddiayı hakaret suçu nedeniyle yargıya taşımış ancak mahkeme, yazılanları ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir (AA, 2012).

Görüşmenin içeriği ile ilgili bir diğer iddia ise dönemin Başbakanlık Başdanışmanı Abdülkadir Özkan'dan gelmiştir. Özkan Şubat 2019'da vermiş olduğu mülâkatta "Büyükanıt'ın görüşmede FETÖ tehlikesine dikkat çektiği" iddiasında bulunmuştur (Sayın, 2019).

Görüşmenin içeriğine dair bir başka iddia ise görüşmeden yaklaşık bir ay sonra 12 Haziran 2007 tarihinde Ümraniye'de bir gecekondu bulunan 27 el bombası bulunmasıyla başlayan Ergenekon operasyonlarına Büyükanıt'ın sessiz kalma sözü verdiğine yöneliktir (Birgün, 2020).

Ayrıca Büyükanıt'a emekli olmasından sonra zırhlı ve lüks bir aracın tahsis edilmesini bu görüşmeye bağlayanlar da olmuştur.

Dolmabahçe görüşmelerinden sonra Büyükanıt sivil otoriteye karşı sergilememesi gereken mevcut duruşunu yumuşatmış olsa da Dolmabahçe görüşmelerinin içeriğinin açıklanmaması demokratik sistemlerdeki şeffaflık unsuruyla uyumsuzdur. Bu ve benzer durumlar sivil-asker ilişkileri açısından kamuoyunda tedirginlik oluşturabilir.

Anayasa Mahkemesi'nin oylamayı iptal etmesinden sonra 6 Mayıs 2007 tarihinde gerçekleştirilen iki yoklamada da toplantı yeter sayısı olan 367 sağlanamamasından dolayı 11. cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu durumun üzerine AK Parti tarafından 24 Haziran'da erken seçimlere gidilebilmesi için meclise teklif sunulmuştur. Yüksek Seçim Kurulunun (YSK) seçim takvimine işleyebilmesi için 22 Temmuz tarihi önerisi dikkate alınarak, bütün siyasi partilerin desteğiyle erken seçim kararı alınmıştır. Mecliste seçim yapılması kararıyla birlikte Anayasa'da genel seçimlerin dört yıla düşürülmesi, meclisin tüm işlemlerinde toplantı yeter sayısının üçte bir çoğunluk olduğu, cumhurbaşkanının halk eliyle iki türlü oylamayla seçilebilmesi gibi birtakım değişikliklere de gidilmiştir.

Değişiklik paketinin 376 oyla kabul edilmesinin akabinde görev süresi dolmasına rağmen Cumhurbaşkanlığı görevini sürdüren Ahmet Necdet Sezer “rejimi sıkıntıya sokar” gerekçesiyle değişiklikleri veto etmiştir.

Veto edilen paketin 370 oyla aynen kabul edilmesine karşılık, Sezer paketi halk oylamasına sunacağını ayrıca Anayasa Mahkemesinde iptal davası açacağını belirtmiştir.

Anayasa Mahkemesi 18 Haziran 2007 tarihinde Sezer tarafından yapılan itirazı değerlendirerek 5 Temmuz 2007 tarihinde reddetmiştir.¹⁶ 21 Ekim 2007’de gerçekleştirilen halk oylamasında ise %68,95 oyla onaylanan anayasa değişiklik paketi yürürlüğe girmiştir (Sabah, 2007).

22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan genel seçimler sonrasında 4 Ağustos tarihinde ilk toplantısını gerçekleştiren TBMM’de %46,58 oy kazanarak tek başına iktidar olan AK Parti’nin MHP’nin barajı geçerek oylarını arttırması nedeniyle meclisteki 354 olan sandalye sayısı 341’e düşmüştü. TBMM’de %20,87 oy alan CHP’nin 112, %14,27 oy alan MHP’nin ise 71 milletvekili bulunmaktaydı.

20 Ağustos tarihine gelindiğinde cumhurbaşkanlığı seçimi birinci turu gerçekleşti. Oylamalara CHP katılmayacağını açıklamasına rağmen MHP’nin oylamalara katılım göstereceğini açıklamasıyla yeni bir kriz oluşmamıştır. AK Parti’nin adayı Abdullah Gül birinci turda 341, 24 Ağustos’taki ikinci turda 337 oy aldı. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı seçilebilmek için ilk iki turda istenen 367 şartı sağlanamadığından, 276 oyun arandığı üçüncü tura gidildi. 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılan üçüncü turda Abdullah Gül 339 oy alarak Türkiye’nin 11. cumhurbaşkanı olarak seçildi. Böylece Nisan ayında başlayan seçim süreci noktalandı.

¹⁶ Detaylar için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070807-13.htm>

27 Nisan sürecinde yaşananlarla ilgili olarak 2002 Kasım genel seçimlerinde TBMM’de AK Parti Denizli Milletvekili olarak yer alan, 2004 yılında ise AK Parti’den ayrılarak DYP’ye katılan Ümmet Kandoğan “Abdullah Gül’ün eşinin türbanlı olması nedeniyle DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar ve ANAP Genel Başkanı Erkan Mumcu’ya yönelik TSK mensubu emekli ve muvazzaf askerler tarafından baskılar yapıldığını, Ağar ve Mumcu’nun gelen bu baskılara bir süre direndikten sonra yenik düşerek 27 Nisan 2007’de TBMM’de yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi oturumuna kendisinin ve diğer milletvekili arkadaşlarına katılmamaları gerektiğini ilettiklerini belirtmiştir. Kandoğan ayrıca bu süreçte “kendisine ve milletvekili arkadaşlarına TSK mensubu olan emekli ve muvazzaf askerler tarafından ölüm tehditlerini de içeren birçok telefonlar açıldığını” belirtmiştir. Oylama günü yaşananlarla ilgili olarak ise Kandoğan “Seçim oturumuna katılmak için Meclis bahçesinden Genel kurul salonuna girmeye çalıştığı esnada, Mehmet Ağar’ın talimatıyla DYP Genel Başkan Yardımcısı Timur Gürkan ve Genel İdare Kurulu Üyesi Birol Özcan tarafından kollarından tutularak engellendiğini ve fiziki müdahaleye maruz kaldığını ancak bütün engellemelere rağmen oturumlara katıldığını” belirtmiştir. Ayrıca Kandoğan arkadaşı olan eski İstanbul Milletvekili Göksel Küçükali’nin kendisine “emekli Orgeneral Tuncer Kılıç’ın beni arayarak Meclis’e katılmamamı ifade etti” şeklindeki beyanını aktardığını belirtmiştir. Eski Şanlıurfa Milletvekili Turan Tüysüz ise ANAP Genel Başkanı Erkan Mumcu’nun kendisine “eğer Meclise girsek askerler tarafından senin de benim de götürüleceğimiz bellidir” ifadelerinde bulunduğunu söylemiştir (Cnn Türk, 2016).

Türkiye’de 2007 yılından sonraki dönem sivil-asker ilişkileri açısından incelendiğinde Sarıkız, Ayışığı, Kafes, İrtica ile Mücadele Eylem Planı gibi darbe planları içerdiği iddiasıyla Ergenekon davaları ile başlayan bu dönem, Poyrazköy, Kozmik Oda, Balyoz, İnternet Andıcı, ve Askeri Casusluk gibi kuvvet komutanlarının da aralarında bulunduğu fazla sayıda emekli ve muvazzaf subayların yargılandığı davalarla devam etti.

Bu davalardaki iddiaların haksız olduğu ve yargılama aşamasında hak ihlallerinin olduğuna yönelik kamuoyunda çeşitli tartışmalar bugün dahi yaşansa da psikolojik açıdan bu davalar TSK'nın ayrıcalıklı ve dokunulmaz olduğu algısını yıkmıştır.

Siyasi tarihimizde sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir temele oturtulmasını sağlayacak reformlarda, AK Parti'nin daha önceki hükümetlere nazaran daha güçlü ve etkili söylenebilir. Ancak 2007-2011 yılları arasında AK Parti'nin reform girişimlerinde Meclisi devre dışı bırakmaya yönelik tavra sahip olduğuna yönelik eleştiriler yapılmıştır. Faili meçhul cinayetlerin araştırılması için Meclise verilen önergeler ile Ayışığı ve Sarıkız darbe planlarına yönelik iddiaları inceleyecek bir Araştırma Komisyonu kurulması amacıyla verilen önergelerin AK Parti tarafından reddi ve TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinin değiştirilmesine yönelik Barış ve Demokrasi Partisinin (BDP) vermiş olduğu kanun teklifinin AK Parti tarafından reddedilmesi bu dönemde yaşanmıştır (Kurban, 2014: 99).

2.3. 12 Eylül 2010 Referandumuyla Gelen Yenilikler

12 Eylül 2010 tarihine gelindiğinde Anayasa değişikliklerini içeren %58 oy ile kabul edilen referandumda sivil-asker ilişkileri açısından önemli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan referandumun arka planına bakıldığında 2009 yılı Haziran ayında, askeri yargının alanını sınırlamaya yönelik olarak “darbe girişimi veya darbe suçlarının sivil mahkemelerde yargılanabilmesine” imkan veren yasa tasarısının Meclis tarafından kabul edilmesinden sonra CHP yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. AYM'nin Anayasanın 145. maddesini gerekçe göstererek yapılan tadillerin bir kısmını iptal etmesiyle, darbe girişimlerine ait yargılamaların yapılabilmesi için bir Anayasa değişikliği gerekmiştir (Akay, 2011).

Yapılan referandum ile birlikte sivil asker ilişkilerine yönelik düzenlemeler şöyledir:

- 125. maddede yapılan yeni düzenlemeyle YAŞ'ın terfi işlemler ile kadrosuzluk nedeniyle emeklilik dışındaki ilişik kesme kararları için yargı yoluna başvuru olanağı sağlanmıştır.
- Anayasanın 145. maddesindeki askeri mahkemelerin yetki alanı, asker bireylerin askeri görevleri ve hizmetleriyle ilgili işledikleri askeri suçlar ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca Anayasal düzene karşı işlenen suçların adliye mahkemeleri aracılığıyla görüleceği belirtilmiştir. Aynı maddedeki bir diğer düzenlemeyle askeri hakimlerin özlük işlerine ilişkin olarak, askeri savcılık görevlerini yapan askeri hakimlerin görevli buldukları komutanlıkla ilişkilerinde “askeri hizmetlerin gereklerine göre” düzenleneceği ifadesi kaldırılarak yerine “mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre” ibaresi getirilmiştir. Böylece askeri yargıda görev alan hâkim ve savcılarının bağımsızlığının sağlanmasına ilişkin önemli bir adım atılmıştır.
- 148. maddede yapılan değişiklikle Genelkurmay Başkanı, Kara Kuvvetleri Komutanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, Hava Kuvvetleri Komutanı ve Jandarma Genel Komutanı Yüce Divan sıfatıyla AYM tarafından yargılanabilecektir.
- 156. maddede yapılan değişiklik ile Askeri Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi ve mensuplarına ilişkin disiplin ve özlük işlerine ilişkin olarak yer alan “askerlik hizmetlerinin gerekleri” ilkesi kaldırılmıştır.
- 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren ve yönetimi sivil hükümete devredene kadar yasama ve yürütme yetkisine sahip askeri kadroların tasarruflarına ilişkin olarak yargıya başvuru imkanını sınırlandıran geçici 15. madde kaldırılmıştır.
- 21 Kasım 2010 tarihinde Bakanlar kurulunda kabul edilen güncelleme ile, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), MGK Genel Sekreterliği ve ilgili kurumların hazırlanmasında yer aldığı Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde sivil iktidar belirleyici rolünü arttırmıştır (Gazetevatan, 2010).
- Yeni haliyle iç ve dış politikada sivil iktidarın vizyon ve önceliklerinin yansıtıldığı ve taslak çalışmalarının bazı bölümlerinin dönemin Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan tarafından bizzat kaleme alındığına dair iddiaların olduğu belgede, “irtica” kavramı iç tehdit olmaktan çıkartılmış ve Rusya, İran, Irak ve Yunanistan öncelikli dış tehdit olmaktan çıkartılmıştır.

Cemil Çiçek 22 Kasım 2010 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısından sonra yapmış olduğu basın açıklamasında “İrtica kavramının hep konuşulduğunu ancak geriye dönük hiçbir metinde yazılı bir tarifinin bulunmadığını, bu nedenle toplumsal kamplaşmalara fırsat sunacak ve içini herkesin kendisine göre doldurduğu soyut ifadelerin bu belgede yer almadığını” belirtmiştir.

Ayrıca Çiçek yeni belgeye dair olarak “Türkiye’nin geriye dönük tecrübesini yansıtan siyaset belgesidir” ifadelerini kullanmıştır (Gazetevatan, 2010).

Sivil otoritenin MGSB’nin hazırlanma sürecindeki gücünü arttırması sivil-asker ilişkileri açısında olumlu karşılanmış olsa da MGSB’nin parlamento tarafından tartışılabilmesine imkân verecek bir düzenlemenin Türkiye’de olmayışı eleştiri konusudur.

3 Aralık 2010 tarihinde ise kabul edilen 6085 sayılı yeni Sayıştay kanunu ile askeri harcamalar ve KİT’ler denetim alanına dahil edilmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Sayıştay içerisinde Güvenlik Sektörü Denetim Grubu oluşturulmuş ve 2011 Ağustos itibariyle askeri kantinler, gazinolar ve orduevlerinin denetimine başlanmıştır. Ek olarak 1983 yılında KİT statüsü kazanan ve 2000 yılında MSB’nin ilgili kuruluşu olan MKE ise yeni kanun gereği Sayıştay denetimi kapsamına alınmıştır (Altındal, 2010: 25-26).

Ayrıca 6085 sayılı kanunun kabulünden yaklaşık 2 sene önce Sayıştay Genel Kurulunun 5225/1 sayılı kararı ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı ve Savunma Sanayii Destekleme Fonu Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu’na istinaden Sayıştay denetimine dahil edilmiştir (Sayıştay, 2013).

Ancak güvenlik, savunma ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin sahip olduğu devlet mallarının bu kanun gereğince denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına dair hususların, denetlenen kamu idaresinin görüşlerinin alınarak Sayıştay tarafından hazırlanmasından sonra Bakanlar Kurulunca çıkartılacak

bir yönetmelikle düzenlenmesi güvenlik bürokrasisine dair mali denetimin şeffaflığının yeterince sağlanmadığını göstermiştir. 2012 yılına gelindiğinde ise Sayıştay kanununda yapılan değişiklikler ile Sayıştay'ın ilgili kamu kurumları üzerindeki denetim yetkisi üzerindeki etkinliği ve bağımsızlığı zayıflatılmıştır.¹⁷

Ayrıca 15 Ağustos 2012 tarihinde kabul edilen Savunma, Güvenlik ve İstihbarat ile İlgili Kamu İdarelerine Ait Devlet Mallarının Denetimi Sonucunda Hazırlanan Raporların Kamuoyuna Duyurulmasına İlişkin Yönetmelik” (Resmî Gazete, 2012: 28385) ile kanun Savunma, Güvenlik ve İstihbarat kuruluşlarını kapsar hale getirilmiştir. Yönetmeliğe göre “Millî Savunma Bakanlığı, Millî İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı, Savunma Sanayii Müsteşarlığı, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü kurumlarının Sayıştay tarafından denetlenmesinden sonra her kamu idaresi için ayrı olarak hazırlanan taslak denetim raporları gizlilik esasları çerçevesinde, görüşü alınmak üzere, denetlenen kamu idaresine gönderilecekti. Denetlenen kamu idaresi ise otuz gün içinde rapor hakkındaki görüşünü bildirdikten sonra denetim raporları, Sayıştay Başkanlığınca gizlilik ilkelerine bağlı kalınarak görüşleri alınmak üzere ilgili Sayıştay dairesi ve Kurula gönderilecekti. Kurul görüşü alınan denetim raporlarında, kanunların beyan edilmesini yasakladığı durumlar ve devlet mallarına ait hususları içeren kısımlar Sayıştay Başkanlığı'nca ayıklanarak gizlilik esasları içerisinde TBMM'ye sunulacaktı.

Sunulan raporların TBMM'de ilgili komisyonca görüşülmesinin ardından, raporlardaki konulardan kamuoyuna bildirilmesi kararlaştırılanlar Sayıştay Başkanlığı aracılığıyla kamuoyuna duyurulacaktı.

¹⁷ Detaylar için bkz. <https://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/torba-yasada-skandal-devlet-sayistay-denetiminden-nasil-kacirildi,5348>

Ek olarak yönetmeliğe göre kamu idaresinin üst yöneticisinin gerekçeli talebi üzerine yargılamaya esas raporun devlet mallarına ilişkin kısımlarının yargılanması ve kararın açıklanması süreçlerinde, dairece gizlilik kararı verilebilecekti.

Ayrıca savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin devlet mallarına ilişkin olarak hazırlanan denetim raporlarında "devlet mallarının bulunduğu yer, teknik özellikleri ve miktarı, devlet mallarının nasıl ve nerede kullanıldığı, kanunların açıklanmasını yasakladığı durumlar, 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 24'üncü maddesine göre temin edilen Devlet malları" hususları yer alıyorsa kamuoyuna duyurulmayacaktı (TRT Haber, 2012).

Son olarak 2 Temmuz 2018 tarihine gelindiğinde 6085 sayılı kanun "savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu Kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Cumhurbaşkanınca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir." şeklinde değiştirilmiştir (Resmi Gazete, 2010: 27790).

Avrupa Komisyonu'nun 2011 yılında yayınlanan 'Avrupa Birliği İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin ordunun sivil denetimi konusunda iyi mesafe kat ettiğini ve askeri harcamalar üzerinde sivil denetimini güçlendirdiğinden bahsedilmiştir (TRT Haber, 2011).

Ancak 2010 yılında çıkartılan ve yaklaşık bir buçuk yıl sonra revize edilen kanunla Sayıştay'ın yetkilerinin büyük ölçüde yıpratıldığı ve bu durumun sivil-asker ilişkileri açısından endişe verici olduğu gözlemlenmiştir. Güvenlik bürokrasisine yönelik idari ve mali denetime ilişkin demokratik düzenlemelerin henüz günümüzde dahi tamamlanamadığı Türkiye'de sivil-asker ilişkileri açısından yaşanan trajik olaylar tarihimizin önemli bir gerçeğidir. Bu düzenlemelerin tamamlanmasına katkı sağlayacak çalışmaların yapılması demokratikleşmeye dair endişelerin giderilmesini sağlayacaktır.

2010 yılı referandumuyla, “idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevli olarak Kamu Denetçiliği Kurumu” (Ombudsmanlık) kurulmasına olanak sağlanmıştır. Kurumun ilk etapta görev ve yetkilerinin düzenleneceği kanuna ilişkin olarak TBMM Anayasa komisyonunda 2011 yılı ocak ayında kabul edilen tasarıda Silahlı kuvvetlerin askeri nitelikteki faaliyetleri kurumun görev kapsamı dışında tutulmuştur. Kanun’da “askeri nitelikteki faaliyetler” gibi anlaşılabilir bir tanımlamanın kullanılması TSK’nın neredeyse bütün faaliyetlerinin denetimi bakımından sorun olmuştur.

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri açısından o günlerde yaşanan bir diğer sorun alanı iç güvenlikten sorumlu sivil ve askeri kolluk güçleri arasındaki görev sahası ve yetki çatışmalarıdır. Özellikle Jandarma’nın askeri görevler bakımından TSK’ya, asayiş ve emniyet ile ilgili görevler ile ilgili olarak İçişleri Bakanlığına, örgütlenme, eğitim, sicil ve terfi sisteminde Genelkurmay Başkanlığına bağlanması mülki idare tarafından denetimini güçleştirmiştir. O yıllarda Sahil Güvenlik Komutanlığında da benzer problemler mevcuttu (Kurban, 2014: 103). AB ilerleme raporlarında da eleştirilen bu durum, silahlı kuvvetlerin iç güvenlik alanı içerisindeki yetkilerinin sınırlandırılması gerektiği gündemini getirmiştir.

AK Parti tarafından bu sorunlu alana ilişkin ilk adım olarak 30 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe giren “Emniyet ve Asayiş İşlerinde İl, İlçe ve Bucaklardaki Jandarma ve Emniyet Ödevlerinin Yapılması ve Yetkilerinin Kullanılması Suretini ve Aralarındaki Münasebetleri Gösterir Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelikler” ile “Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelikler aracılığıyla polis ve jandarmanın yetki alanlarının belirlenmesi” hususunda değişiklikler yapılmıştır.

2-3 Nisan 2009 tarihlerinde Dışişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve AB Genel Sekreterliği temsilcileri AB müktesebatının üstlenilmesi ve mevzuat uyumu çalışmalarında kısa süreli teknik destek verilmesini amaçlayan TAIEX

mekanizması çerçevesinde ‘ortak normlar ve sivil-asker ilişkilerinin iyi uygulamaları’ konulu seminerlere katılmışlardır.

Ayrıca 8 Mayıs 2010 tarihinde iç güvenlik alanında sivil kurumların etkin bir rol üstlenmesi ve güvenlik bürokrasisinde koordinasyonu sağlayabilmek adına Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı kurulmuştur (AA, 2009).

2010 yılında yaşanan önemli gelişmelerden birisi de 4 Şubat’ta dönemin İçişler Bakanı Beşir Atalay tarafından EMASYA protokolünün yürürlükten kaldırıldığının duyurulmasıdır (NTV, 2010). 28 Şubat sürecinden hemen sonra 1997 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Harekât Başkanı ve İçişleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından imzalanarak yürürlüğe konulan 27 maddelik protokol, ordunun ilgili şehirdeki Vali’nin izniyle o şehirdeki toplumsal olaylara müdahale etmesine imkân sağlamaktaydı. Ayrıca şehir merkezindeki istihbaratı da askeri kadrolarla paylaşma olanağı getiren protokol askerî kalkışmalara zemin hazırladığı savıyla o yıllarda kamuoyunda tartışma mevzusu oluşturmuştu (Cumhuriyet, 2010).

EMASYA protokolünün kaldırılmasından sonra 2010 yılında Ekim ayında Adana 6. Kolordu Komutanı tarafından emrindeki birliklere ‘Gizli’ dereceli mesaj formuyla gönderdiği talimatların açığa çıkması¹⁸ ve Mart ayında Erzurum’da Nevruz kutlamalarında olay çıkması halinde Erzurum Jandarma Komutanlığının müdahale etmesine imkan sağlayan yetkinin Erzurum Valisi tarafından verilmesi¹⁹ kamuoyunda EMASYA protokolünün yeniden uygulanabildiğine dair kuşkuları arttırmıştır.

Protokolün kaldırılmasından kısa bir süre önce 31 Ocak tarihinde TRT-1’de gazetecilerin sorularını yanıtlayan dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan; *“çıkarmamız gerekenleri tamamen çıkartırız ve buna göre de adımlarımızı atarız. Aslolan şudur; milli birlik ve kardeşlik projesiyle ilgili ve demokratik açılım süreciyle*

¹⁸ Detaylar için bkz. <https://www.dunyabulteni.net/genel/emasya-yeniden-hortladi-h133587.html>

¹⁹ Detaylar için bkz. <https://t24.com.tr/haber/newrozda-askeri-mudahaleye-imkan-saglayan-emasya-hortladi,133839>

ilgili olarak sorun alanlarını buralardan çıkarmak istiyoruz. EMASYA Protokolü diye bir şey olamaz, olmayacak. Bunun adımını atıyoruz, atacağız. Zaten bu bir protokol, kanun filan değil” açıklamalarında bulunmuştur.

2 Şubat tarihinde ise Kosova Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu ile Çankaya Köşkü'nde düzenlediği ortak basın toplantısı sonrasında gazetecilerin sorularını yanıtlayan dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, EMASYA protokolüne ilişkin olarak;

EMASYA, İçişleri Bakanlığı ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında imzalanmış, kendi mantığı ve hukuku olan bir protokoldür. Ben de bugünkü hukuk anlayışımız ve geldiğimiz hukuk standartları çerçevesinde buna gerek olmadığı kanaatindeyim. İçişleri Bakanlığı ve TSK nasıl ortak imzaladıysa ortak imzalarıyla buna son vermelerinin doğru olduğu kanaatindeyim. Bütün bunlar hükümetin vereceği karardır. Türkiye'yi yöneten ve TBMM'ye karşı sorumlu olan hükümettir.

şeklinde açıklamada bulunmuştur (Milliyet, 2010).

Sonuç olarak Türkiye’de, 7 Temmuz 1997 tarihinde imzalanan ve ismi “Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı Arasında 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 11/d Maddesi Gereğince Alınması Gereken Müşterek Tedbirlere İlişkin Protokol” olan lâkin kamuoyunda EMASYA olarak bilinen protokolün kaldırılmasına yönelik olarak sivil iktidarın, o günlerdeki tavrı ve isteği sivil-asker ilişkiler açısından değerli olmuştur.

2010 yılında gerçekleştirilen ve ilk olarak 1 Ağustos tarihinde yapılan YAŞ toplantılarında, atama kararlarına yönelik olarak sivil iktidar ve askeri bürokrasi arasında yaklaşık bir hafta süren bir kriz meydana gelmişti. Balyoz davasının gölgesinde gerçekleşen toplantılarda, hakkında yakalama kararı bulunan 11 subayın durumuna yönelik olarak Milli Savunma Bakanlığı tarafından “hakkında yakalama kararı bulunan 11 subayın terfisine engel bulunmadığı” yönünde çıkartılan rapordan tatmin olmayan dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül; “*Hakkında yakalama kararı çıkartılan bürokratların açığa alındığını, yakalama kararına rağmen subayların terfi ettirilmesinin ayrımcılık görüntüsü verebileceğini*” belirtmesinin ardından dönemin

Başbakanı Erdoğan'ın da Gül ile benzer görüşleri savunduğu belirtilmektedir (Milliyet, 2010). 8 Ağustos 2010 tarihine gelindiğinde nihai olarak alınan kararlar incelendiğinde, siyasi tarihimizde ilk defa YAŞ'ta sivil iktidarın tercihlerinin TSK'nın teamüllerinin önüne geçtiği gözlemlenmiştir.

Alınan kararlara örnek olarak; 2007 yılında korgeneral olan Aslan Güner KKTC dönüşünde dönemin Cumhurbaşkanı Gül karşılanırken eşi Hayrünnisa Hanımın elini sıkmayarak, protokol sırasını terk etmişti. Güner'in bu davranışı iddialara göre 2010 yılındaki YAŞ kararlarında 1. Ordu Komutanı olmasını engellemiş yerine Güner'in Genelkurmay 2'nci Başkanı olmasına rağmen kendisinden daha kıdemsiz olan Ege Ordu Komutanı Orgeneral Hayri Kıvrıkoğlu'nun atanmasına sebep olmuştu.

Ayrıca göreve getirilen Kıvrıkoğlu EDOK Komutanı olan Orgeneral Saldıray Berk'ten de daha az kıdeme sahipti. Teamülde Org. Güner dışında üç yıllık Orgeneralliği bulunan Org. Saldıray Berk'in 1.Ordu Komutanı olması gerekiyorken Ergenekon davası nedeniyle hükümet tarafından seçilmemiştir.

30 Ağustos 2010 tarihinde yürürlüğe giren kararlar neticesinde, o dönem teamüllere aykırı olarak askeri protokolde 1. Ordu Komutanlığının Jandarma Komutanlığı'nın önünde bulunmasına rağmen üç yıllık generalliği bulunan dönemin Jandarma Genel Komutanı Necdet Özel, iki yıllık generalliği bulunan Kıvrıkoğlu'nun gerisinde durmuştur.

Alınan kararlarla Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Işık Koşaner Genelkurmay Başkanlığına, Kara Kuvvetleri Komutanlığına ise o dönem "İnternet Andıcı" soruşturmasında da ismi geçen Org. Hasan İğsız'ın yerine, bir yıl görev yaptıktan sonra emekli olacak Org. Erdal Ceylanoğlu getirilmiştir. Böylece Org. Necdet Özel'in sivil iktidar tarafından bir yıl sonra Kara Kuvvetleri Komutanı ve daha sonrasında Genelkurmay Başkanı olabilmesinin önü açılmıştır. Ayrıca Balyoz davasında haklarındaki yakalama kararı kaldırılmasına rağmen 11 general ve amiral rütbe terfi almamışlardır (Ergan ve Çetin, 2010).

Bürokratik kurumların teamüllerinin var olması sistemsel açıdan düzen sağlar. Lakin teamüllerin varlığı, bulunduğu ülkedeki sivil iktidarın tercihlerini sınırlandırıyor bu teamülleri esnetmek ve gerektiğinde bu teamüllerin karşısında politika oluşturucu olarak güçlü bir duruş sergileyebilmek demokratik açıdan iyi bir alternatiftir. AK Parti'nin 2010 yılı Ağustos ayında başlayan ve yaklaşık bir hafta süren YAŞ'taki karar alma krizinde sivil iktidar olarak bu duruşu sergilemesi sivil-asker ilişkileri açısından olumlu bir görüntü resmetmiştir.

Türkiye'de TBMM 24. Dönem üyelerinin seçilebilmesi için yapılan 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde %49,83 oy alan AK Parti tekrar lider parti olmuştu.

Seçimlerin ardından 1 Ağustos tarihinde yapılacak YAŞ toplantısından iki gün önce Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner, Kara Kuvvetleri Komutanı Erdal Ceylanoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Hasan Aksay ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Eşref Uğur Yiğit istifa etmiştir (BBC, 2011). Bu gelişmelerin kamuoyunda, sivil iktidarın askeri bürokrasi üzerindeki hakimiyet alanını arttırdığına dair işaretler olduğu yönünde tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Işık Koşaner uzun yıllar sonra bu istifanın nedenini 4 Ekim 2016 tarihinde TBMM'de kurulan 'Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu'nda 26 Ekim 2016 tarihinde açıklamıştır. Koşaner yaptığı açıklamada:

Ergenekon, Balyoz, Poyrazköy, Askeri Casusluk, Kafes, Amirallere Suikast gibi daha birçok benzeri neye dayandığı daha sonra ortaya çıkan davalar yürütülmekteydi. Kanaatimce bu mahkemelerdeki amaç, suçlunun cezalandırılması değildi. FETÖ'nün hedefi uzun süren tutuklamalarla TSK'nın üst düzey kadrolarını boşaltmak, buraya yıllardır silahlı kuvvetler kadrolarına sızdırdıkları kişilerin gelmesini sağlamaktı. Maalesef başarılı olduklarını da gördük. Bize MİT ve emniyetten gelen istihbarat bilgileri oluyordu. Bu personellerin silahlı kuvvetlerden ilişkisinin kesilmesini isteniyordu. YAŞ ile bunu yapıyorduk. YAŞ kararları o dönemde yargıya kapalıydı. YAŞ kararlarıyla silahlı kuvvetlerden personel ayrılması sanki namaz kılan atılıyor, içki içmeyen atılıyor gibi propaganda yapılarak YAŞ'taki faaliyetlerimiz engellenmiştir. Yetkili makamlar bu faaliyetlerimize şerh koymaya ve bu şahısların silahlı kuvvetler dışına çıkarılmasını önlemeye başladılar. Davaların konuları adları farklı olmasına rağmen amaçları silahlı kuvvetlerin itibarını sarsmak ve

istedikleri personeli silahlı kuvvetlerden uzaklaştırmaktı. Suçlanan personelimizin suçlu olmadıklarını biliyorduk.

Yargıya müdahale ediliyor denmesin diye sesimizi yükseltmedik. Yargı kendi işlerini yürüttü. Şu general ceza almış falan onların sorunu değildi. Büyük bir general, subay ve astsubay grubu yok yere hapisteydi. Mahkeme görevini yapmıyordu. Savcı ve hakimlerin tutumları aleni olarak hukuka aykırıydı.

Toplu tutuklamalarla silahlı kuvvetlere bir mesaj veriliyordu. Kamuoyu nezdinde aşağılamak ve kadrolarımızı yenileyip boşaltmak. Biz asker olarak emir verdiğimizde askerimiz koşarak ölüme gidiyor. Biz onların hakkını korumak zorundayız, ölümüne korumak zorundayız. YAŞ kararlarında bunların hepsini bana attıracaklardı. Bu mümkün değil. Yaptığım zaman bu suça ortak olacaktım. Bu yüzden istifa ettim. (140journos, 2016).

ifadelerini kullanmıştır

1 Ağustos 2011 tarihine gelindiğinde toplanan Yüksek Askeri Şura'da toplantı öncesi çekilen fotoğraf demokrasi tarihimize ilişkin önemli bir pozdu. Fotoğrafta on dört yerine dokuz general ve amiral ile toplanan YAŞ'ta dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 'U' şeklindeki masanın başında tekti. Başbakan Erdoğan'ın önceki YAŞ'larda Genelkurmay Başkanlarıyla aynı hizada oturması militarizm ile bağdaşmaktaydı. Bazı gazeteler tarafından bu durum, Necdet Özel'in Genelkurmay Başkanı olarak atanmasının henüz tamamlanmamasından dolayı toplantıda Başbakan'la aynı hizada oturmadığı yönünde yorumlanmasına rağmen Başbakanlık Basın Müşavirliği tarafından yapılan açıklamada "oturma düzenine dair olması gereken düzenin bu olduğu" şeklinde ifadeler kullanılmıştır.

1972 yılında onaylanan 1612 sayılı "Yüksek Askeri Şura'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"un o dönemdeki ikinci maddesine göre "Yüksek Askeri Şuranın Başkanı Başbakandır. Başbakan bulunmadığında Genelkurmay Başkanı Yüksek Askeri Şuraya Başkanlık etmekteydi."

Kanuna göre eş başkanlık düzeninin bulunmadığı YAŞ'ta daha önceki toplantılarda böyle bir oturma düzeninin uygulanmamasına yönelik nedenlere ilişkin olarak Prof. Dr. Baskın Oran:

“Oturma düzeninin bu şekilde değişmiş olması, askeri vesayetin temsilen sona erdiğinin göstergesidir. Bu süreç hükümetin 27 Nisan Muhtırasına gerekli tepkiyi vermesiyle mümkün oldu. Oturma düzeni, sürecin tescilidir. Ancak yapılması gereken, 1960'tan başlayarak askerlerin etkili olduğu tüm kanunların ayıklanması ve kaldırılmasıdır. Bunlardan birisi de YAŞ'la ilgili kanunun, 'Başbakan bulunmadığında Genelkurmay Başkanı Yüksek Askeri Şuraya Başkanlık eder' maddesi. Bu ayıklama zaruri çünkü biz silahlı partiyle mücadele edemeyiz. Türkiye seçilmiş politikacılarla yönetilecekse Genelkurmay Başkanı, son toplantıda oturduğu yerde oturmalı. Başbakan da masanın başına tek başına geçecekse, orada oturmanın demokratik bir idare kurmaktan başka yolu yoktur” (Cinmen, 2011).

şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye’de o günlerde sivil alan ile askeri alan arasındaki yetkiler ve sorumluluklara dair oluşan tartışmaların ekseriyeti Anayasa dışındaki hukuki mevzuattan kaynaklanmaktaydı.

1 Ağustos 2011 tarihinde başlayan ve 3 gün süren YAŞ toplantısının beraberinde getirdiği ilklerin birisi de toplantıda alınan kararların Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından onaylandıktan sonra ilk kez Cumhurbaşkanlığı Basın Başdanışmanı Ahmet Sever tarafından kamuoyuna açıklanmasıydı. Önceki yıllarda Ankara’da Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreterliği tarafından açıklanan YAŞ kararlarının ilk kez Çankaya Köşkü tarafından açıklanması sembolik açıdan önemli bir demokratikleşme adımıydı (TRT Haber, 2011).

Subayların sivil-asker ilişkilerine yönelik tutumlarına yönelik olarak ilerleyen yıllardaki literatürde, bu tutumların değişiminde rol alabilecek iki etken vurgulanmıştır. Bu etkenler “toplumda dönüşen algılar ve tehditler ile uluslararası konjonktür”dür²⁰ Bu doğrultuda Batı demokrasileri incelendiğinde, Soğuk Savaş’ın bitişi ve komünist

²⁰ Detaylar için bkz. Timothy Edmunds ve Andrew Cottey, “Introduction: The Professionalisation of Armed Forces in Postcommunist Europe”, Anthony Forster, Timothy Edmunds ve Andrew Cottey (der.), Challenge of Military Reform in Postcommunist Europe: Building Professional Armed Forces, Palgrave Macmillan, Gordonsville, 2003, s. 3-6.

tehdidin yıkılmasıyla yeni bir uluslararası konjonktür doğmuş ve silahlı kuvvetlerin yapısı ve kültüründe önemli dönüşümler yaşanmıştır (Moskos, Williams ve Segal, 2000:3).

“Post-modern” olarak adlandırılan bu yeni ordular buldukları ülkeyi savunmayı tek görevleri olarak kabul etmemekte, insani yardım ve barışı koruma gibi misyonlara da odaklanmaktadır (Moskos, 2000:17-20). Bu ordular analizlerde Batı demokrasilerine ait olsa da tüm eski NATO ülkeleri içinde benzer değişimlerden söz etmek mümkündür.

Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasında NATO ve ABD ile ilişkilere dair prensipler ekseninde silah sistemleri, silahsızlanma, askeri modernizasyon ve doktrin, savunma işbirlikleri gibi konular üzerinde yoğunlaşılırken, TSK’nın Soğuk Savaş sonrasında Birleşmiş Milletler ve NATO barışı koruma hareketlerine katılması ve sivil toplum kuruluşları arasında siyasi alana müdahalesine karşı muhalefetlerin oluşması gibi nedenlerden “post modern” ordu kavramına uygun olduğu ifade edilmiştir (Şatana, 2008.²¹ TSK kadrolarında fark edilen bu değişimler toplumdaki dönüşümün yansımalarının yanında, “ordunun NATO ve AB’deki akranlarına yetişebilme eğiliminin bir sonucudur” (Satana, 2008).

Soğuk Savaş döneminde NATO için sivil-asker ilişkilerinin demokratik temele oturtulması öncelikli bir mesele değildi. Bu dönemde NATO’nun silahlı kuvvetler üzerinde önemli etkileri olsa bile bu etkiler örgütlenme düzeyinden öteye geçememiştir. Bu dönemde NATO için önemlilik arz eden konu ülkelerin demokratik değerlere sahip olması değil, jeopolitik açıdan ne ifade ettikleriydi. Soğuk Savaş sonrasında ise NATO ve hatta AGİT tarafından siyasi bağlayıcılığı olan yeni normlar geliştirilerek üye olan ve üye olmak isteyen ülkelere sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir çerçevede ele alınması istenmiştir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 33).

¹⁸Ayrıca bkz. Bill Park, “Defence Transformation and Internal Security: The Turkish Experience”, Timothy Edmunds ve Marjan Malesiö (der.), Defence Transformation in Europe: Evolving Military Roles, LOS Press, Amsterdam, 2005, s. 91-101.

AB üyeliği beklentisi, bölgesel gelişmeler ve Türk-Amerikan ilişkilerindeki yeni dinamikler reformların hızlandırılmasını sağlayan faktörlerdi. Ancak yapılması olası olan reformlar TSK'nın kimi kesimler tarafından zaman zaman ulusal çıkarlara tehdit şeklinde algılanmıştır. Bu duruma örnek olarak, 2003 Ağustos'unda Mili Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Org. Tuncer Kılınç devir-teslim töreninde yaptığı konuşmada; *“7. AB Uyum Paketi ile MGK Genel Sekreterliği'ne bir sivil atanmasının mümkün hale geldiğini bunun da kurumu siyasileştireceğini ve güvenlik politikalarına katkı görevini sağlayamayacağını”* belirtmiştir. Kılınç ayrıca *“7. Uyum Paketi'nin yasalaşmasıyla MGK'nın hukukten varlığını koruduğunu fakat adeta işlevsiz bir hale geldiğini ve paketin Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmadığını”* eklemiştir (Milliyet, 2003).

Ayrıca ABD yönelimli NATO üyeliğinden ayrılmak ve İran ile Rusya gibi ülkelerle işbirliği yaparak müttefikler kazanabilmenin Türkiye'nin yeni stratejisi olması gerektiğini savunan “Avrasyacı” olarak adlandırılan subaylar da AB ve reform sürecini ulusal çıkarlara tehdit olarak algılayanlardandı (Gencer, 2009: 97-98).

Ancak nihai tahlilde 2000'li yılların başlarında TSK kadrolarının büyük çoğunluğunun, AB üyeliği için zorunlu olan ve askerinin siyasi özerkliğini de etkileyen reformlara destek verdiği veya en azından direnmediği gözlemlenmiştir (Aydınlı, Özcan ve Akyaz, 2006). Bu tavır değişikliği TSK'nın önemli sayıdaki personelinde, askerinin siyasi rolü ile ilgili tutumlara yönelik değerlerin değiştiği şeklinde algılanmıştır.

Aslında Batılılaşma misyonunun TSK mensuplarının ezici çoğunluğu tarafından özümsemesi Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar dayanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde NATO üyeliği sonucunda Batı ittifakı içinde yer almanın eklemesi ile bu misyona yönelik düşünce sistematığı güçlenmiştir. TSK'nın ulusal çıkarları koruma adına reformlara karşı gelmesi, Batılılaşma hedefinden sapmasına ve geçmiş yıllardaki askeri müdahalelerinin, kendilerince olan gerekçeli sebepleriyle ters düşmek anlamına gelecekti (Aydınlı, Özcan ve Akyaz, 2007: 48).

Bu ters düşüş TSK'nın kuruluş felsefesinde bir kimlik bunalımına ve varlığına ilişkin bir tutarsızlığa yol açabilirdi. Sivil-asker ilişkilerine yönelik reform çalışmalarının hız

kazandığı bir dönemde, 2003 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök bir açıklamasında;

“TSK, Türkiye’nin AB üyesi olması için Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yapılması gereken reformlara tam destek veriyor. Türk ordusu, Türkiye’nin AB üyeliğini destekliyor. Türkiye’nin bu yolda yapacağı tüm reformlar; demokratikleşme, insan hakları, uluslararası hukuk, istikrar ve ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı oluyor. Halkın yüzde 70’i AB üyeliğinden yana. Böylesi bir çoğunluğa kimse karşı çıkamaz. Uzlaşmaya ve Avrupa değerlerine uyum için risk üstlenmeye hazırız.” (Gürsoy, 2014:162)

ifadelerini dile getirmiştir.

1982 ile 1991 yılları arasında İspanya’da Savunma Bakanlığı yapan Narcís Serra askeri reform sürecinde savunma bakanına önemli misyonlar yükler. Bu yolda ilk koşul savunma bakanının sivil olmasıdır. İlk koşul sağlandıktan sonra demokratik ülkelerdekine benzer güçlü bir savunma bakanlığı oluşturulmalıdır. Ordu mensuplarının bakanın komuta yetkisine inandırılması sürecin başarılı olması için elzemdir. Bu sebeple hükümet başkanının savunma bakanına açıkça destek vererek askeri politikalarda yetkisini devretmesi gerekir. Çünkü askeri kadrolar ancak güçlü bir bakana itaat etmek isteyecektir. Serra Savunma Bakanlığı’nın oluşturulduğu bu süreci iki aşamalı olarak şöyle tarif eder;

İlki, savunma politikası önceliklerini belirlemeye, medyayla ilişki kurmaya ve istihbarat servislerini denetlemeye çalışacak, bakan etrafında, doğrudan kendi ofisine bağlı bir çekirdek oluşturmaktır. Bu çekirdek aynı zamanda bütçe üzerinde kademeli olarak denetim kurmak için bir mekanizma da içermelidir. İkinci aşamada ise bütçe görevlerini üstlenmek, silahlar ve mühimmat konusunda yetkili olmak, askeri görevlerin belirlenmesi ve personel politikasının yürütülmesidir.’ (Narcís, 2011: 100-102).

Serra askeri kadrolardaki mesleği dönüştürmeye yönelik reformlarda başarının sağlanabilmesi için sivil otoritenin asgari düzeyde de olsa askeri konulara aşinalık, zaman ve kararlılık yetilerine sahip olması gerektiğini belirtir. Reformlarla temel amaç, askeri personelin demokratik sivil toplumun değer ve prensiplerine yaklaştırılmasıdır. Bu nedenle Serra altı konunun önemini vurgulamaktadır;

- Siyasi hayat ile askerlik mesleğinin kesin bir şekilde ayrılması gerektiği
- Demokratik ülkelerin profesyonel ordularıyla daha fazla iletişim
- Laik değerlerin ve başka inançlara hoşgörünün kabulü
- Harp okullarının müfredatına insan hakları derslerinin eklenmesi
- Silahlı kuvvetlerin boyutunun küçültülmesi
- Eski rejime ait sembollerin karargahlardan, kışlalardan ve eğitim merkezlerinden kademeli olarak çıkartılması (Narcís, 2011: 93-94).

Serra Milli savunma politikalarının belirlenmesi ve ordu üzerindeki sivil denetimin artırılması için sivil iktidara düşen görevleri sekiz başlık altında toplamaktadır; (Narcís, 2011: 88-92).

- Savunma Bakanı'nın güçlendirilmesi
- Demokratik sivil kuruluşların silahlı kuvvetler üzerindeki niteliğinin tanımlanması
- Demokratik ülkelere benzer bir Savunma Bakanlığı örgütlenmesine başlanması
- Savunma ve askeri planlama prosedürlerinin belirlenmesi
- Hükümetin askeri çalışmalara yönelik bilgi sahibi olması ile bu çalışmalarını belirleme ve yönetmek için Ulusal Güvenlik Konseyi tarzında bir birimin kurulması
- Ortak askeri karar organlarının hükümete rapor sunan bir danışma organlarına dönüştürülmesi
- Askeri yargı sisteminin düzenlenmesi
- Sivil ve askeri istihbarat örgütlerinin kurumsal yönden sivil denetime açık şekilde örgütlenmesi

Ordular birçok defa kendilerini rejimin ve anayasanın koruyucusu olarak görmüşlerdir. Harp okullarında işlenerek gelen bu düşünce sistemi, askeri müdahaleleri kolaylaştırmıştır. Demokratik bir sivil-asker ilişkileri için bu orduların var olan misyonlarını gözden geçirmesi ve yeni misyonlar belirlemesi gerekmektedir.

İspanya'da 2003 yılında onaylanan "Stratejik Görüş" belgesiyle silahlı kuvvetler için üç temel misyon belirlenmiştir. İlk misyon NATO ve AB ilkeleri doğrultusunda toprak

bütünlüğünün savunulmasıdır. İkinci misyon uluslararası barış operasyonlarına yönelik katkı sağlanması olurken üçüncü misyon uluslararası uyuşturucu ticaretinin önlenmesi ve kurtarma operasyonlarının sağlanması gibi güvenlik iş birlikleri alanlarına aittir (Narcís, 2011: 106).

Türkiye’de 2012-2013 Eğitim Öğretim yılı itibariyle “Bologna süreci” kapsamında Kara Harp Okulu’nda çoklu lisans programına geçilmesi ve “Hukukun Temelleri ve İnsan Hakları” derslerinin verilmeye başlanması önemli bir reform olarak görülmektedir. Önceki yıllarda yalnızca Sistem Mühendisliği programının olduğu okulda on yeni program açılmıştır. Bu programlar Bilgisayar Mühendisliği, Makine Mühendisliği, Elektronik Mühendisliği, Endüstri ve Sistem Mühendisliği, Harita Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği, İşletme, Kamu Yönetimi, Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler programlarıdır. Yeni programların açılmasıyla önemli sayıda akademisyen alımı yapılmıştır.

Benzer olarak Deniz Harp Okulu’nda ise 2011-2012 yıllarından itibaren iki yeni program açılmıştır. 2013 yılında ise dış kaynaktan öğretmen sınıfına yönelik alımlar başlatılmış, 2014 yılı için de 12 adet araştırma görevlisi kadrosu açılmıştır (Sezgin, 2014: 159).

20 Ocak 2012 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan yönetmelik ile 28 Aralık 1979 tarihli ve 8/37 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe girmiş olan Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni düzenleme ile yürürlükten kaldırılan Yönetmeliğin uygulanmasına 2011-2012 öğretim yılı sonuna kadar devam edilmiştir. Böylece Türkiye’de 2012-2013 eğitim ve öğretim dönemi itibariyle askerler tarafından verilen Milli Güvenlik dersi müfredatta bulunmayacaktır. Böylece sivil öğretmenler tarafından işlenecek vatandaşlık bilgisi gibi benzeri dersler uygulamaya koyulmuştur (AA, 2012).

28 Kasım 2013 tarihindeki YAŞ toplantısında “GATA’nın üniversite olarak yapılandırılması” konusunun görüşülmesi ve toplantı sonrasında Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesinde yayınlanan duyuruda da bu konuya yer verilmesi

sivil-asker ilişkileri açısından fakülte statüsünde olan GATA'nın üniversite olması yönündeki iradeyi gösteren önemli bir olaydır (Star, 2013).

Türkiye'de 18 Nisan 2013 tarihine gelindiğinde Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı arasında 14 maddelik yeni bir protokol imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

Valilerin toplumsal olayları kendi güçleriyle bastıramadığı takdirde, en yakın garnizondan, TSK'dan yardım istemesine ilişkin esasları kapsayan protokolde ayrıca genel kolluk kuvvetlerinin birlikte görev yapması durumunda komuta, sevk ve idarenin askeri makamlarca üstlenildiği yeni protokolde belirtilmiştir (Babacan, 2013).

13 Temmuz 2013 tarihinde TBMM'de 6496 sayılı Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, kabul edilmiştir. MHP'nin desteklemediği ancak CHP ve BDP tarafından desteklenen düzenleme AKP tarafından meclise sunulmuştu. Mecliste kabul gören değişiklik 30 Temmuz 2013 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Gül tarafından onaylanmıştır (AA, 2013). Yeni düzenleme ile Kanun'un 35. Maddesinde yer alan

Silahlı Kuvvetlerin vazifesi: Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır" ifadesi yasadan çıkartılarak 'Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır

şeklinde değiştirilmiştir.

Ayrıca 2. maddede yapılan değişiklikle kanunda, askerlik tanımındaki "Türk vatanını, istiklali ve Cumhuriyetini korumak" hükmü çıkartılarak, "Askerlik; Harp Sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyettir" biçiminde değiştirilmiştir. 43. maddede yapılan düzenleme ile Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının siyasi faaliyette bulunmaları engellenmiştir.

YAŞ kararlarının cumhurbaşkanının onayıyla yürürlüğe gireceği hükmü getirilerek sivil iradenin şura üzerindeki konumu güçlendirilmiştir.

Yeni düzenleme ile Gülhane Askeri Tıp Akademisi komutanına yardımcı kadro tahsis edilerek, Akademi komutanının korgeneral ya da koramiral olması şartı kaldırılmıştır. Böylece GATA'ya Harp Akademisi'ni bitirmeyen daha düşük bir rütbede bir general/amiral de komuta edebilecektir. GATA Akademi Kurulu'nda görev yapan 10 kişiden biri olan Sağlık Astsubay Meslek Yüksekokulu Komutanı'nın, bu kuruldaki görevine son verilmiştir.

Yapılan bir diğer değişiklik ise birden fazla ilde çıkan ve valilerin askeri birlik görevlendirilmesini tercih ettiği olaylarda, koordinasyon ve emir komuta yetkisinin, “Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı’ndan alınarak Bakanlar Kurulu’na verilmiştir. Ayrıca Terörle mücadele kapsamında yürütülen operasyonlar sebebiyle, meskûn mahal dışında, can ve mal güvenliğinin korunması bakımından girilmesinde sakınca bulunan yerlerde operasyonun devam ettiği süreyle sınırlı olmak üzere, Genelkurmay Başkanlığı veya İçişleri Bakanlığının göstereceği lüzum üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla askeri veya özel güvenlik bölgesi ilan edilebilme yetkisi verilmiştir. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde ise vali tarafından 15 güne kadar özel güvenlik bölgesi ilan edilebilecektir.”²²

Ek olarak 27 Mart 2015 tarihine gelindiğinde ise 6638 sayılı Kanun’da yapılan değişiklik ile silahlı kuvvetler unsuru olarak yapılandırılan, aynı zamanda da İçişleri Bakanlığının kolluk gücü olan Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı personellerine yönelik olarak İçişleri Bakanlığının yetkileri arttırılmıştır.

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halk oylamasına kadar Türkiye’de kuvvet komutanlarını ve Genelkurmay Başkanı’ni yargılayabilecek teknik anlamda bir mercii bulunmamaktaydı. Çünkü ilgili mevzuata göre Genelkurmay Askeri Mahkemesi görevli olarak üç askeri hakim ve iki general veya amiralden oluşmaktaydı. Ayrıca

²² Detaylar için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

mahkemede yer alacak görevlilerin “sanığın astı veya en yakın amiri olmamaları” gerekmektedir. 12 Eylül’de yapılan referandum ile birlikte Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının görevleriyle alâkalı işledikleri suçlarda Anayasa Mahkemesi nezdinde Yüce Divan’da yargılanmalarının önü açıldı.²³

Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Cumhurbaşkanı yardımcısı, bakanlar ve yüksek yargı mensupları dışında Genelkurmay Başkanı’nın ve kuvvet komutanlarının Yüce Divan’da yargılanmaları Anayasanın demokratik siyaset ve hukuk devleti ilkesi ile uyuşmamaktadır. Mustafa Erdoğan’a göre “Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları Yargıtay’ın bir Ceza dairesi veya Ceza Genel Kurulu yargılama işlemi için görevlendirilebilir” (Erdoğan, 2009).

Türkiye’de yeni bir anayasa çalışmasında “Temel Hak ve Hürriyetlerin Durdurulması” başlıklı bir maddeye yer verilmemesi demokratik kaygıların azaltılmasına yarar sağlayabilir. Olağan veya olağanüstü dönemlerde temel önceliğin insan hakları olduğu vurgusuna yönelik yasal çalışmalar ve söylemler arttırılmalıdır. Ayrıca Olağanüstü hallerde hak ve özgürlüklere dair güvence kazandırabilmek adına hiçbir şekilde dokunulmayacak olan “sert çekirdek haklar” kategorisinin genişletilmesi demokratikleşme adına uzun vadede olumlu etkiler yapabilir.

1982 Anayasası’nın 132. Maddesine göre “Türk Silahlı Kuvvetleri ve emniyet teşkilatına bağlı yükseköğretim kurumları özel kanunlarının hükümlerine tâbidir” (Gözler, 2010). Ancak bazı kamu kurumlarının özerk alanlarını arttırıcı özel hükümlerin anayasada bulunması demokratik devlet algısının yasal zeminde korunmasına set çekebilir.

Ordular şiddet araç ve materyalinin önemli kısmını elinde bulunduran örgütlü yapılardır. Subaylara verilen geniş kapsamlı eğitimlerle şiddete dayalı gücü örgütleme,

²³ Askeri bürokratların sivil yargı tarafından yargılanabilir konuma getirilmesi siyasal tecrübemize bakıldığında ehemmiyetli olsa da yargılama makamı olarak “Yüce Divan”ın belirlenmiş olması demokratik bir sivil-asker ilişkilerinin temini adına eleştirilmektedir.

teçhiz etme, eğitme, harbe hazırlama, taktik, operatif ve stratejik harekât planlama ve askeri liderlik yeteneklerinin kazandırılması haricinde sosyal ve siyasi süreçleri izleyebilme ve değerlendirebilme yeteneği de kazandırılmaktadır (Uluçakar, 2018:195). Askeri okullarda verilen eğitimin içeriğinin demokratik bir anlayışla düzenlenmesi sivil-asker ilişkileri açısından elzemdir. Bireyin içinde yaşadığı siyasi sistem ile alakalı meşruluk algısı, eğitim sisteminin aktifliği ile doğrudan bağlantılıdır. Richard Dawson ve Kenneth Prewitt siyasi endoktrinasyonun belirli bir siyasi algı düzenini veya rejimini rasyonel ve meşru göstermeyi hedefleyen türsel ideolojiyi açıklamak için kullanıldığını belirtirler (Dawson ve Prewitt, 1969: 147).

Sivil otoritenin üstünlüğü ilkesi çerçevesinde eğitim alanında yapılması gerekenler konusunda da bir dizi öneri getirilmiştir. Eğitim müfredatında, demokratik yöntemlerle seçilen ve halkın iradesini yansıtan sivil iktidarın üstünlüğü ilkesi hâkim kılarak askeri öğrenciler tarafından özümsemesi sağlanmalıdır. Askeri okula adımını atan her öğrenci ülkenin sivillerin yönetiminde olduğunun ve olması gerektiğinin farkında olmalıdır. Ayrıca askerler demokratik sürece tabi sivil kadroların hizmetinde ve emrinde çalışacaklarını bilmelidir. Askeri okullarda demokrasi ve insan hakları konusunda duyarlılık oluşturabilecek bir eğitim ordu kaynaklı insan hakları ihlallerinin azaltılmasına yardımcı olabilir. Askeri okullarda eğitime yönelik politikalar geliştirilmeden profesyonel orduya geçiş ciddi tehditler içerir. Sivil otoriteye itaat etmeyen ve sivil otoritenin üstünlüğünü tanımayan, demokrasi ve insan hakları anlayışına uygun davranmayan bir ordunun profesyonelleşmesi orduyu ideolojik ve aksi bir kuruma dönüştürür. Türkiye’de askeri eğitimin demokratik bir ülkede olması gereken muhteviyata kavuşturulması öncelikli hâle getirilmelidir (Kurban, 2014: 67).

17 Temmuz 1972 tarihinde kabul edilen YAŞ’ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 3.maddesinde YAŞ’ın görevleri düzenlenmiştir. Bu maddeye göre YAŞ’ın ilk kuruluş kanununda esas vazifeleri şunlardır:

- “Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan askeri stratejik anafikrin (Konseptin) tespiti ve gerekirse yeniden gözden geçirilmesi konularında görüş bildirmek;”

- “Silahlı Kuvvetlerin ana program ve hedefleri ile ilgili konularda görüş bildirmek”
- “Silahlı Kuvvetlerle ilgili olup mühim görülen kanun, tüzük ve yönetmelik taslaklarını inceleyerek görüş bildirmek”
- “Diğer kanunlarla verilen görevleri yapmak” (Resmi Gazete, 1972: 14257).

Görüldüğü üzere YAŞ’a kuruluş kanununda atama, terfi, tayin veya meslekten çıkarma konusunda doğrudan bir yetki verilmemiştir. Ancak kanunun 3/e maddesinde geçen “diğer kanunlarla verilen görevleri yapmak” hükmüne dayanılarak 926 sayılı TSK Personel Kanununda yapılan atıflarla YAŞ terfi, tayin, atama veya meslekten çıkarma işlemleri yapılabilmektedir.

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referanduma kadar 1982 Anayasası’nın 125. maddesine göre YAŞ’ın her türlü kararı yargı denetimi dışındaydı. Halkoylaması ile onaylanan anayasal değişiklik ile 125. maddeye bir ekleme yapılmıştır. Böylece YAŞ’ın “terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma dışındaki bütün ilişik kesme kararına karşı” yargı yolu açık duruma getirilmiştir.²⁴

Serra bir ülkede ordudaki terfi yetkisinin hükümete/bakana verilmesinin ordu üzerindeki sivil denetimi güçlendireceğini aynı zamanda erkek mesleği olarak görülen askerliğe kadınların da dahil edilmesi ile kurumsal gelenekleri güçlü olan ordular üzerinde önemli değişikliklere yol açabileceğini belirtir (Narcís, 2011: 107-108). Türkiye’de 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandumdan sonraki süreçte harp

²⁴ Sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi adına Yüksek Askeri Şura’ya yönelik bazı yasal değişiklikler yapılabilir. YAŞ’ın kuruluş kanununun 3/e maddesinde belirtilen geçen ‘diğer kanunlarla verilen görevleri yapmak’ gibi ucu açık maddelerin mevzuata konulması kurulun görev tanımlamasının netleşmesini zorlaştırabilir. Ayrıca YAŞ’ın terfi, atama, görev süresini uzatma ve görevden ayırma gibi işlemleri görev alanı dışına çıkartılabilir. Bu tür işlemler TSK Personel Kanunun’un ilgili maddelerindeki usul ve esaslar dahilinde düzenlenebilir.

Ek olarak YAŞ’ın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma dahil her türlü ilişik kesme kararına karşı yargı yolu açık hale getirilebilir. Bu tarz düzenlemeler komuta kademesinin şekillendirilmesinde sivil otoriteye üstünlük sağlayacak ve YAŞ’tan doğabilecek hukuki mağduriyetlerin azaltılmasına yardımcı olacaktır.

okullarındaki ‘bayan öğrenci’ kontenjanı arttırılmış, askeri meslek yüksek okullarına ilk defa “bayan öğrenci” alınmaya başlamıştır.

Dünyada demokratikleşme sürecinden geçerken darbe döneminde yaşananlarla yüzleşen ve yapılan hataların onarılması adına çaba gösteren ülkelerin aksine Türkiye’de uzun bir süre geçmişte yaşanan hukuka aykırı müdahaleler görmezden gelinmiştir. Bu karanlık sayfaları görmezden gelmemek adına 13 Ekim 2011 tarihinde sıkıyönetim ve olağanüstü hâl dönemlerinde terörle mücadelede yaşanan sorunları araştırabilmek amacıyla TBMM “İnsan Hakları Komisyonu” bünyesinde “Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesi Alt Komisyonu” kurulmuştur. Yaşanan olayların TBMM’de tüm boyutlarıyla incelenebilmesine ve tüm tarafların görüşlerini ortaya koyabilmesine imkân sağlayan bu komisyon kayda değer bir ilerleme olarak değerlendirilmektedir. 2012 yılına gelindiğinde TBMM bünyesinde Türkiye’de “Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Tüm Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu” kurulmuştur. Komisyonda kamuoyunda tanınan birçok isim dinlenmiş ve TBMM’deki bütün siyasi partilerin temsil edilmesi sağlanmıştır. İlave olarak aynı yıl TBMM Dilekçe Komisyonu bünyesinde “Dersim Alt Komisyonu” kurularak devlet arşivlerinde yoğun çalışmalar yapılmış 1930’lu yıllarda gerçekleşen Dersim Olayları ile ilgili bilgiler ve belgeler mağdurlar dinlenerek derlenmiştir. 9 Nisan 2013 tarihinde ise “toplumsal barış yollarının araştırılması ve Çözüm Süreci’nin değerlendirilmesi” amacıyla bir Meclis Araştırma Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Komisyon çalışmalarısıyla Çözüm Sürecine ilişkin olarak aralarında akademisyen, yazar, gazeteci, sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin de bulunduğu konuklar dinlenmiş ve birçok ile çalışma ziyaretleri gerçekleştirilerek incelemede bulunulmuştur. Sivil-asker ilişkileri bakımından devletin kendisiyle yüzleşebilme cesaretini yansıtan bu komisyonların kurulması özellikle sivil iktidar bazında siyasi hayatımızda geç kalınmış olsa bile demokratik yönden değerli bir iradeyi yansıtmıştır (İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Demokratikleşme Politikaları Çalışma Grubu, 2014: 70-71).

2.4. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrası Düzenlemeler

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası da 15 Temmuz 2016 tarihindeki başarılı olamayan darbe girişimi olmuştur. İki yüz elli bir kişinin hayatını kaybettiği²⁵, iki bin yedi yüz otuz dört kişinin yaralandığı, parlamentonun bombalandığı ve cumhurbaşkanına yönelik başarısız suikast girişiminin olduğu bu girişim siyasi iktidarın durumu, güvenlik güçlerinin mücadelesi ve halkın büyük çoğunluğunun mukavemetiyle bastırılmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 23 Şubat 1981 tarihinde İspanya’da meydana gelen darbe girişimine karşı Kral Juan Carlos’un Başkomutan kıyafetini giyerek televizyonda sergilemiş olduğu demokratik tavra benzer olarak²⁶, 15 Temmuz gecesi saat 00.24 ‘te CNN Türk televizyon kanalına Facetime ile bağlanarak vatandaşlara siyasi tarihimizde önemli bir iz bırakacak çağrıda bulunmuştur.²⁷ Cumhurbaşkanı Erdoğan Facetime konuşmasında;

Şu anda bu milletin imkânlarıyla ortaya konmuş olan tankı, topu, uçağını, helikopterini kullanarak milletin üzerine gelmenin bedelini bunlar çok ağır ödeyeceklerdir. Bu konuda gerek Cumhurbaşkanı olarak gerek Başbakanımız, hükümetimiz olarak bizler atılması gereken adımlar neyse dik durmak suretiyle bu adımı atacağız. Bunun bedelini asla bizler farklı bir şekilde yorumlayamayız ve meydanı da onlara bırakamayız. Yapmış oldukları işgali de çok kısa sürede ortadan kaldıracığımızı inanıyorum. Kararlı bir şekilde bu işin üzerine gideceğimizi özellikle bildirmek istiyorum ve bu konuda bu kararlılığımızı kimsenin test etmeye de gücü yetmeyecektir. Bu arada milletime de bir çağrı yapıyorum, oda şudur; milletimizi illerimizin meydanlarına davet ediyorum. Havalimanlarına davet ediyorum ve milletçe meydanlarda, havalimanında toplanalım ve bunların o azınlık grubu, tanklarıyla, toplarıyla gelsinler ne yapacaklarsa halka orada yapsınlar. Halkın gücünün üstünde bir güç ben tanımadım bugüne kadar. (Çelikkan, 2019)

ifadelerini kullanmıştır.

Emir komuta zinciri dışında gerçekleşen darbe girişiminin engellenmesi, uzun yıllar boyunca TSK’nın demokratikleşme adına yapılan reformlara karşı muhafaza etmeye

²⁵ Detaylar için bkz. <https://15temmuzsehitleri.com/tr/sehitlerimiz-111>

²⁶ Detaylar için bkz. https://english.elpais.com/elpais/2018/01/05/inenglish/1515165999_315212.html

²⁷ Detaylar için bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/hande-firat-darbeyi-bitiren-telefonun-hikayesini-anlatti-40158739>

çalıştığı kurumsal bütünlüğü ve psikolojik direnci ortadan kaldırmıştır. Darbe girişiminden sonra yaklaşık bir buçuk yıllık süreç zarfında siyasi otorite tarafından makro bir reform dalgası başlatılmış ve sivil-asker ilişkilerinin legal zemini yeniden şekillendirilmiştir. Darbe girişiminin ardından OHAL süresince ve sonrasında en az 21 bin Türk Silahlı Kuvvetleri çalışanı mesleklerinden ihraç edilmiştir. İhraçların en az 150'si general seviyesindeyken bu sayı yaklaşık olarak ordudaki generallerin yüzde kırktan fazlasına karşılık gelmiştir. Bu hadise üst düzey komuta kademesinin büyük bir dönüşüme uğradığını göstermiştir.

Reformlar incelendiğinde ilk adım olarak 25 Temmuz 2016 tarihli ve 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) (Resmî Gazete, 2016: 29787) ile;

- “Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıkları birbirlerinden bağımsız şekilde Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı hâle getirildi. Cumhurbaşkanı ve Başbakan ise lüzumlu gördükleri takdirde kuvvet komutanlarından malumat alabilecek ve bu komutanlara direkt talimat verebilecektir. Ayrıca TSK bünyesindeki kadroların tespit edilmesi, askeri personelin yetiştirilmesi ve temini ile belirlenen kadrolara yapılacak görevlendirmelerde Genelkurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlarının yerine Milli Savunma Bakanlığı salâhiyetli hâle getirilmiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanı olarak görev alabilmek için kuvvet komutanlığı yapmış olma koşulu da kaldırılmıştır.”
- “Milli Savunma Bakanlığı’nın kurumsal teşkilatının üst kademesi sivil kadrolara ait Genel Müdürlüklerden oluşacak şekilde yeniden dizayn edilmiştir. Genel müdürlüklerin bağlı bulunduğu müsteşar, sivil kadroya dönüştürülmüştür.”
- “Askeri eğitim düzeni Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Askeri liseler lağvedilmiş, harp okulları, astsubay okulları, kurmaylık akademileri (enstitüler) Milli Savunma Bakanına bağlı şekilde yeni kurulan Milli Savunma Üniversitesi kapsamında birleştirilmiştir.”
- “Askeri eğitim sisteminin derecelerinin ve müfredatının Genelkurmay Başkanlığı yerine Milli Savunma Bakanlığı aracılığıyla belirlenmesine karar verilmiştir.”

- “Milli Savunma Üniversitesi rektörünün, MSB Bakanı’nın tavsiye ettiği ve Başbakanın münâsib göreceği üç aday arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesine karar verilmiştir.”
- “926 Sayılı TSK Personel Kanunu’nun kapsamından askeri öğrenciler çıkartılmıştır.”
- “Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığının subay, astsubay ve diğer personel ihtiyacını gidermek adına bir yükseköğretim kurumu olarak İçişleri Bakanlığına bağlı Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi kurulmuştur.”
- “Gülhane Askeri Tıp Akademisine ait eğitim hastaneleri ve TSK Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi ile asker hastaneleri, dispanser ve benzeri sağlık hizmet birimleri ile Jandarma Genel Komutanlığına ait sağlık kuruluşları, Sağlık Bakanlığı’na devredilmiştir. Ayrıca Gülhane Askeri Tıp Akademisine bağlı yükseköğretim birimleri Sağlık Bilimleri Üniversitesine devredilmiştir.”
- “Askerî mevkilerde hakim kararıyla veya gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde Cumhuriyet savcısının yazılı emriyle, Cumhuriyet savcısının katılımı olmadan, adli kolluk görevlileri aracılığıyla arama ve el koyma yapılabilmesine karar verilmiştir.”
- “Askeri hakimlere ait personel ve özlük hakları işlemlerinde bütün yetkiler alakasına göre Milli Savunma Bakanlığına veya Milli Savunma Bakanına verilerek bu hususta Genelkurmay Başkanlığının yetkileri kaldırılmıştır.”
- “Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı tamamıyla İçişleri Bakanı’na bağlanarak, Jandarma ve Sahil Güvenlik teşkilatları silahlı genel kolluk kuvveti şeklinde tanımlanmıştır.”
- “Askeri fabrikalar ve tersaneler Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır.”
- “YAŞ üyeleri; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile Kuvvet Komutanları olacak biçimde tekrar düzenlenerek, Ordu Komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı ve TSK kadrolarında bulunan orgeneral ve oramiraller YAŞ üyeliğinden çıkarılmıştır.”
- “YAŞ’ın sekretarya hizmetlerinin icrası Genelkurmay Başkanlığından alınarak Milli Savunma Bakanlığına verilmiştir.”

Yaklaşık bir ay sonra 15 Ağustos 2016 tarihli 671 sayılı KHK (Resmi Gazete, 2016: 29804) ile;

- “Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı arasında iş bölümü netleştirilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı icrai olarak belirleyici pozisyona getirilerek, Genelkurmay Başkanı öneren makam olarak belirlenmiştir. Genelkurmay Başkanı askeri hizmetler ile ilgili olan işlevlerde direkt unsur olmuştur. Personel, lojistik ve tedarik hizmetleri ile askeri okulların eğitim hizmetleri bütünüyle Bakanlığa devredilmiştir. Kuvvet Komutanlıklarının yalnızca barış değil, savaşta da Milli Savunma Bakanlığına bağlı olmasına karar verilmiştir.”
- “Savaş hâli ve TSK’nin yurtdışı görevleri nedeniyle askeri sağlık teşkili kurulması ile buralarda görevlendirilecek Sağlık Bakanlığı personeline değin usul ve esasların, Milli Savunma Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında belirlenecek protokollerle belirlenmesine karar verilmiştir.”
- “Bakanlık merkez teşkilatındaki kadroların TSK’ndeki rütbe karşılığı; müsteşar için orgeneral, Milli Savunma Üniversitesi Rektörü için korgeneral, müsteşar yardımcıları, Teftiş Kurulu Başkanı ve genel müdürler için tümgeneral, genel müdür yardımcıları ve müstakil daire başkanları için tuğgeneral, daire başkanları için ise albay olarak belirlenmiştir.”

3 Ekim 2016 tarihinde 676 sayılı KHK (Resmi Gazete, 2016: 29872) ile ise;

- “TSK’dan Uzman erbaş olarak ayrılanlara Adalet Bakanlığında İnfaz ve Koruma Memurluğuna geçiş olanağı verilmiştir.”
- “TBMM kararıyla yurt dışında görevlendirilen askeri personele ek tazminat ödenmesine karar verilmiştir.”

31 Ekim 2016 tarihinde 678 sayılı KHK (Resmi Gazete, 2016: 29896) ile;

- “TSK’ya ait harekât, eğitim ve savunma amaçlı yapılara ilişkin imar işlemlerinin Millî Savunma Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından ortaklaşa belirlenmesine karar verilmiştir.”
- “Askeri fabrikalar ve tersanelerin, piyasada anlaşmayla iş yapabilmesinin veya yaptırabilmesinin önü açılmıştır.”

2017 yılına gelindiğinde ise 2 Ocak tarihli 681(Resmi Gazete: 2017: 29940) sayılı KHK ile;

- “Generallerin vazife süresinin, Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak Milli Savunma Bakanının teklifiyle ve YAŞ üyelerinin üçte iki çoğunluğunun kararıyla uzatılabilmesine karar verilmiştir.”
- “TSK’nın gereksinim fazlası mal ve hizmet satışlarına ait usul ve esasların, Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınmak suretiyle Milli Savunma Bakanlığı’nın teklifi Bakanlar Kurulu’nun kararıyla belirlenmesine karar verilmiştir. Böylece Genelkurmay Başkanlığının belirleyici rolü kaldırılmıştır.”
- “Askeri personelin sivil amirlerinin verdiği direktifleri yerine getirmesinin zaruri olduğu belirtilmiştir.”
- “Kuvvet Komutanlığına atamaların müşterek kararlarla yapılması belirtilmiştir. Ayrıca komutanların vazife süresi Milli Savunma Bakanının önerisi, Başbakanın imzalayacağı ve Cumhurbaşkanı’nın onaylayacağı kararname ile birer yıllık sürelerle yaş haddine kadar uzatılabilecektir. Böylece Genelkurmay Başkanı, bu vetireden çıkartılmıştır.”
- “General ve amiral atamalarının, Genelkurmay Başkanının görüşünün alınması kaydıyla müşterek kararlarla yapılmasına karar verilmiştir. Böylece Genelkurmay Başkanının general ve amiral atamalarındaki dominant rolü kaldırılmıştır.”
- “TSK’dan ayırma cezalarının Milli Savunma Bakanlığı ve kuvvet komutanlıklarında toplanacak yüksek disiplin kurulları aracılığıyla verilmesine karar verilmiştir. Kararlar, Milli Savunma Bakanı veya ilgili kuvvet komutanı onayı ile uygulanabilecektir. General ve amiraller hakkındaki ayırma cezaları ise Genelkurmay Başkanlığında teşkil edilecek yüksek disiplin kurulu tarafından verilecek ve tatbik edilecektir.”

- “Askeri personelin temini, yetiştirilmesi, atama ve terfileri ile general kadrolarının belirlenmesine ilişkin hususların Milli Savunma Bakanlığı aracılığıyla yerine getirilmesine karar verilmiştir.”

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumuna²⁸ kadar sivil-asker ilişkilerine yönelik olarak KHK’lar ile önemli düzenlemeler yapılan Türkiye’de anayasa değişikliği ile de sivil-asker ilişkileri alanında, ordu-yargı ilişkisi, Cumhurbaşkanı’nın konumu Milli Güvenlik Kurulu’nun yapısını ve olağanüstü yönetim biçimlerini kapsayan çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Ordu-yargı ilişkisi alanında;

- “Disiplin mahkemeleri haricindeki askeri mahkemelerin, Askeri Yargıtay’ın ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi’nin kaldırılmasına karar verilmiştir. Askeri mahkemeler artık, savaş hallerinde ve yalnızca askeri personelin askeri görevlerine ilişkin suçları yargılamak amacıyla teşkil edilebilecektir.”
- “Jandarma Genel Komutanının, İçişleri Bakanı’na bağlanması sebebiyle Yüce Divan’da yargılanacak üst düzey askeri yetkililer arasından çıkartılmasına karar verilmiştir.”
- Cumhurbaşkanı’nın konumuna yönelik olarak yapılan düzenlemeler incelendiğinde;
- Milli güvenlik politikasının Cumhurbaşkanı tarafından belirleneceğine karar verilmiştir.
- Cumhurbaşkanı’nın, milli güvenlik ve ordunun ülke savunmasına hazırlanması hususunda TBMM’ye karşı sorumlu olmasına karar verilmiştir.
- Cumhurbaşkanı’na bağlı Devlet Denetleme Kurulunun, Türk Silahlı Kuvvetlerine dair idari soruşturma ve denetlemeler yapabilmesinin önü açılmıştır.
- Genelkurmay Başkanının direkt olarak Cumhurbaşkanı tarafından atanmasına ve ona karşı sorumlu olmasına karar verilmiştir.

²⁸ Detaylar için bkz. <https://www.dw.com/tr/anayasa-maddelerindeki-değişiklikler-neler/a-38429554>

Milli Güvenlik Kuruluna dair yapısal düzenlemeler ise;

- Başbakanlığın lağvedilmesi sonucunda Başbakan artık MGK üyeleri arasında yer almayacaktır.
- İçişleri Bakanlığına bağlı konumlandırılan Jandarma Genel Komutanı MGK üyeleri arasından çıkartılmıştır.
- Önceden kanunla düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği teşkilatının, artık Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile düzenlenmesine karar verilmiştir.

Olağanüstü yönetim biçimlerine dair düzenlemelere bakıldığında;

- Sıkıyönetim ibaresi kaldırılmıştır.
- Cumhurbaşkanı, MGK'nın görüşüne lüzum duymadan olağanüstü hal ilan edebilecek; olağanüstü hâle ilişkin kararnameler yayımlayabilecektir.

Referandumdan sonra 5 Haziran 2017 tarihine gelindiğinde 691 Sayılı KHK (Resmi Gazete, 2017: 30104) ile;

- Önceden Subay Sicil Yönetmeliğine göre yapılan albaylar, generaller ve amirallerin şahsî dosya ile sicillerinin artık Yüksek Askerî Şûra Yönetmeliğinde belirtilen esaslara göre değerlendirilmesine karar verilmiştir.

15 Ağustos 2017 tarihine gelindiğinde 694 Sayılı KHK (Resmi Gazete, 2017) ile;

- “YAŞ Başkanının, rütbe bekleme süresine ve sicil koşuluna bağlı kalmaksızın albaylar ile general ve amiralleri terfi ettirebilmesine karar verilmiştir.”
- “Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde, Milli Savunma Bakanlığı ile TSK Güçlendirme Vakfı ve onun sahibi ya da ortağı olduğu şirketlerin teftişlerini icra etmek amacıyla Teftiş Kurulu Başkanlığı kurulmuştur.”

- “Askeri yasak ve güvenlik bölgelerine ait hizmetlerin nasıl yürütüleceğinin, Genelkurmay Başkanlığı ve ilgili bakanlıkların görüşleri de alınarak İçişleri Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığınca müştereken hazırlanarak Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulacak yönetmelikle belirlenmesine karar verilmiştir. Bu bölgelerin yakınında zirai faaliyetlere de mülki idare amirleri aracılığıyla karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir.”
- “Hukuk sınıfı askeri personel ve asgari Tugay seviyesinde hukuk hizmetlerinin yürütülmesi için Hukuk Hizmetleri Birimleri oluşturulmuştur. Ayrıca Hukuk sınıfı subayların özlük işlemlerinin Milli Savunma Bakanlığı tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.”
- “Albay rütbesindeki askeri personelin, kadrosuzluğu beklemeden resen emekliye sevk edilebileceği belirtilmiştir.”
- “Sözleşmeli erbaş ve erlere ödenen tazminat tutarları artırılmıştır.”
- “Milli Savunma Bakanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarına bünyesindeki askeri personelin kışla içi ve kışla dışı istihbarat işlemlerinin Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.”
- “Harp Okullarında, Harp Okulu Komutanının hiyerarşik yönden üstünde ve Milli Savunma Üniversitesi Rektörü başkanlığında her çeşit yönetim, eğitim-öğretim ve bütçe hususlarında karar alabilecek bir Yönetim Kurulu oluşturulmuştur. Askeri eğitimde Harp Okulu Komutanının, akademik faaliyetlerde ise Dekanın sorumlu olmasına karar verilmiştir. Böylece Harp Okulu Komutanı ile Dekan arasında astlık-üstlük ilişkisi olamayacaktır.”

20 Kasım 2017 tarihinde ise 696 sayılı KHK (Resmi Gazete, 2017: 30280) ile;

- “Savunma Sanayi Yüksek Koordinasyon Kurulu kaldırılmıştır.”
- “TSK Güçlendirme Vakfı'nın yönetiminin sağlanması adına bir Mütevelli Heyet kurulması kararlaştırılmıştır. Mütevelli Heyetin, Cumhurbaşkanı başkanlığında, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay 2'nci Başkanı, Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı ve Savunma Sanayii Müsteşarından oluşturulması düzenlenmiştir” (Barbak, 2018: 63-65).

10 Temmuz 2018 tarihine gelindiğinde 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin (Resmi Gazete, 2018:30474) 37 ile 338'inci maddeleri ile 15 Temmuz 2018 tarihinde ise 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin (Resmi Gazete, 2018: 30479) 799'uncu maddesinde değişiklik yapılarak Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanı yerine Milli Savunma Bakanı'na bağlanmıştır.

Sivil otoritenin 15 Temmuz darbe teşebbüsü sonrasında almış olduğu meşruiyet ve verdiği reaksiyon sonucunda yaklaşık bir buçuk yıl gibi kısa bir zamanda ani bir reform sürecine girmesinden sonra yapılan düzenlemelerde sivil otoritenin üstünlüğüne vurgu temel gaye olmuştur. Yaklaşık iki yıl süren Olağanüstü Hal Yönetimi (OHAL) kapsamında önemli bir araç olarak kullanılan Kanun Hükmünde Kararnameler çıkartılarak sivil alanda ve devlet yönetiminde ciddi değişikliklere gidilmiştir. Böylece kamu yönetiminde normal akışta kanuni veya idari düzenlemelerle yapıma imkânı olmayan birçok düzenleme ve yenilik yapılmıştır. Bilhassa askeri bürokrasi alanında. KHK'larla yapılan düzenlemeler Türkiye'de demokrasinin legal ve yapısal yönleriyle konsolide olmasına ve kamu yönetimi sisteminde köklü yenilikler yaşanmasına vesile olmuştur. OHAL KHK'ları ile uygulanan düzenlemelerin, Türkiye'nin 2017 yılı sonrasında yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin altyapısının oluşumuna da yarar sağladığı söylenebilir (Tuncel ve Demirhan, 2018).

Yapılan reformlar arasında, Kuleli Askeri Lisesi'nin²⁹ kapatılması ile Genelkurmay Başkanı'nın mevcut konumuna dair meseleler, gerek kamuoyunda gerek uzmanlar arasında en çok tartışılan konular arasında yer almıştır. Kuleli Askeri Lisesi'nde 2003 ile 2005 yılları arasında komutanlık yapan Doç. Dr. Fahri Erenel:

Askeri Liseler bir değerdir ve eğitim öğretime devam etmelidir. Kol kesildiği zaman yerine yenisini takması güç olur. Bana sanki kolumuzu kesiyoruz gibi geliyor. Bu okullarda bir süre eğitim ve öğretimi durdurabiliriz ama kapatmamalıyız. Askeri Liseler verdiği eğitim ile Türkiye'yi uluslararası alanda başarı ile temsil etmişler; TÜBİTAK dâhil birçok bilimsel ödülleri

²⁹ Detaylar için bkz. https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/171-yillik-kuleli-askeri-lisesinin-hikayesi,qmKAgeqzik6_TDrGllGkA/Ze9RzIbIZE-d2pXZ8Eo3eA

kazanmışlardır. Bu okullar Türkiye'ye çok sayıda sporcu yetiştirmiştir. Askeri okullarda öğrenciler araştırmaya sevk edilir ve bu bilinç kazandırılır. Bence bizim tam tersine Türkiye'de bu okullara benzer okulları artırmamız lazım. Ayrıca askeri liselerimiz kendi başına buyruk bir program uygulamıyor. Bunların kuruluş mevzuatında belirtilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan onaylı yabancı dil ağırlıklı fen programı uyguluyorlar. İstanbul'daki Anadolu liselerinden farkı 6-7 saat İngilizce dersinin ağırlıklı olarak okutulması, beden eğitiminin iki veya üç saat daha fazla olması, haftada bir günde askerlikle ilgili bir saat süren esas duruş, rahat nedir gibi eğitim verilir, haftada bir gün askeri eğitim elbisesi giydirilir ve tekrar çıkartılır. Bu tamamen askerlik mesleğinin benimsemelerine yönelik bir meseledir.

... Her dönem 150 ile 200 arasında yabancı öğrencimiz vardı. Azerbaycan'dan, Kırgızistan'dan, Arnavutluk'tan, Bosna Hersek'ten. Bu öğrenciler aynı zamanda Türkiye'nin o ülkelerdeki temsilcileriydi. Biz bu okulları kapatarak temsilci yetiştirme imkânımızı da erteliyoruz. Bu kararının bir kez daha düşünülmesi gerektiğini düşünüyorum. En azından 3-4 yıl ara verilebilir; hükümetimiz ülke güvenliği için tedbir almakta elbette haklıdır. Ama bir şey yaparken bir daha geri dönülmemesi gereken bir hareket olarak düşünülmemelidir. Kuleli Askeri lisesinden içeri girdiğinizde şehit olanların adının yazıldığından dolayı duvarlarında yer kalmamıştır. 1. Dünya Savaşı öncesinde İngilizler İstanbul'u işgal ettiğinde bile kuleli askeri lisesi kapatılmamıştır. Tarihinde ilk kez kuleli askeri lisesi eğitime ara veriyor. Burası Fevzi Çakmak'ın, Kazım Karabekir'in yetiştiği okuldur. (Omedyam, 2016)

ifadelerini dile getirmiştir.

Kuleli Askeri Lisesi'nin kapatılmasına yönelik olarak farklı bir görüş ise 2007 ile 2012 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Daire Başkanlığı görevinde bulunan İsmail Hakkı Pekin'den gelmiştir. Pekin:

Ben askeri lise mezunu değilim, harp okuluna sonradan girdim. Askeri Liseler aslında 28 Şubat sürecinden sonra büyük bir önem kazandı. Seçtiğimiz insanı alalım ki cemaatler aramıza girmesin denildi. Fakat tam tersi oldu. Bana göre askeri liseler gerekliliğini yitirmiştir. Doğrudan harp akademisine almak daha doğru olur. Üniversiteye gidecek kişilerin alınması daha doğru olur. Zaten o yaşta çocuklara askeri eğitim vermemiz yasak, silah vermemiz bile yasak, yani uluslararası normlarda verilmemeli. Bence Askeri Liseler kapatılmalı. (Kamupersoneli.net, 2016) şeklinde açıklamalarda bulunmuştur

Askeri okulların kapatılmasına yönelik olarak ise 5 Ağustos 2016 tarihinde BBC'nin yaptığı bir haberde kapatılan okullardaki öğrencilerin büyük çoğunluğunun tepkilerine

bakıldığında önceliklerinin vatanın ve TSK'nın geleceği olduğunu, daha sonra kendi geleceklerini düşündüklerini, bir anda hayatlarını değiştirmelerine yönelik telkinlerin verildiğini ancak senelerini bu meslek için verdiklerini ifade ederek kırgınlıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca kolay olanın seçilerek herkesin tasfiye edildiğini belirten bir öğrenci; *“MİT ve Emniyet tarafından öğrencilerin FETÖ ile ilişkileri olup olmadıkları hakkında araştırma yapılmasını ve daha sonrasında bir problem olmadığı takdirde bu öğrencilere açık kapı bırakılabilmesi isteğini, okullara sızılırken istihbarat zaafiyetinin olduğu bir ortamda çözümün bütün okulları kapatmak olmadığını”* dile getirmiştir. Dönemin Milli Savunma Bakanlığı Basın Müşaviri Ertan Ömeroğlu öğrencilerden gelen sorulara ve görüşlere ilişkin ise; *“Bunların MİT'in cevaplayacağı sorular olduğunu, okulların kapatılarak kimseyi mağdur etmediklerini, Fikri Işık'ın ifadelerini (Aljazeera, 2016) hatırlatarak öğrencilerin yüzde doksan beşinin paralel devlet yapısıyla ilişkili olduğunu”* ifade etmiştir. Ayrıca Ömeroğlu *“Asker yetiştirdiğimiz mevcut sistemde altı tane darbe oldu. Öğrencilerin yetişme sistemi demokratik değildi. Milli Savunma Üniversitesi'nde demokrasi yanlısı öğrenciler yetiştirilecek”* diye eklemiştir.

TBMM Milli Savunma Komisyonu üyeleri içerisinde de askeri okulların kapatılması süreciyle alakalı bir ortak görüş ne yazık ki oluşmamıştır. Komisyon üyelerinden AK Parti Muğla Milletvekili Nihat Öztürk; *“Bu öğrencilerin arasında masum ve mazlum olan, vatanını ve milletini seven Harbiyeli gençler de var. Ama ayıklayamıyoruz. Öyle bir takibe yapıyorlar; kendilerini öyle gizliyorlar ki ayıklayabilme şansınız yok. Ordu içindeki cemaat yapılanması konusunda sadece hükümetin değil, eski hükümetler ve her siyasi partinin sorumluluğudur. Biz AK Parti olarak 14 yıldır iktidardayız. Bizim zamanımızda askeri okullara girmiş öğrenciler şu an ancak üstteğmen olabildi. Bu nedenle bu mesele sadece AK Parti'nin meselesi değildir”* ifadelerinde bulunmuştur.

Milli Savunma Komisyonu üyelerinden CHP İstanbul Milletvekili Dursun Çiçek ise; *“Okulları kapatmakla Milli Eğitim'in sorunları çözülemeyeceği gibi, askeri okulları kapatmakla da bu tür yapılanmaların askeri sisteme sızması engellenemez”* diyerek görüşlerini aktarmıştır.

Ayrıca Komisyonun bir diğer üyesi HDP Ağrı Milletvekili Berdan Öztürk ise “Bu sürece kadar askeri okullar belli bir ideolojik ve siyasi bir yapıya göre asker yetiştiriyordu. Alınan kararlarla bu okullar bu sefer bir diğer siyasi anlayışa göre şekillendirilecek. Mesele demokratik bir ordu kurmak değil” açıklamalarında bulunmuştur (Öztürk, 2016).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise Milli Savunma Üniversitesi Harp Okulları 2017-2018 eğitim öğretim yılı mezuniyet töreninde yaptığı konuşmada şu şekilde açıklamalarda bulunmuştur:

Askeri okullar kapatıldı diye propaganda yapılıyor. Ancak Harp okullarımız ve astsubay meslek yüksekokulları faaliyetlerini sürdürmektedir. Sadece ihtiyaç kalmadığı için askeri liseler kapatılmıştır. Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde öğrenci sayısı şu an itibarıyla dokuz bin beş yüzün üzerindedir. Görüldüğü üzere askeri okullar kapanması bir yana, kapasitesi ve faaliyet alanı daha da genişleyerek ülkemize hizmet etmeye devam etmektedir. Bunun kadar önemli bir diğer konu da askeri okullarımızdaki eğitim öğretimin içeriğidir. TSK'mızın personel ihtiyacını karşılama konusundaki reformumuzu tabelayla sınırlı tutarsak kendi kendimizi kandırılmış oluruz. Asıl buradaki zihniyeti değiştirmek mecburiyetindeyiz Milli savunma üniversitemizin çok önemli çalışmalar gerçekleştirdiğini biliyorum. Ancak içerik konusunda henüz arzu ettiğimiz seviyeye gelemediğimizi düşünmekteyim. Kurumsal açıdan yeniden yapılanma sürecini tamamladığımıza göre, artık tüm enerjimizi ve vaktimizi içerik üzerinde yoğunlaştırabiliriz. (Milli Gazete, 2018).

Yapılan reformlara yönelik olarak üzerinde en çok tartışılan bir diğer konu olan Genelkurmay Başkanlığı'nın mevcut konumuyla ilgili olarak Kemal Gözler:

Cumhurbaşkanlığına bağlıyken daha sonradan Milli Savunma Bakanlığına bağlanan Genelkurmay Başkanı'nın aynı meselede hem Milli Savunma Bakanı hem Cumhurbaşkanı'dan farklı emirler aldığına hangisini uygulayacaktır? Aynı makam üzerinde iki ayrı makamın emir ve talimat vermeye yönelik yetkisi eleştiriye açıktır' ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca Gözler 'Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıklarının Milli Savunma Bakanlığına bağlanabileceğini ancak böyle bir durumda Genelkurmay Başkanlığına ihtiyaç kalmayacağını ve bu durumun bir çelişki oluşturacağını belirtmiştir. Böyle bir çelişkinin ortadan kaldırılması için yapılması gereken Genelkurmay Başkanlığını lağvetmek ya da kuvvet komutanlıklarını Genelkurmay Başkanlığına tekrar bağlamaktır. Silahlı kuvvetlerde sıralı komutanın atlanarak onun altındakilere emir verilmesi askeri hiyerarşi prensibiyle

uyuşmamaktadır. Böyle bir ortamda komutanın otoritesi zarar görecektir. Başındaki komutanın otoritesinin yara aldığı bir askeri birliğin yurt savunmasında başarı sağlaması mümkün olamayacaktır” (Gözler, 2019). şeklindeki görüşlerini aktarmıştır.

15 Şubat 2017 tarihine gelindiğinde Milli Savunma Bakanlığı tarafından Türk Silahlı Kuvvetleri Kıyafet Yönetmeliğinde bir değişiklik yapılmıştır. Yönetmeliğin Resmi Gazetede yayımlanmadan yürürlüğe girmiş olması tartışmalı bir husus olsa da yönetmeliğin TSK’da görev alan kadın subay ve astsubayların başörtüsü takabilmesinin önündeki engellerin kaldırılmasını sağlaması sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi adına önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak Halkın Kurtuluş Partisi (HKP) avukatları aracılığıyla söz konusu düzenlemenin laiklik düzenlemesiyle bağdaşmadığı, türbanlı-türbansız ayrımı oluşturabileceği gerekçesiyle Danıştay’a iptal davası açmıştır (Indyturk, 2021). Danıştay 2. Dairesi ise 5 üye arasından 3’nün vermiş olduğu oy çokluğuyla alınan kararla iptal talebini, AİHM’in vermiş olduğu Leyla Şahin/Türkiye, Kurtulmuş/Türkiye, Singh/Fransa ile İtalya’da okullardaki haç işaretinin asılı durmasına yönelik kararlarına atıf yapılarak reddetmiştir. Ayrıca Danıştay’da karara usul yönünden itiraz eden Başkan Vekili Gürsel Mekik ile Mehmet Aydın karşı oy yazılarında kamu personeline ilişkin genel hükümleri kapsayan yönetmeliklerin Resmi Gazete’de yayımlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁰

Yayımlanan yönetmelik sonrasında Hava Harp Okuluna yatay geçiş hakkı kazandıktan sonra intibak eğitimini herhangi bir problem yaşamadan başarıyla tamamlayarak TSK bünyesinde ilk başörtülü pilot olan Merve Gürbüz (Gzt, 2017) ile Kara Harp Okulu tarihinde ilk başörtülü öğrencisi olarak eğitimine başlayan ve 2021 yılında okulu beşincilikle bitiren Müberra Öztürk’ün (Memurlar.net, 2021) demokratikleşme adına bu reformların uygulanışını gözler önüne sermesi sevindirici olmuştur.

İlerleyen süreçte ise 15 Ağustos 2017 tarih ve 694 sayılı KHK ile TSK personeline ilişkin olarak askeri birliklerin içerisinde veya dışında istihbarat çalışmalarının Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından yürütülerek cunta faaliyetlerinin önceden

³⁰ Detaylar için bkz. <https://danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-04-16-02-19-5577098.pdf>

öğrenilip gerekli önlemlerin alınabilmesini sağlayan düzenlemeye ek olarak, 25 Ekim 2018 tarihinde Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Yönetmeliği'nde (Resmi Gazete, 2000: 24018) yapılan yenilik ile TSK personeli hakkındaki güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasının MİT Başkanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğüne yapılması kararlaştırılmıştır.

Çalışmanın çağdaş sivil-asker ilişkileri teorileri bölümünde Rebecca L. Schiff'in Uyum Teorisinde bahsi geçen Askeri tarzın, zihinsel düşüncelerin bir göstergesi olarak askeri kadroların fikirlerini ortaya koyduğunu ve sosyal sınırlarını gösterdiğini böylece üniformalar, marşlar, geçit törenleri ve diğer sembollerin de askeri tarzı yansıttığını, ayrıca askeri tarzı yansıtan bu faktörler ile politik elitler ve vatandaşlar arasındaki uyum incelendiğinde sivil-asker ilişkilerinin mevcut durumu hakkında önemli fikirler verebileceğinden bahsetmiştik. Ayrıca çalışmada Schiff'in bu görüşüne benzer olarak, 1982 ile 1991 yılları arasında İspanya'da Savunma Bakanlığı yapan Narcís Serra da demokratik bir sivil-asker ilişkileri için "eski anti-demokratik rejime ait sembollerin karargahlardan, kışlalardan ve eğitim merkezlerinden kademeli olarak çıkartılması gerektiğini" belirttiğinden de bahsetmiştik.

Milli Savunma Bakanlığı tarafından hayata geçirilen ve ilk belirtisini 30 Ocak 2020 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler'in NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanını karşıladığı törende gösteren resmi üniformada bere kullanımı Schiff ve Serra'nın bu görüşleri doğrultusunda okunabilir.

Yurt dışında yer alan ordulardaki uygulamalar dikkate alınarak Milli Savunma Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalarla artık Kara Kuvvetleri personeli, bazı törenler dışında, "harici kıyafet" olarak adlandırılan resmi üniformada şapka yerine "bere", Hava Kuvvetleri Komutanlığı personeli ise "kayık kep" kullanacaktır (Ntv, 2020). Ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi esnasında bombalanan parlamento binasında Başbakan'ın odasında ve çevresindeki odalardaki bomba izlerinin saklanarak aynı yıl Demokrasi Müzesi'ne dönüştürülmesi (TRT Haber, 2016)), 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin altmışıncı yılında, darbe sonrasında idam edilen Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın

yargılamalarının yapıldığı Yassıada'nın, uluslararası toplantılara ev sahibi yapacak şekilde açık hava müzesine dönüştürülerek "Demokrasi ve Özgürlükler Adası" adını alarak açılışının yapılması (Alyanak, 2020), İstanbul Üsküdar'da, yaşanan darbe girişimini hafızalardan unutturmamak ve şehitlerin hatıralarını yaşatmak amacıyla yapılan 15 Temmuz Şehitler Anıtı ve Müzesi'nin Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne 15 Temmuz 2020 tarihinde tahsis edilmesi (Tosun, 2020), tam bir yıl sonra ise Cumhurbaşkanlığı Külliyesi karşısında inşa edilen '15 Temmuz Demokrasi Müzesi'nin açılışı (Altaş, 2021) da Schiff ve Serra'nın sivil-asker ilişkilerine dair ileri sürdükleri düşünceler doğrultusunda okunabilir.

25 Haziran 2019 tarihinde askerlik sistemini yeniden düzenleyen Askeralma Kanunu'nun TBMM Genel Kurulu tarafından kabul edilmesini müteakiben Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir. Yeni sistemle askerlik hizmetinin; yedek subay, yedek astsubay, erbaş ve erlerce yapılması öngörülmüştür. Ayrıca yeni düzenlemeyle askerlik hizmeti süresinin kısaltılmasıyla, eğitim farkı olmaksızın bütün vatandaşlar için aynı sürede bu hizmetin gerçekleştirilmesi ve bedelli askerliğin kalıcı hâle getirilmesi hedeflenmiştir.³¹

Zorunlu askerlik sistemine dair tartışmaların yoğun olduğu Türkiye'de 1927 yılından itibaren uygulanan bu kanunun 2019 yılında yeniden düzenlenmesi sivil iktidarın bu alanda değişiklik yapma konusundaki arzusunu yansıtmış olsa da zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmaması ile birlikte vicdani ret konusunun yerleşik içtihadımızda henüz düzenlenmemiş olması sivil-asker ilişkileri açısından AB ve Avrupa Konseyi üyesi ülkelerle mukayese edildiğinde rastlanılmayan bir durumdur. AB ve Avrupa Konseyi üyesi devletlerin askerlik sistemi incelendiğinde; ya profesyonel ordulara geçtiği, profesyonel ordulara geçmeyip zorunlu askerlik sistemini benimseyenlerin ise vicdani ret veya alternatif sivil hizmet seçeneğini oluşturdukları görülmektedir.

Tablo 6. Avrupa Konseyi ve AB Üyesi Ülkelerdeki Askerlik Sistemi

³¹ Detaylar için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7179.pdf>

	Zorunlu Askerlik/ Kalktığı Yıl	Vicdani Edildiği Tarih	Ret/Kabul/Alternatif Sivil Hizmet
ABD	1973	1973	Yok
Almanya	Var	1949	Var
Arnavutluk	2010	1998	Var
Avusturya	Var	1974	Var
Azerbaycan	Var	Yok	Yok
Belçika	1995	1964	Yok
Bosna Hersek	Var	2004	Var
Bulgaristan	2008	1998	Yok
Çek Cumhuriyeti	2004	1990	Yok
Danimarka	Var	1917	Var
Ermenistan	Var	Yok	Var
Estonya	Var	1994	Var
Finlandiya	Var	1931	Var
Fransa	2001	1963	Yok
Gürcistan	Var	1997	Var
Hırvatistan	2007	1990	Yok
Hollanda	1996	1922	Yok
İngiltere	1960	1916	Yok
İrlanda	Hiç olmadı	Yok	Yok
İsrail	Var	Yok	Yok
İspanya	2001	1978	Yok
İsveç	2010	1920	Var
İtalya	2004	1972	Yok
Letonya	2006	1997	Yok
Litvanya	Var	1990	Var
Lüksemburg	1967	1963	Yok
Macaristan	2004	1989	Yok
Makedonya	2006	Yok	Var
Malta	Hiç olmadı	Yok	Yok
Polonya	Var	1988	Var
Portekiz	2004	1976	Yok
Romanya	2007	1996	Yok
Rusya	Var	2004	Var
Slovakya	2005	1990	Yok
Slovenya	2003	1991	Yok
Yunanistan	Var	1997	Var

Kaynak: (Serim, 2021)

Ayrıca Türkiye’de 1987, 1992, 1999, 2011, 2014 ve 2018 yıllarında uygulanan 2019 yılında kabul edilen Askeralma Kanunu ile sürekli hale getirilen bedelli askerlik uygulamasından, kanunun 9. Maddesi (Resmi Gazete, 2019: 30813) uyarınca bakaya veya yoklama kaçağı olan vatandaşların faydalanamaması demokratik bir sivil-asker ilişkileri için önemli bir problemdir.

23 Mart 2021 tarihine gelindiğinde Milli Savunma Bakanlığı tarafından Harp Okulları Yönetmeliğinin 44'üncü maddesinde okula giriş şartları arasında sayılan ve 27 Eylül 2001 tarihinde kabul edilerek yayınlanan “irticai faaliyetlere karışmamış olmak” ifadesi kaldırılarak yerine okula giriş şartları olarak 30'uncu maddeden bahsedilmiştir. 2001 yılındaki yönetmelikte bahsi geçen madde “Okula girecek olanların kendisi, anne-babası, kardeşleri ve velisinin, ‘tutum ve davranışları ile yasa dışı, siyasi, yıkıcı, irticai, bölücü ideolojik görüşleri benimsememiş, bu gibi faaliyetlerde bulunmamış veya bu gibi faaliyetlere karışmamış olması” şeklindeyken yeni düzenleme ile “Terör örgütlerine veya Millî Güvenlik Kurulunca Devleti millî güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti, iltisakı ya da bunlarla irtibatı olmamak” şeklinde değiştirilmiştir.³²

Kamuoyunda bazı çevreler tarafından tartışılan bu düzenlemeye yönelik olarak MSB Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği Analiz ve Değerlendirme Subayı Binbaşı Pınar Kara 26 Mart 2021 tarihinde Bakanlık'ta Şehit Gazeteci Hasan Tahsin Basın Bilgilendirme Merkezi'ndeki bilgilendirme toplantısında;

Eski maddede anlatılanların sübjektif değerlendirmelere tabi olduğunu ve Türk Ceza Kanunu'nda suç olarak düzenlenmediğini, bu madde yerine daha geniş kapsamlı, daha somut ve güncel mevzuata uygun olarak suçta ve cezada kanunilik ilkesini gözetecek şekilde yeni bir düzenleme yapıldığını (Diken, 2021) aktarmıştır.

Değişiklikten bir gün sonra 24 Mart tarihinde, TBMM Başkanı Mustafa Şentop katıldığı bir televizyon programında kendisine yöneltilen “İstanbul Sözleşmesi'nden Cumhurbaşkanı kararıyla çekilmenin mümkün olduğu gibi, bir gün bir Cumhurbaşkanı gelip ben Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden çekildim derse veya Montrö'yü tanımıyorum feshettim derse bunu yapabilir mi?” sorusuna Şentop “Evet, teknik olarak yapabilir. Sadece bizim cumhurbaşkanımız ya da bakanlar kurulumuz değil, Amerika da yapabilir. Almanya da yapabilir” yanıtını vermiştir. TBMM Başkanı

³² Detaylar için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210323-3.htm>

Şentop'un bu cevabı kamuoyunda uzun süre tartışma konusu olmuştur (Indyturk, 2021).

25 Mart tarihinde ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığında Deniz İkmal Komutanı Tuğamiral Mehmet Sarı'nın Ankara'da makam aracıyla gittiği bir tarikat merkezinde üniformasının üzerinde cübbe ve sarıklı fotoğraflarının çeşitli basın organları tarafından servis edilmesi kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Böyle bir atmosferin olduğu ortamda 4 Nisan tarihinde gece saat 03.00 civarında 104 emekli amiral tarafından kaleme alınmış bir bildiri yayınlanmıştır. Bildirinin içeriği incelendiğinde; Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Kanal İstanbul projesi ile Atatürk ilke, devrim ve inkılaplarına yönelik olarak çeşitli ikazlar barındırmaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan bildiriye ilişkin olarak sert bir dil ile yaptığı değerlendirmede *“TSK'nın disiplin anlayışı ile bağdaşmayacak sarıklı ve cübbeli fotoğraflara olumlu bakmadıklarını, münferit bir hadise olduğunu dile getirmiş, ayrıca; 104 tanesi bir araya gelerek darbe imalı bildiri yayınlayamayacaklarını, hiçbir emekli kamu görevlisinin böyle bir yola tevessül etme hakkı olmadığını” ifade etmiştir* (Sabah, 2021).

TBMM Başkanı Şentop ise “Kahraman milletimiz 15 Temmuz'da sadece FETÖ'cü darbecileri değil, aynı kaynaktan beslenen bütün darbe sevdalılarını toprağa gömdü. Düşünce açıklamak başka darbe çağrışımlı bildiri hazırlamak başka” şeklinde tepkilerini aktarmıştır (BBC, 2021).

Bildiri sonrasında hükümet kanadına bakıldığında, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş ve birçok bakan tarafından bildiriye karşı tepkiler dile getirilmiştir. Bildiriye yönelik olarak muhalefet kanadına bakıldığında ise İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Gelecek Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu ile DEVA Partisi Genel Başkanı Ali Babacan

tepkilerini ifade ederken CHP ve HDP tarafından bir tepki kamuoyuna yansımamıştır.³³

Bildirinin yayınlamasından hemen sonra Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Türk Ceza Kanunu'nun 316/1 maddesinde yer alan “devletin güvenliğine ve anayasal düzene karşı suç işlemek için anlaşma” ifadeleri kapsamında bildiriye yayınlayan amiraller hakkında soruşturma başlatılmıştır. Başlatılan soruşturma kapsamında 10 emekli amiral gözaltına alınırken, İstanbul'da bulunan 4 emekli amiral ise yaşlarından dolayı emniyete ifade vermeye çağırılmıştır. Yargı tarafından 5 Nisan'da soruşturma kapsamında alınan ilk kararlar emekli amirallerin lojman ve koruma haklarına ilişkin hususlar iptal edilmiş, devam eden süreçte ise evleri aranarak dijital materyallerine el konulmuştur. 13 Nisan tarihinde gözaltına alınan bütün emekli amiraller adli kontrol şartıyla serbest bırakılmış, 23 Nisan tarihine gelindiğinde ise şüpheli bulunan 6 emekli amiral serbest bırakılmıştır (Vikipedi, 2021).

Ayrıca hakkında soruşturma açılarak Milli Savunma Bakanlığı Yüksek Disiplin Kurulu'na sevk edilen Tuğamiral Mehmet Sarı da 4 Ağustos 2021 YAŞ kararları ile emekli edilmiştir (Cnn Türk, 2021).

Türkiye'de Güvenlik bürokrasisi içerisinde yer alan kurumların birbirleriyle olan uyumunun ve koordinasyonunun sağlanmasına yönelik reform çalışmaları her geçen gün önemini arttırmaktadır. 30 Ağustos 2021 tarihinde Ay Yıldız Yerleşkesi Temel Atma Töreni'nde sözlerine Dumlupınar Zaferinin doksan dokuzuncu yıl dönümünü tebrik ederek başlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan;

Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığının 1930'lu yıllarda dönemin şartları ve ihtiyaçlarına göre inşa edilen Kızılay semtindeki binalarda faaliyet gösterdiğini hatırlatarak bugün böyle anlamlı bir günde Ay Yıldız Projesi'nin temel atma töreni vesilesiyle bir araya gelmelerini de önemli bir mesaj olarak gördüğünü belirtmiştir. Kara Kuvvetleri binasının 1937, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin müşterek binalarının 1960 yılında inşa edildiğini, Hava Kuvvetlerinin 1985 yılında ayrı bir binaya taşındığını, Türkiye'nin gelişen ve

³³ Detaylar için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56640615>

değişen savunma ihtiyaçlarının, tüm birimlerin ortak bir çatı altında güçlü bir altyapı ile yakın koordinasyon içinde faaliyet göstermesini mecburi hale getirdiğini vurgulamıştır. Bu durumu Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarıyla değerlendirerek artık bir müşterek merkez gerekiyor dedik. Savunma, yatırım, harcamalar noktasında bize öyle bir merkez gerekiyor ki bu merkezle bulunduğumuz yerden dünyaya farklı bir sinyal verelim. Ayrıca siber güvenliğin konuşulduğu böyle bir dönemde bize işte şu anda temelini atacağımız böyle bir Ay Yıldız Projesi yakışır dedik.

açıklamalarında bulunmuştur.

Projeye göre Ay Yıldız Yerleşkesi Ankara'da Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) Etimesgut'ta bulunan yeni üssünün hemen yanı başındaki alanda inşa edilecek. Özgün tasarım hedefiyle Türk ve Osmanlı Devleti ortak mimari eserleri incelenerek Ay-yıldız şeklinde yeni binaların olacağı yerleşkede, daha önceden Ankara'da şehrin göbeğindeki Kızılay bölgesinde bulunan ve eski sayılabilecek Milli Savunma Bakanlığı ile tüm kuvvet komutanlıkları binaları projeye yeni yerini almış olacaktır. Yaklaşık 12 milyon m²'lik bir arazi üzerine inşa edilen ve ortasında 23.000 m²'lik bir tören alanı da olan yerleşkede on beş bin personel hizmet verebilecektir (Kuruoğlu, 2021).

1 Eylül 2021 tarihine gelindiğinde ise Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi (JSGA) bünyesindeki "Güvenlik Bilimleri Fakültesi", "Yurt Binası", "Personel Temin Merkezi Binası" ile "Toplumsal Olaylara Müdahale Eğitim ve Tatbikat Merkezi"nin açılış töreni düzenlenmiştir. Törende açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan

Jandarma ve Sahil Güvenlik Teşkilatlarının, subay ve astsubayların en kaliteli eğitimi almalarını sağlamak amacıyla binalar başta olmak üzere her türlü ihtiyaçlarını tespit ederek hemen çalışmalara başladığını, 2018 yılında Güvenlik Bilimleri Fakültesinin inşasına başladıklarını, 3 yıl süren yoğun mesainin ardından bu sene itibarıyla bitirdiklerini

belirtmiştir.

Fakültenin yanında iki önemli merkezi daha hizmete alacaklarını belirten Erdoğan;

Avrupa Birliği tarafından finanse edilen, 16 bin metrekare açık eğitim ve tatbikat alanı ile 4 bin 200 metrekare kapalı alana sahip Toplumsal Olaylara Müdahale Eğitim Merkezi, 1 milyon 322 bin avroya mal olmuştur. Eğitim merkezi içerisinde çok amaçlı seminer salonları, brifing salonu, gözlem terası ve simülasyon dershanesi mevcuttur. Merkezde, eğitim aktiviteleri, tatbikatlar; toplumsal olaylara müdahale ve kriz yönetimi konusunda her türlü çalışma icra edilecektir. Personel Temin Merkezi ise Jandarma Genel Komutanlığı ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığı adına başvuru sürecinin daha hızlı, etkin ve düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlayacaktır (Toruntay, 2021) ifadelerini dile getirmiştir.

Hatırlanacağı üzere 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Anayasa'nın geçici 15. Maddesi ile yürürlüğe girmiş olan "Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin yargılanamayacağına" dair düzenleme 12 Eylül 2010 referandumu ile Türkiye'de kaldırılmıştır. 10 Ocak 2012 tarihinde ise 1980 darbesinin mimarlarından eski Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile eski Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya'ya yönelik olarak Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının hazırlanan iddianamenin Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından kabul edilmesiyle siyasi tarihimizde ilk defa bir darbenin sorumluları yargı önüne çıkartılmıştır.

Sanıkların vefat etmelerinin ardından yargı süreçleri hala etmektedir.³⁴ Sanıklarının vefatı gerçekleşse bile böyle bir dava sürecinin devamı sivil-asker ilişkilerine dair sembolik açıdan önemli bir değer taşımaktadır. Yaşanan bu hadiseye benzer bir durum da 2013 yılında başlayan 28 Şubat davasına yönelik olarak, 9 Temmuz 2021 tarihinde Yargıtay 16. Ceza Dairesi tarafından 28 Şubat sürecinde yer alarak darbeye teşebbüs etme suçlamasıyla 14 sanığa müebbet hapis cezasını onayan kararlar meydana gelmiştir.

"Alınan bu kararlar cezaları kesinleşen 14 sanık hakkında Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı yakalama kararı çıkartmış ve sanıklar arasından dönemin MGK Genel

³⁴ Detaylar için bkz. <https://www.haber7.com/guncel/haber/2945010-evren-ve-sahinkaya-icin-karar-rutbeleri-sokulecek-mal-varliklarina-el-konulacak>

Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç, Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanı emekli Korgeneral Hakkı Kılınç, Hava Kuvvetleri Komutanı emekli Orgeneral Ahmet Çörekçi, Genelkurmay İstihbarat Başkanı emekli Korgeneral Çetin Saner, Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı emekli Koramiral Aydan Erol, Genelkurmay İç Güvenlik Harekat Dairesi Başkanı ve Başbakan Askeri Başdanışmanı emekli Tümgeneral Kenan Deniz, dönemin Genelkurmay 2. Başkanı Emekli Orgeneral Çevik Bir ile Genelkurmay Harekat Başkanı Emekli Orgeneral Çetin Doğan'ın da aralarında bulunduğu 8 kişi yakalanarak gözaltına alınmıştır” (BBC, 2021).

19 Ağustos 2021 tarihine gelindiğinde ise Ankara 5. Ağır Ceza Mahkemesi on dört emekli generalin 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca rütbelerinin sökülmesi için Genelkurmay Başkanlığına yazı göndermiştir.

Genelkurmay Personel Başkanlığı da mahkeme kararı doğrultusunda gerekli çalışmaları yaparak 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun 30. maddesi ile 926 sayılı TSK Personel Kanunu'nun 50. maddesi mucibince 13 emekli generalin rütbelerinin sökülmesine ilişkin idari işlemin yapıldığını 9 Eylül 2021 tarihinde mahkemeye bildirmiştir (Özkaya, 2021).

2.5. TSK'nın Sahip Olduğu İktisadi Özerklik; OYAK ve TSKGV Bünyesindeki Şirketler

Bir ülkedeki sivil-asker ilişkilerini anlamaya yönelik önemli göstergelerden birisi askeri otoritenin özerkliğini incelemektir. Özerklik kavramı temelde iktidar ilişkilerinin idari, mali ve siyasal bir boyutudur. Siyaset bilimi literatüründe “Askeri özerklik kavramı” “siyasi özerklik” ve “kurumsal özerklik” şeklinde sınıflandırılır. Askeri kadroların kurumsal özerkliği yapısal konularla bağdaşır. Ordunun profesyonel bağımsızlığını içerir. Personel, eğitim ve modernizasyon gibi alanlarda serbestçe hareket edebilme kabiliyetidir. Siyasi özerklik ise askeri kadroların sivil-siyasal hayata yönelik müdahale edebilme kapasitesidir. Literatürde ordunun siyasi özerkliğinin azaltılması yönünde bir uzlaşımın olduğu belirtilse de kurumsal özerklik konusu tartışmalı bir kavram olduğu için hangi boyutlarda olmasına ilişkin bir uzlaşım sağlanamamıştır (Enes, 2014: 4). Mali ve idari özerkliğin azaltılarak demokratik standartlara uygun olarak düzenlenmesi siyasi özerkliğin azaltılmasının önemli bir parçasıdır. Bu durumdan dolayı askeri özerklik kavramına sadece örgütlenme ve yasal açıdan bakmak zaruri ancak eksik bir yaklaşımdır. Türkiye’de 1960 darbesini yapan Silahlı Kuvvetler, Milli Savunma Bakanlığı’na (MSB) bağlıydı. Ayrıca askeri bürokrasinin özerkliği hukuki olmanın ötesinde ‘de facto’ bir problem olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bir ülkede askeri özerkliği azaltabilecek reform çalışmalarına karşı önemli tehditlerden birisi de iç çatışmaların varlığıdır. Şiddetli çatışmalardan yorulan ve gerilen bir toplum, siyaset dışı bir müdahaleye sıcak bakabilecek psikolojik süreç içerisinde kendini bulabilir.

Türkiye’de ordunun siyasi hayattaki etki alanı ekonomik hayatta da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan sonra ordunun sermaye ile ilişkisinin ilk göstergesi İş Bankası’nın kurulması ile olmuştur. İş Bankası’nın ilk yönetim kurulu incelendiğinde 10 üyenin beşi askerdir (Özer, 2014: 353).

Bu etki alanı günümüzde Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve diğer askeri vakıf şirketleri üzerinden şekillenmektedir. Bu şirketlerin yönetim kurulu yapılarının

incelenmesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ekonomik alandaki etkisini görmemizi kolaylaştırabilir.

Dünyadaki modern orduların asli görevleri incelendiğinde görevlerinin dış askeri güvenlik alanına yönelik olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise ordunun bu görev sahasının iktisadi, kültürel ve siyasi alanların eklenmesiyle daha fazla genişletildiği söylenebilir.

İktisadi güç alanında ordunun Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve diğer askeri vakıf şirketleri vasıtasıyla hizmet, üretim, ticari ve finans sektörlerinde doğrudan yatırımlara malik olabilmektedir. Bu durum Türkiye'de militarizasyonun ekonomik boyutunu arttırmıştır.

Ayrıca Türkiye'ye benzer olarak Nikaragua, Guatemala, Kolombiya, Endonezya, Çin, Tayland, Mısır, Suriye, Pakistan, El Salvador gibi farklı ülkeler incelendiğinde orduların yardımlaşma kurumları belirli yapılanmalarla ticari, finans ve sanayi yatırımlarıyla buldukları ülkenin en büyük sermaye grupları arasında yer almışlardır (Kurban, 2014: 69).

OYAK 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi tarafından 3 Ocak 1961 tarihinde çıkartılan 205 sayılı Yasa ile kurulmuştur. 2020 yılı sonu itibarıyla 439.011 üyesi bulunan OYAK'ın varlığını demokratik olmayan bir dönemin yasama faaliyetine borçlu olmasına rağmen kuruluş kanununun siyasi tarihimizin en dayanıklı yasalarından birisinin olması dikkat çekicidir.

İsmin yardımlaşma kurumu olarak bahsedilen ancak günümüzde bir holding işlevi gören OYAK'ın kuruluş gerekçesine bakıldığında ordu mensuplarının emekli olduklarında "mütevazi geçim şartları, kendi içtimai seviyelerine uygun bir hayat seviyesi temin edememeleri, istikbal endişesinden kurtularak maddi ve manevi huzura kavuşmaları" gibi sebeplerle kurulduğu görülmektedir (Resmi Gazete, 1961: 10702).

Görevlerindeki fedakarlıklar ve zorluklar sebebiyle maaş ve sosyal olanaklar yönünden diğer devlet kadrolarından daha farklı konumlandırılan askeri bürokrasi, OYAK vasıtasıyla demokratik anlayıştan uzak bir şekilde daha ayrıcalıklı hale getirilmektedir. Kurumun gelirlerinin sadece bir bölümü sosyal yardım ve hizmetlere ayrılırken gelirlerin büyük çoğunluğu ise çeşitli sektörlerde yatırıma dönüştürülmektedir. Ayrıca OYAK'ın kuruluşunda sermaye grubu olarak yapılanmış olması ve yatırım faaliyetleri olarak herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmaması Türkiye'nin sosyal güvenlik politikaları ile pek uyuşmamaktadır.

AB'nin ordunun siyasal ve toplumsal yönden demokratik olarak görev sınırlarına çekilmesi gerekliliğini üyelik kriteri olarak sunmasına rağmen OYAK'ı normal holdingler veya diğer emeklilik fonları gibi algılaması bir tutarsızlık göstermektedir. IMF açısından da OYAK'ın mevcut yapılanması ve varlığı bir sorun gibi algılanmamaktadır.

2011 yılına kadar, Yüksek Askeri Şura'da terfi edemeyerek emekli olan general ve amirallerin tamamına yakını üç yıl boyunca bir OYAK grup şirketinde yönetim kurulunda görev yapmaktaydı ve ayda bir toplantıya katılarak ikinci bir maaştan faydalanabilmekteydiler.

Daimî üyelerin aylık maaşlarından kesilen yüzde 10 oranındaki tutarlar OYAK'ın mühim bir gelir kaynağını oluşturmaktadır.

Zorunlu tasarruf ve sosyal güvenlik kurumu olarak kurulmasına karşın OYAK bugün sanayi başta olmak üzere, hizmet ve finans sektörlerinde de faaliyet gösteren farklı şirketlere ortak olarak yaklaşık 30.000 çalışanıyla Türkiye'nin üçüncü büyük holdingidir.

Sanayi şirketleri; Demir-çelik, kimya, enerji, otomotiv, çimento, akaryakıt dağıtımı ve gıda sektörlerinde, hizmet şirketleri; Lojistik, turizm, inşaat ve özel güvenlik

sektörlerinde, finansal şirketleri ise; Bankacılık, menkul kıymet ve portföy yönetimi ile finansal kiralama alanında faaliyet göstermektedir (Köktürk, 2019: 188).

OYAK'a yönelik olarak ilk eleştiri kuruluşundan bir süre sonra 1968 yılında Cumhuriyet Senatosu üyesi olan ve Milli Birlik Komitesi üyeliği yapmış Cemal Madanoğlu'ndan gelmiştir. Senatoda yaptığı konuşmada Madanoğlu, "OYAK sayesinde subayların halktan koparak, paragöz durumuna düşeceklerini" ifade etmiştir (Köktürk, 2019: 186).

OYAK'ın varlığına ilişkin farklı bir eleştiri de Taha Parla'dan gelmiştir. OYAK yüzünden ordunun sermaye içi çatışmaların içine çekilebileceğini belirten Parla; "ordunun büyük sermaye ile ekonomik hedeflere yönelik sahip olduğu uyumun kısa vadede bir sorun olmayacağı ancak uzun vadede ekonomik krizlerin yaşanması ve pazarların daralması ile ortak siyasi amaçlara yönelik sorunları ortaya çıkartacağını" belirtmiştir (Parla, 2004). Sonuç olarak OYAK; 'TSK üst kademesini iş dünyasının önde gelenlerine takdim eden, sahip olduğu üretim araçları ve dağıttığı kâr paylarıyla, düşük rütbeli TSK personelini de kapsayarak ordunun büyük bölümünün sınıfsal düzeninin değişmesinin önünü açan bir kuruluştur' (Köktürk, 2019: 90).

Türkiye'de TSK, savunma sanayi şirketleriyle ve bu şirketlerin üst düzey yönetimleriyle ilişki içerisindedir. Savunma harcamalarının yanında askeri ihaleler ve projelerde de hakimiyetin TSK'da bulunması sivil sermayece kurulan savunma sanayi şirketlerinde istihdam edilen subayların önemini arttırmıştır.

Savunma sanayinde sivil girişimcilerin yanında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının 26 Eylül 1987 tarihinde 3388 Sayılı kanun ile birleştirilmesi sonucunda Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) kurulması ile TSK'nın bu alanda sermaye olarak hareket etmesi sağlanmıştır. Vakfın bünyesinde bulunan veya vakfın ortağı olduğu şirketler savunma sanayi alanında üretim ve yatırım yapmaktadır (Köktürk, 2021: 24).

Vakfın Genel Müdür Vekili emekli Tümgeneral Sadık Piyade'nin aktardığına göre; "TSKGV 6 adet bağlı ortaklığı, 8 adet iştiraki olmak üzere toplam 14 şirkette doğrudan pay sahibiyken 47 adet de dolaylı bağlı ortaklığı mevcuttur. 2020 yılı sonu itibariyle Türk Savunma Sanayinin toplam satışlarının %44' ünü gerçekleştiren Vakfın Bağlı Ortaklıklarının doğrudan yurtiçi ve yurtdışındaki şirketleri de dikkate alındığında Vakıf toplam 61 adet şirkette doğrudan veya dolaylı olarak hisse sahibidir" (TSKGV, 2021).

ASELSAN (%74,209, Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (%54,49), HAVELSAN (%99,49), ASPİLSAN (%98,32), ROKETSAN (%55,33) ve İŞBİR (%99,93) şirketleri TSKGV'nin doğrudan ortak olduğu şirketlerdir. TUŞAŞ (%3,02), DİTAŞ (%20), NETAŞ (%15), Mercedes-Benz TÜRK A.Ş. (%5), MERCEDES BENZ OTOMOTİV A.Ş. (%5), HEAŞ (%3), TURKTIPSAN (%20), TRTEST (%27), TSKGV'nin iştiraki olduğu şirketlerdir (TSKGV, 2021).

TSKGV'nin teşkilat şeması incelendiğinde TSK ile ilişkili diğer şirketlerde de var olan hiyerarşik bir rütbe yapılanması gözlemlenmektedir. Kuruluşundan bugüne vakıfta genel müdürler emekli korgeneral veya tümgeneral, genel müdür yardımcıları emekli tümgeneral, vakıf hizmetleri grup başkanları emekli tuğgeneral veya tuğamiral, iştirakler ve mali işler grup başkanları ise emekli tuğgeneral olmuştur.

Türkiye'de TSKGV dışında emekli generallerin istihdam edildiği askeri vakıflar mevcuttur. Bu vakıflardan bazıları; TSK Sağlık Vakfı, Mehmetçik Vakfı, Kartal Vakfı, TSK Elele Vakfı, TSK Eğitim Vakfıdır. Bu vakıflar Gülsav, Türktıpsan, Tınaztepe Gayrimenkul Şirketi, Mehmetçik Sigorta, Güngören Park Alışveriş Merkezi gibi şirketlerde enjektör üretiminden pazarlamaya, sigortacılık ve gayrimenkul satışından AVM yönetimine kadar çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedir (Köktürk, 2021: 24).

Sayısal veriler incelendiğinde, Dünyadaki en büyük yüz savunma sanayi şirketini satış rakamlarına göre sıralayan ve bu alanda prestijli bir yayın organı olarak kabul gören yayınlardan olan Defense News'in 2021 yılı sıralamasında ASELSAN 48'inci, TUSAŞ 68'inci sırada yer almaktadır. İstanbul Sanayi Odası tarafından yayınlanan

Türkiye’deki en büyük şirketlerin açıklandığı ISO 500 sıralamasına göre 2020 yılında ASELSAN 11’inci, TUSAŞ 31’inci, ROKETSAN 56’ncı ve HAVELSAN 126’ıncı sırada yer almıştır (İso500, 2017).

2020 yılında Vakfin bağlı ortaklığındaki şirketler aracılığıyla toplam 70 ülkeye yaklaşık 20 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) tarafından 2019 yılında yayınlanan “Türkiye’nin ilk 1000 ihracatçısı” araştırmasına göre TUSAŞ 27’inci, ASELSAN 81’inci, ROKETSAN 616’ıncı sırada yer almıştır (Tim, 2021).

160.000’i aşan bağlı şirketi ve 23.000 şirket çalışanı ile TSKGV’da veriler böyleyken, bugün başta sanayi olmak üzere, finans ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren çeşitli şirketlere ortak olarak yaklaşık 30.000 çalışanıyla ve 439.000 üyesi ile Türkiye’nin üçüncü büyük holdingi olan OYAK 2020 yılında 4.3 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir.

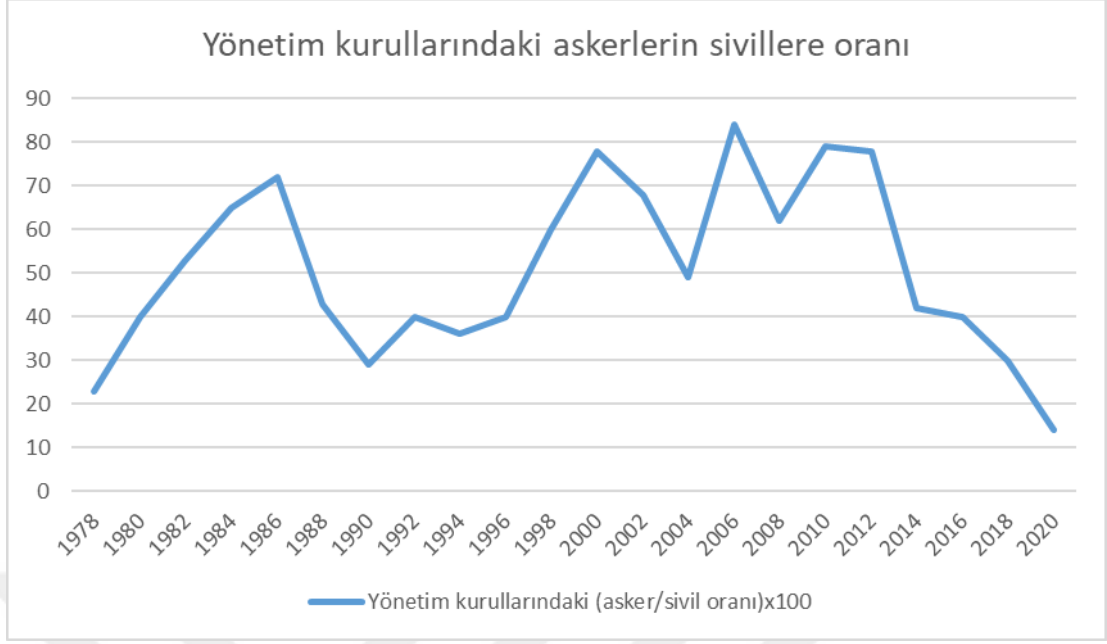
2020 yılında 157 milyar TL toplam, 50 milyar TL net varlığı bulunan ve 73 milyar TL hasılat elde eden OYAK sivil-asker ilişkilerini kapsamında TSKGV ile birlikte Türkiye’de mali ve idari olarak denetlenmesi ve incelenmesi gereken ekonomik yönden dev kuruluşlardır. Türkiye’de demokratik bir sivil kontrol için, gelişmiş ve sivil-asker ilişkileri alanında pratik ve akademik olarak küresel anlamda kendisini ispatlamış ülkelerdeki benzer kurumların teşkilat yapıları ve kurumsal denetim mekanizmaları Türkiye ile mukayese edilmeli ve gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Türkiye siyasi hayatında geçtiğimiz yıllarda bu konuya yönelik bazı tartışmalar ve endişeler dile getirilmiştir.³⁵ Öte yandan Türkiye’de 2000’li yılların başına kadar emekli general veya amiraller bürokratik kurumlarla olan ilişkilerde kolaylık sağlanması amacıyla banka veya holdinglerde istihdam edilmişlerdir. Kasım 2000’de gerçekleşen bankacılık krizi ve Şubat 2001 ekonomik krizi sonrası dönemde bankacılığın daha profesyonel kadrolardan oluşturulmasının sağlanması amacıyla

³⁵ Örnek olarak bkz. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/430/denetlenemez-oyak-ta-mali-ve-idari-denetim-ve-https://t24.com.tr/haber/savunma-guvenlik-ve-istihbarat-kuruluslarinin-harcamaları-gizlenecek.210995>

dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu tarafından emekli general veya amirallerin banka yönetim kurullarında görev almasının ve çalışmasının yasaklanması ve AK Parti'nin etkili bir hükümet kurmasıyla şirketlerin bürokratik kurumlarla olan ilişkilerde askerlerden ziyade sivil siyasetçileri öne çıkarması sivil kontrolün sağlanmasına yönelik fayda sağlamıştır.

Ayrıca geçtiğimiz son 10 yılda OYAK'ı da kapsayan, askeri şirketlerin ve vakıfların yönetim kurullarındaki askeri kadroların sayısında görülen fark edilir azalış demokratik sivil-asker ilişkileri adına Türkiye için sevindiricidir. TSKGV'nın bağlı şirketlerinde yönetim kurulu başkanlarının emekli general olması geleneği, 2014 yılında Aselsan yönetim kurulu başkanlığına bir sivilin seçilmesiyle sona ermiştir. 2016 yılından sonra Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nda (MKEK) genel müdürlüğünde de sivilleşme hamleleri yapılmıştır (Karaca, 2016). (03.07.2021 tarihli 7330 sayılı kanunla kurum sermayesinin tamamı Hazineye ait ve Milli Savunma Bakanlığının ilgili olduğu bir anonim şirketi MKE A.Ş. olarak dönüştürülmüştür (Makine ve Kimya Endüstrisi A.Ş, 2021).

Ayrıca 14 Temmuz 2000 tarihinde göreve gelen OYAK'ın 16 yıllık Genel Müdürü Coşkun Ulusoy'un sivil kadrodan olmasına rağmen istifa ettirilerek AK Parti hükümeti tarafından önerildiği ifade edilen Süleyman Savaş Erdem'in yönetim kurulunca 12 Mayıs 2016 tarihinden itibaren Genel Müdür olarak seçilmesi sivil iktidarın bu alandaki kontrol gücünü arttırmıştır (Köktürk, 2021: 25).

Şekil 3. TSKGV ve OYAK’ın ortağı olduğu şirketlerin yönetim kurullarında görev alan asker üyelerin, sivil üyelere oranında yıllara göre değişim.

Kaynak: (Köktürk, 2021: 26)³⁶

Grafik incelendiğinde Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 28 Şubat post-modern darbesi sonrasında askeri şirketlerin ve vakıfların yönetim kurullarında asker üyelerin sivil üyelere oranının yükseldiği, ancak son 10 yılda azalış trendinde olduğu görülmektedir.

³⁶ Abdullah Köktürk’ün Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü adlı çalışmasına ait olan bu grafik Ticaret Sicil Gazetesi <https://www.ticareticil.gov.tr> ve şirketlerin Kamu Aydınlatma Platformu’na (KAP) gönderdikleri yönetim kurulu listelerinden <https://www.kap.org.tr> faydalanılarak hazırlanmıştır

SONUÇ

Sivil-asker ilişkileri günümüzde çağdaş demokrasilerin bir sorunu olarak görülmesine rağmen, tarih boyunca bütün toplumlar kendisine has olan bu soruna çözüm yöntemleri aramışlardır.

Osmanlı Devleti'nden bugüne Türkiye'de ordu siyasal, iktisadi ve sosyal hayata tesir edebilen bir bürokratik kurum olmayı başarmıştır. Merkezi otoriteyi güçlendiren bir unsur olarak siyasi yapının mihenk taşlarından birisi olan ordu Devlet-i Aliyye'nin yalnızca savunma veya fetih aracı değil, aynı zamanda toprak politikasının da bir aracıydı. 18'nci yüzyıl sonrasında Osmanlı'da zayıflama döneminin etkilerinin daha çok hissedilmesiyle Batılı askeri uzmanlar, silahlı kuvvetlere yönelik modernizasyon sürecine katkı sunabilmek adına İmparatorluk tarafından davet edilmiştir. Prusya ekolünün temsilcileri olarak öz vatanlarıyla bağını koparmadan Osmanlı üniforması giyerek görevlendirilen askeri uzmanlar Osmanlı subaylarının eğitimi hususunda yeni kuşak öğrencilerde zihni paradigmalarını şekillendirecek önemli izler bırakmıştır. Askeri eğitim sürecindeki bu etkiyle birlikte parçalı ordu sistemindeki mektepli ile alaylı çatışmasının var olduğu bir ortamda ordu mensuplarında mevcut siyasal yönetime ilişkin müdahalede bulunma arzularını arttırdığı gözlemlenebilir. Meşrutî düzenin getiricisi, Batılılaşma ve laiklik misyonlarının öncüsü olarak ordu içerisinde örgütlenen İttihatçı grubu, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde siyasi yönetimde söz sahibi olan en güçlü unsur olmuştur.

Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan 1938 yılına kadar olan dönemde, hukuki zeminde yapılan çalışmalarla silahlı kuvvetler mensuplarının siyasal alandan izole olması sağlanmıştır. 1939 ile 1944 yılları arasında Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinden almış olduğu ilhamla yönetsel anlamda kendilerini devrimin yegâne koruyucusu olarak gören ordu mensupları, siyasi, idari ve mali özerkliği ellerinde bulundurmıştır. 1944 ile 1960 yılları arası dönemde ise iç politik çekişmeler ve uluslararası konjonktürün de tesiriyle silahlı kuvvetlerin sahip olduğu bu özerklik belirli ölçüde kısıtlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde 27 Mayıs darbesinden sonra silahlı kuvvetler tarafından ilan edilen anayasa ile ordu mensupları önemli ölçüde imtiyazlar, çıkış garantileri ve yetkiler elde etmiştir. Talat Aydemir'in 1962 ile 1963 yıllarında gerçekleştirmek istediği darbe girişimlerinin başarıya ulaşamamasıyla 1970'li yıllara kadar Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin normalleşmeye doğru aşama kaydettiği söylenebilir. 1971 yılında silahlı kuvvetler komuta kademesinin imzasıyla verilen muhtıra sonrasındaki dönemde gerçekleştirilen 1971 ve 1973 anayasal değişiklikleriyle askeri kadroların sahip olduğu imtiyazlar arttırılmıştır. Önceki darbe girişimlerinden ayrı olarak alt ve orta kademedeki subaylar yerine silahlı kuvvetlerin bir bütün olarak harekete geçtiği 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ilan edilen 1982 Anayasası ile ordu mensuplarına yönelik birçok yetki ve ayrıcalıklar sağlanmıştır.

Türkiye'de 1999 yılından itibaren önemli sayıda TSK kadrosunun sivil-asker ilişkilerine dair demokratik reformların hayata geçirilmesini hızlandıran bir tutum değişikliğine doğru zamanla evrildiği söylenebilir. Bu tutum değişikliğinde AB adaylık süreci, uluslararası ve bölgesel konjonktürün katkıları olsa da 2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümetinin siyasi hayatımızdaki önceki tüm siyasi partilerle mukayese edildiğinde sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi adına yaptıklarının niteliksel farkının etkili ve belirleyici olduğu tespiti yapılabilir. Bununla beraber, Türkiye'nin, Avrupa'daki demokratik sivil kontrol veya denetime ilişkin uygulanan norm ve standartlar ile ilgili uyumlu düzenlemelere bugün bile ihtiyacı vardır.

Siyasi tarihimizde silahlı kuvvetlerin toplumsal yapımızda militarist kültür kalıpları aracılığıyla oluşturduğu etki askeri müdahaleleri tetiklemiştir. Uzun vadede istikrarlı bir sivil asker ilişkileri modeli için Avrupa ile farklılaşan kültür kalıplarının da göz önünde bulundurulması ve siviller ile askerler arasındaki diyalog kanallarının etkin hale getirilmesi gereklidir.

Nihai tahlilde çok aktörlü olan sivil-asker ilişkileri meselesine kapsayıcı bir perspektiften yaklaşmak demokratikleşme adına daha yararlı bir analize kapı aralayabilir.

Türkiye’de ilerleyen süreçte sivil asker ilişkilerinin demokratikleşmesi adına, güvenlik bürokrasisi içerisinde yer alan kamu kurumları ile TSKGV ve OYAK bünyesindeki şirketlerin etkin şekilde icra edilecek idari ve mali denetimlerinde şeffaflığın sağlanması, Genelkurmay Başkanlığının mevcut konumu, askeri okullardaki eğitim müfredatı, zorunlu askerlik sistemi, vicdani ret ve alternatif sivil hizmet meselelerine dair problemlerin çözümüne yönelik düzenlemeler sivil otorite tarafından üzerinde çalışılması gereken temel konular arasında yer almalıdır. Hassaten sivil-asker ilişkilerine dair gerçekleştirilen yasal ve kurumsal modifikasyonların demokrasiyi konsolide etme adına tek başına yeterli olmadığı, öte yandan sivil-asker ilişkilerini ulusal çapta bir sorunsal olarak algılamak yerine uluslararası bağlantılarının da dikkate alınması gerektiği unutulmamalıdır. Silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünün sağlanması için salt dahili politik konularda sivil kontrol kâfi olmamakta, savunma politikalarıyla birlikte dış politikanın askeri boyutlarında da sivil otoritenin kontrolü gerekmektedir. Medya, hükümet dışı aktörler, düşünce kuruluşları, üniversiteler ve baskı grupları sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir temele oturtulmasına katkı sunacak aktörlerdir. Bu aktörler tarafından savunma sektörü ve güvenlik politikaları süreçlerine katılım sağlanarak, sivil-asker ilişkileri alanındaki sorunlar tartışılmalı ve çözüm önerileri sürekli biçimde gündeme getirilebilmelidir. Böylece toplumun bu alandaki konularda bilgi sahibi olabilmesi kolaylaşacak ve mevcut sorunlara dair toplumsal duyarlılığın oluşması noktasında yarar sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

140journos, “Eski Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner TBMM Darbe Girişimini Araştırma Komisyonu’na bilgi verdi”, <https://140journos.com/eski-genelkurmay-baskani-isk-koşaner-tbmm-darbe-girişimini-arastırma-komisyonuna-bilgi-verdi-7cc75a0842f> (16.11.2021).

AA, “15 Temmuz Şehitler Anıtı ve Müzesi, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne tahsis edildi”, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-sehitler-aniti-ve-muzesi-kultur-varliklari-ve-muzeler-genel-mudurlugune-tahsis-edildi/1911473>, (24.11.2021).

AA, “Büyükanıt çiftinin davasına ret”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/buyukanit-ciftinin-davasina-ret/328239>, (07.09.2021).

AA, “Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz Demokrasi Müzesi’ni açtı”, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/cumhurbaskani-erdogan-15-temmuz-demokrasi-muzesini-acti/2305652>, (24.11.2021).

AA, “Cumhurbaşkanı Erdoğan Yargı Reformu Stratejisi Belgesini açıkladı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-yargi-reformu-stratejisi-belgesini-acikladi/1493077>, (23.11.2021).

AA, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ay Yıldız Projesi ile düşmana korku, dosta güven veren bir yapıyı meydana getirmiş olacağız”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ay-yildiz-projesi-ile-dusmana-korku-dosta-guven-veren-bir-yapiyi-meydana-getirmis-olacagiz/2350359>, (24.11.2021).

AA, “Darbe girişiminin 4’üncü yılında Almanya FETÖ için güvenli liman olmayı sürdürüyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/darbe-girisiminin-4uncu-yilinda-almanya-feto-icin-guvenli-liman-olmayi-surduruyor/1909881>, (18.12.2021).

AA, “Kamu Düzeni Ve Güvenliği Müsteşarlığı”, <https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/kamu-duzeni-ve-guvenligi-mustesarligi/428113>, (14.09.2021).

AA, “Milli Güvenlik dersi kalktı”, <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/milli-guvenlik-dersi-kalkti/384037>, (04.11.2021).

AA, “MKE Genel Müdürlüğüne Taşkın atandı”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mke-genel-mudurlugune-taskin-atandi/697564>, (17.01.2022).

AA, “TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi değişti”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tsk-ic-hizmet-kanununun-35-maddesi-degisti/228790>, (19.11.2021).

Afyoncu, Erhan / Önal, Ahmet / Demir, Uğur, Osmanlı İmparatorluğunda Asker İsyânlar ve Darbeler, İstanbul 2016.

Agos, “Denetlenemez OYAK'ta mali ve idari denetleme”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi-/430/denetlenemez-oyak-ta-mali-ve-idari-denetleme>, (14.01.2021).

Ahmad, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, 12. bs, İstanbul 2014.

Akay, Hale, “Türkiye'de asker-sivil ilişkileri: 2000-2011 dönemine ilişkin bir değerlendirme”, https://hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil_hale_akay.pdf (16.09.2021).

Akyaz, Doğan, Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İstanbul 2002.

Albright, David E, “A Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations”, World Politics, Cilt 32, Sayı 4, Yıl 1980.

Aljazeera, “Işık: Askeri uzmanlar öğrencilerin yüzde 95'i bu yapıyla ilişkili diyor” <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isik-askeri-uzmanlar-ogrencilerin-yuzde-95i-bu-yapiyla-iliskili-diyor>, (12.11.2021).

Altındal, Hasan, “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına

Sayıştay Tarafından Denetimi: Değişen Anayasa ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, Sayıştay Dergisi, Cilt 79, Yıl 2010.

Alyanak, Çiğdem, “Demokrasi ve Özgürlükler Adası' dünyaya açılacak”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/demokrasi-ve-ozgurlukler-adasi-dunyaya-acilacak/1856133>, (23.11.2021).

Ataman M / Shkurti G, “Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Etkisi”, Adam Akademi, Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2016.

Avrupa Birliği Başkanlığı, “Basın bildirisi”, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/sidb/6._reg_basin_bildirisi-09.05.2019.pdf, (29.11.2021).

Avrupa Birliği Başkanlığı, “Reform Eylem Grubu Beşinci Toplantısı Basın bildirisi”, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/sidb/v.reg_basin_bildirisi.pdf, (29.11.2021).

Avrupa Birliği Başkanlığı, “Reform Eylem Grubu Dördüncü Toplantısı Basın bildirisi”, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/sidb/iv.reg_basin_bildirisi_metin_29.08.2018.pdf, (29.11.2021).

Avrupa Birliği Başkanlığı, “Rehber”, https://www.ab.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf, (29.11.2021).

Avrupa Birliği Başkanlığı, “Türkiye-AB zirvelerine ilişkin belgeler”, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-zirvelerine-iliskin-belgeler_50287.html, (29.11.2021).

Avrupa Birliği Başkanlığı, “Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri”, <https://www.ab.gov.tr/4.html>, (29.11.2021).

Aydınlı, Ersel / Özcan, Nihat Ali / Akyaz, Doğan, “The Turkish Military's March toward Europe”, Foreign Affairs, Cilt 85, Sayı 1, Yıl 2006.

Barbak, Ahmet, Türkiye’de Yönetimin Sivilleşmesi: Ordunun Siyasal Kontrol Süreci Üzerine Bir İnceleme, 2018.

Bayramoğlu, Ali / İnsel, Ahmet, Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu, İstanbul 2009.

Bayramoğlu, Ali, 28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi, İstanbul 2007.

BBC, “28 Şubat davası: Çetin Doğan ve Çevik Bir cezaevinde, hapis cezası kesinleşenlerin rütbelerinin sökülmesi istendi”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58242442>, (27.12.2021).

BBC, “AB 2020 İlerleme Raporu: Türkiye'de insan hakları ve yargı sisteminde ciddi gerileme devam etti”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54443798>, (24.12.2021).

BBC, “Avrupa Konseyi'nden Türkiye'ye idam cezası uyarısı “, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37815250>, (24.12.2021).

BBC, “Emekli amirallerin 'Montrö bildirisi' için hangi muhalefet partisi ne dedi?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56640615>, (24.12.2021).

BBC, “Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanı istifa etti”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/07/110729_turkey_kosaner, (24.12.2021).

BBC, “Montrö bildirisi: 104 emekli amiralin imzaladığı metne hükümetten sert tepki, savcılıktan soruşturma”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56628996>, (24.12.2021).

BBC, “Öğrenciler ve yetkililer askeri okulların kapatılmasına ne diyor?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36985726>, (28.12.2021).

BBC, “Yaşar Büyükanıt: 'E-muhtıra', Dolmabahçe görüşmesi ve Şemdinli olayıyla tartışılan eski Genelkurmay Başkanı”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50494175>, (03.09.2021).

Bengi Cengiz, “İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki darbeler ve darbe girişimleri”, <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/ikinci-dunya-savasi-ndan-sonra-dunyadaki-darbeler-ve-darbe-girisimleri>, (19.07.2021).

Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 21. bs, İstanbul 2015.

Berle, Adolf / Means, Gardiner, The Modern Corporation and Private Property, New York 1932.

Bianet, “7. uyum paketi: Daha çok sivilleşme”, <https://bianet.org/bianet/siyaset/22109-7-uyum-paketi-daha-cok-sivillesme>, (04.08.2021).

Bianet, “AKP’nin Çankaya hesabı anayasadan döndü”, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/89577-akpnin-cankaya-hesabi-anayasadan-dondu>

Bill Park, “Defence Transformation and Internal Security: The Turkish Experience”, Defence Transformation in Europe: Evolving Military Roles, (Derl. Timothy, Edmunds ve Marjan, Malesiö), Amsterdam 2005.

Birgün, “27 Nisan e-muhtırası'nın yıldönümü: ‘Tarihin karanlık sayfaları’nda neler oldu?“, <https://www.birgun.net/haber/27-nisan-e-muhtirasi-nin-yildonumu-tarihin-karanlik-sayfalari-nda-neler-oldu-298456>, (06.10.2021).

Bland, DL, “A Unified Theory Of Civil-Military Relations”, Armed Forces & Society, Cilt 26, Sayı 1, Yıl 1999.

Bozdemir, Mevlüt, Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, Ankara 1982.

Burak, Begüm, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri." Tarih Çalışmaları Uluslararası Tarih Dergisi Cilt 3, Sayı 1(3): 45 -67, Yıl 2011.

Burk, James, “Theories of Democratic Civil-Military Relations”, Armed Forces & Society, Cilt 29, Sayı 1, Yıl 2002.

Carrias, Eugène, La Pensée Militaire Française, France 1960.

Cinmen, Işıl, “Sivil irade masa başında mı”, <https://m.bianet.org/bianet/print/131895-sivil-irade-masa-basinda-mi>, (17.10.2021).

Cizre, Ümit, “Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, (Yay. Haz. İnsel, Ahmet / Bayramoğlu, Ali).

Cizre, Ümit, “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone”, European Journal of Political Research, Cilt 43, Sayı 1, Yıl 2004.

Cnn Türk, “Tuğamiral Mehmet Sarı kimdir? ‘Sarıklı amiral’ olarak bilinen Mehmet Sarı emekliliğe sevk edildi”, <https://www.cnnturk.com/turkiye/tugamiral-mehmet-sari-kimdir-sarikli-amiral-olarak-bilinen-sariya-sorusturma-acilmisti>(13.12.2021).

Cnn Türk, “Ümmet Kandoğan'dan 27 Nisan ifadesi: Ölüm tehditleri aldık”, <https://www.cnnturk.com/turkiye/ummet-kandogandan-27-nisan-ifadesi-olum-tehditleri-aldik>, (09.11.2021).

Colmar, von der Goltz, Millet-i Müselleha (Ordu Millet), (Yay. Haz. Sarıbal, İsmet), Çankırı 2013.

Cotter, Andrew / Edmunds, Timothy / Forster, Anthony, “The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations”, Armed Forces & Society, Cilt 29, Sayı 1, Yıl 2002.

Cumhuriyet, “EMASYA Protokolü yürürlükten kaldırıldı”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/emasya-protokolu-yururlukten-kaldirildi-117512>, (25.09.2021).

Cumhuriyet, “Hüseyin Çelik Büyükanıt'la görüşmeyi anlattı”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/huseyin-celik-buyukanitla-gorusmeyi-anlatti-126334>, (20.10.2021).

Çelik, Mazlum, “Türk demokrasisinde kara bir gün: 27 Nisan e-muhtırası”, <https://www.indyturk.com/node/169886/siyaset/turk-demokrasisinde-kara-bir-gun-27-nisan-e-muhtirasi>, (20.10.2021).

Çelik, Seydi, Osmanlı'dan Günümüze Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri, İstanbul 2008.

Çelikkan, Erdinç, “Erdoğan’ın darbe gecesi kritik anları”,
<https://www.hurriyet.com.tr/15-temmuz-yildonumu/erdoganin-darbe-gecesi-kritik-anlari-40519101>

Dahl, Robert A, Democracy and its Critics, New Haven and Londra 1989.

Danıştay İkinci Daire, “Güncel kararlar”,
<https://danistay.gov.tr/assets/pdf/guncelKararlar/2021-04-16-02-19-5577098.pdf>,
(14.10.2021).

Danza, Andrès / Tulbovitz, Ernesto, İktidarda Bir Kara Koyun Saraysız Başkan José Mujica, (Çev. Tuncer, Ali), 8. bs, İstanbul 2015.

Ders Tarih, “Dünya tarihinde en çok darbe ve darbe girişimi olan ülkeler”,
<https://derstarih.com/en-cok-darbe-olan-ulkeler/> (20.08.2021).

Desch C, Michael, Civilian Control of The Military: The Changing Security Environment, Baltimore, Maryland 2001.

Desch, Michael C, “Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control”, Armed Forces & Society, Cilt 24, Sayı 3, Yıl 1998.

Diken, “MSB, ‘irtica’ değişikliğine açıklık getirdi: Yeni madde daha kapsamlı”,
<https://www.diken.com.tr/msb-irtica-degisikligine-aciklik-getirdi-yeni-madde-daha-kapsamli>, (25.10.2021).

Dünya Bülteni, “EMASYA yeniden hortladı”,
<https://www.dunyabulteni.net/genel/emasya-yeniden-hortladi-h133587.html>,
(22.09.2021).

Ebru Turhan, "AB-Türkiye ilişkilerinde işlemsel bir koşulluluğa doğru mu?"
<https://www.uikpanorama.com/blog/2021/05/03/ab-turkiye-iliskilerinde-islemsel-bir-kosulluluga-dogru-mu/>, (24.11.2021).

Edmunds, Timothy / Cottey, Andrew, “Introduction: The Professionalisation of Armed Forces in Postcommunist Europe”, Challenge of Military Reform in Postcommunist

Europe: Building Professional Armed Forces, (Derl. Forster, Anthony, / Edmunds, Timothy / Cottey, Andrew), Gordonsville 2003.

El Pais, “The Legacy of Spain’s Juan Carlos”, https://english.elpais.com/elpais/-/2018/01/05/inenglish/1515165999_315212.html (20.12.2021).

Erdem, Fazıl Hüsnü / Coşkun, Vahap, Askeri Yargı ve Askeri Vesayet, 2009.

Erdem, G, “12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, Yıl 2015.

Erdoğan, Mustafa, “Türk Politikasında Bir Reformist: Özal”, Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Derl. Dağ, İhsan / Sezal, İhsan), İstanbul 2003.

Erdoğan, Mustafa, 28 Şubat Süreci, Ankara 1999.

Erdoğan, Mustafa, Anayasal Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş), 2. bs, Ankara 1997.

Erdoğan, Mustafa, Rejim Sorunu, Ankara 1997.

Erdoğan, Mustafa, Sorun Güvencesizlik Değil Ayrıcalıklar, 2009.

Euronews, “AB Konseyi ve Komisyonu, Türkiye’deki insan haklarıyla ilgili endişelerini Erdoğan’a anlattı”, <https://tr.euronews.com/2021/04/06/ab-komisyonu-ve-konseyi-liderleri-turkiye-de>, (24.12.2021).

Eurovizyon, “Tansel Çölaşan’dan çifte itiraf”, <https://www.eurovizyon.co.uk/gundem/tansel-colasandan-cifte-itiraf-h7723.html>, (18.10.2021).

Feaver Peter, D, Armed Servants: Agency, Cambridge 1993.

Feaver, Peter D, “Civil-Military Relations”, Annual Review of Political Science, Cilt 2, Yıl 1999.

Feaver, Peter D, “The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the

Question of Civilian Control”, Armed Forces & Society, Cilt 23, Sayı 2, Yıl 1996.

Finer, Samuel E, The Man On Horseback, London 1962.

Gazetevatan, “MGSB, Bakanlar Kurulu'nda kabul edildi!”, <http://www.gazetevatan.com/mgsb--bakanlar-kurulu-nda-kabul-edildi--342035-siyaset/>, (24.09.2021).

Gazetevatan, “Muhalefet şerhi irticaya cesaret verdi”, <http://www.gazetevatan.com/muhalefet-serhi-irticaya-cesaret-verdi-3133-gundem/> (09.09.2021).

Gökçe, Deniz / Cengiz, Esra, “DGM dönemi bitiyor”, <https://www.birgun.net/haber/dgm-donemi-bitiyor-21180>, (24.12.2021).

Gözler, Kemal, “Genelkurmay”, <https://www.anayasa.gen.tr/cbhs-ek-10-genelkurmay.htm>, (21.10.2021).

Gözler, Kemal, “T.C Anayasası”, <https://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, (24.12.2021).

Gürbüz, Özgür, “Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin demokratik yönetimine tesir eden faktörler”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Gürsoy, Yaprak, “Turkish Public Attitudes Toward the Military and Ergenekon: Consequences for the Consolidation of Democracy”, Working Paper, Sayı 5, Yıl 2012.

Gürsoy, Yaprak, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Yıl 2014.

Güvendik, Evrin, “Ankara Ecevit'i bekliyor “, <https://www.birgun.net/haber/27-nisan-e-muhtirasi-nin-yildonumu-tarihin-karanlik-sayfalari-nda-neler-oldu-29845>, (26.09.2021).

Gzt, “Tüm zorlukları tek tek geçti: Göklerin yeni sahibi Merve Gürbüz”, <https://www.gzt.com/jurnalist/tum-zorluklari-tek-tek-gecti-goklerin-yeni-sahibi-merve-gurbuz-2618433>, (10.12.2021).

Haber 7, “Evren ve Şahinkaya için karar: Rütbeleri sökülecek, mal varlıklarına el konulacak”, <https://www.haber7.com/guncel/haber/2945010-evren-ve-sahinkaya-icin-karar-rutbeleri-sokulecek-mal-varliklarina-el-konulacak>, (25.12.2021).

Haberler, “104 emekli amiral bildirisi tam metni! 104 emekli amiral bildirisi hakkında detaylar”, <https://www.haberler.com/103-emekli-amiral-bildirisi-tam-metni-103-emekli-14043178-haberi/>, (25.12.2021).

Haberler, “Baykal: "Erdoğan aday olursa oylamaya katılmayız”, <https://www.haberler.com/baykal-erdogan-aday-olursa-oylamaya-katilmayiz-haberi/>, (12.09.2021).

Habertürk, “Postmodern daybeye son darbe”, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/664220-postmodern-darbeye-son-darbe>, (18.10.2021).

Hacısalihoglu, Mehmet, “İçerleme ve Dışlama: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Alma”, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, (Derl. Paker, Evren B. / Akça, İsmet), İstanbul 2010.

Hale, William, 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset, (Çev. Fethi, Ahmet), İstanbul 2014.

Hale, William, Ordu-sivil ilişkisinde liberal model de mümkün, Entelektüel Bakış, 1994.

Hale, William, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, (Çev. Fethi, Ahmet), İstanbul 1996.

Heper, Metin, Türkiye'de Devlet Geleneği, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2. bs, 1985.

Heywood, Andrew, Siyaset, (Çev. Özipek, Bekir B ve Şahin, Bican), 14. bs, Ankara 2014.

Huntington, Samuel P, Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti, (Çev. Kızılaslan, K. Uğur), İstanbul 2004.

Hürriyet, “Baykal: Siyaset istişaredir,uzlaşmadır,akıl akıldan üstündüre inanmaktır”,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-siyaset-istisaredir-uzlasmadir-akil-akildan-ustundure-inanmaktir-6423976>, (14.09.2021).

Hürriyet, “Genelkurmay-İçişleri protokol yeniliyor”,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmay-icisleri-protokol-yeniliyor-23071946>

İnalcık, Halil, “Osmanlı Devrinde Türk Ordusu”, Türk Kültürü, Sayı 22, Yıl 1964.

Indyurk, “Danıştay'dan "TSK'da başörtüsü" kararı”,
<https://www.indyurk.com/node/342056/danistaydan-tskda-basortusu-karari>,
(24.12.2021).

İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600), (Çev. Ruşen, Sezer),
20. bs, İstanbul 2015.

İnalcık, Halil, Osmanlı ve Modern Türkiye, 2. bs, İstanbul 2016.

İnternethaber, “Laik Cumhuriyet için atılan sloganlar”,
<https://www.internethaber.com/laik-cumhuriyet-icin-atilan-sloganlar-82250h.htm>,
(24.07.2021).

İnternethaber, “Nokta dergisi neden basıldı?”, <https://www.internethaber.com/nokta-dergisi-neden-basildi-79662h.htm>, (20.08.2021).

İso500, “500 büyük sanayi kuruluşu”, <https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu/2020/?ara=&year=2020&langId=1&sayfa=3>, (11.12.2021).

İş Bankası Kültür Yayınları, TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1, Ankara 1985.

Kakışım, Cemal / Erdoğan, Seven. “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler”. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2018.

Kamupersoneli, “İsmail Hakkı Pekin: ‘Askeri Liseler Kapatılmalı’,” <https://www.kamupersoneli.net/9185/ismail-hakki-pekini-askeri-liseler-kapatilmali/>, (10.12.2021).

Karaca, Kayhan, “AB ile Türkiye arasında idam düğümü “, <https://www.dw.com/tr/ab-ile-türkiye-arasında-idam-düğümü/a-36221471>, (24.12.2021).

Karaosmanoğlu, A / Gökakın, BÖ, “Türkiye’de Sivil Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 7, Sayı 27, Yıl 2010.

Karatepe, Şükrü, Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İstanbul: İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

Köktürk, Abdullah, “Militarizmin Öteki Yüzü: Askeri Şirketler”, Ayrıntı Dergisi, Cilt 31, Yıl 2019.

Köktürk, Abdullah, “Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü”, *İnsan ve İnsan*, Cilt 8, Sayı 29, Yıl 2021.

Kunt, Metin / Akşin, Sina, Türkiye Tarih, Cilt III, İstanbul 2000.

Kurban, Ayhan, “Ak parti dönemi sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü”, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Lasswell, Harold D, “The Garrison State”, The American Journal of Sociology, Cilt 46, Sayı 4, Yıl 1941.

Lugatim, “Reform”, <http://www.lugatim.com/s/reform>, (24.12.2021).

Machiavelli, Niccolò, Hükümdar, (Çev. Adabağ, Necdet), 9. bs, İstanbul 2014.

Mann, Michael, The Sources of Social Power Volume II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914, Cambridge 1993.

Memurlar.net, “Harp Okulu tarihinin ilk başörtülü öğrencisi subay oldu”, <https://www.memurlar.net/haber/988216/>, (10.12.2021).

Milli Gazete, “Erdoğan'dan 'askeri liseler' açıklaması: Kapatıldı diye propaganda yapıyorlar sadece ihtiyaç kalmadı”, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1679478/erdogandan-askeri-liseler-aciklamasi-kapatildi-diye-propaganda-yapiyorlar-sadece-ihtiyac-kalmadi>, (14.12.2021).

Milli Savunma Bakanlığı, Beyaz Kitap, Ankara 2000.

Milliyet, “EMASYA’ya gerek yok MGSB ise yenilenebilir”, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/emasya-ya-gerek-yok-mgsb-ise-yenilenebilir-1194231>, (24.12.2021).

Milliyet, “Turgut Özal’ın Genelkurmay operasyonu”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/turgut-ozal-in-genelkurmay-operasyonu-1692952>, (06.09.2021).

Milliyet, “YAŞ’TA GÜL DAMGASI”, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/yas-ta-gul-damgasi-1271169>. (05.10.2021)

Morris, Janowitz, Military Institutions and Coercion in The Developing Nations, Chicago 1977.

Morris, Janowitz, The Professional Soldier: A Social and Political Portrait, New York 1971.

Moskos, Charles C / Williams, John Allen / Segal, David R, “Armed Forces After the Cold War”, The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War, (Derl. Moskos, Charles C / Williams, John Allen / Segal, David R), New York 2000.

Moskowitz, Joseph, “Involment in Politics: A Content Analysis of Civillian and Military Journals in Pakistan, France and Israel”, Doctoral Dissertation, New York University, New York 1983.

Narlı, Nilüfer, “EU Harmonisation Reforms, Democratisation and a New Modality of Civil-Military Relations in Turkey”, Advances in Military Sociology: Essays in Honor of Charles C. Moskos, (Derl. Chatterji, Manas), Bingley 2009.

Nielsen, Suzanne C, “Civil-Military Relations Theory and Military Effectiveness”, Public Administration and Management, Cilt 10, Sayı 2, Yıl 2005.

Nordlinger, Eric A, Soldiers in Politics: Military Coups and Governments, NJ 1997.

NTV, “171 yıllık Kuleli Askeri Lisesi'nin hikayesi”, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/171-yillik-kuleli-askeri-lisesinin-hikayesi,qmKAgeqzik6_TDrGll0GkA/Ze9RzIbIZE-d2pXZ8Eo3eA_ (15.08.2021).

Omedyam, “Fahri Erenel: Askeri okullar kapatılmamalı”, <https://www.omedyam.com/fahri-erenel-askeri-okullar-kapatilmamali-62229/>, (20.09.2021).

Ortaylı, İlber, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, 15. bs, İstanbul 2016.

Örs, Birsen, “Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol”, Atatürk Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Yıl 2006.

Özbudun, Ergun / Hale, William, Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm- AKP Olayı, İstanbul 2010.

Özcan, Gencer, “Facing the Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in the Foreign Policy-Making Process”, New Perspectives on Turkey, Cilt 40, Bahar 2009.

Özdağ, Ümit, Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkileri, Ankara 1991.

Özdemir, Ahmet Selman, “AB’nin Suriyeliler için ödediği para”, <https://multeciler.org.tr/avrupa-birliginin-suriyeliler-icin-turkiyeye-odedigi-para/>, (27.12.2021).

Özer, M. Halis, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 69, Sayı 2, Yıl 2014.

Özkaya, Tanju, “28 Şubat davasında hüküm giyen generallerin rütbeleri söküldü “, https://www.aa.com.tr/tr/gundem/28-subat-davasinda-hukum-giyen-generallerin-rutbeleri-sokuldu/2361843_, (01.11.2021).

Öztañ, Güven G, Türkiye'de Militarizm Zihniyet, Pratik ve Propaganda, İstanbul 2014.

Parla, Taha, “Türkiye’de Merkantilist Militarizm (1960-1998)”, Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu, Birikim’den Seçmeler: 2, (Derl. İnsel, Ahmet / Bayramoğlu, Ali), İstanbul 2004.

Platon, Devlet, (Çev. Eyüboğlu, Sabahattin / Cimcoz, M. Ali), 28. bs, İstanbul 2015.

Powell, JM / Thyne, CL, “Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset” Journal of Peace Research, Cilt 48, Sayı 2, Yıl 2011.

Resmi Gazete 10702, “Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.205.pdf>, (08.12.2021).

Resmi Gazete 10702, “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu” <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>, (04.10.2021).

Resmi Gazete 14257, “Yüksek Askeri Şûranın Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1612.pdf>, (07.00.2021).

Resmi Gazete 17863, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=-2709&MevzuatTur=&MevzuatTertip=5>, (04.08.2021).

Resmi Gazete 18076, “Milletvekili Seçimi Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/-MevzuatMetin/1.5.2839.pdf>, (04.12.2021).

Resmi Gazete 24018, “Güvenlik Soruşturması Ve Arşiv Araştırması Yönetmeliği”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.2000284.pdf>, (04.12.2021).

Resmi Gazete 26606, “Anayasa Mahkemesi Kararı”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070807-13.htm>, (04.12.2021).

Resmi Gazete 27790, “Sayıştay Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/-MevzuatMetin/1.5.6085.pdf>, (04.12.2021).

Resmi Gazete 28385, “Savunma, Güvenlik ve İstihbarat İle İlgili Kamu İdarelerine Ait Devlet Mallarının Denetimi Sonucunda Hazırlanan Raporların Kamuoyuna

Duyurulmasına İlişkin Yönetmelik”,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20123179.pdf>, (04.12.2021).

Resmi Gazete 29787, “Kanun Hükmünde Kararname”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm>, (04.12.2021).

Resmi Gazete 29804, “Kanun Hükmünde Kararname”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160817-18.htm>, (24.12.2021).

Resmi Gazete 29872, “Kanun Hükmünde Kararname”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161029-5.htm>, (24.12.2021).

Resmi Gazete 29896, “Kanun Hükmünde Kararname”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161122-2.htm>, (24.12.2021).

Resmi Gazete 29940, “Kanun Hükmünde Kararname”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106M1-3.htm>, (24.12.2021).

Resmi Gazete 30104, “Kanun Hükmünde Kararname”,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/06/20170622M2-1.htm>, (24.12.2021).

Resmi Gazete 30813, “Askeralma Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7179.pdf>, (24.12.2021).

Richard Dawson E, / Prewitt, Kenneth, Political Socialization, Boston 1969.

Sabah, “Başkan Erdoğan'dan sarıklı asker açıklaması: Biz de olumlu bakmıyoruz”,
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/04/05/erdogandan-sarikli-asker-aciklamasi-biz-de-olumlu-bakmiyoruz>, (30.09.2021).

Sabah, “Referandumdan ‘Evet’ çıktı”, <https://web.archive.org/web/20140503195613/http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/21/haber,92A0CBA9A3784A15893A8B8C4C8646A5.html>, (24.12.2021).

Sağlar, Fikri, “Büyükant’a dosya verildi mi?”,
<https://www.birgun.net/haber/buyukanit-a-dosya-verildi-mi-10320>, (24.12.2021).

Sakallıoğlu, Ümit, Cizre, AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi, İstanbul 1993.

Samuel P, Huntington, Üçüncü Dalga, (Çev. Özbudun, Ergun), Ankara 1996.

Sarıgil, Zeki, “Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey”, Turkish Studies, Cilt 12, Sayı 1, Yıl 2011.

Sarkesian, Sam C, “Military Professionalism and Civil-Military Relations in The West” International Science Review, Cilt 2, Sayı 3, Yıl 1981.

Sayıştay, “Genel kurul kararları”, <https://kararlar.sayistay.gov.tr/gkk/?krr=41488>, (24.12.2021).

Schiff, Rebecca L, “Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance”, Armed Forces & Society, Cilt 12, Sayı 1, Yıl 1995.

Schiff, Rebecca L, “Concordance Theory, Targeted Partnership, and Counterinsurgency”, Armed Forces & Society, Cilt 38, Sayı 2, Yıl 2012.

Schiff, Rebecca L, “From Military Professionalism to Coup D'etat: Concordance Theory in India and Pakistan”, Advances in Military Sociology: Essays in Honor of Charles C. Moskos, Part B, (Derl. Giuseppe, Caforio), Birleşik Krallık 2009.

Schiff, Rebecca L, The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations, Routledge 2009.

Semercioğlu, Cengiz, “Hande Fırat, darbeyi bitiren telefonun hikayesini anlattı”, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/hande-firat-darbeyi-bitiren-telefonun-hikayesini-anlatti-40158739>, (03.10.2021).

Serim, G, “Vicdani Ret ve Halkı Askerlikten Soğutma Suçu” Ankara Barosu Dergisi, Cilt 79, Sayı 2, Yıl 2021.

Serra, Narcís, Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Reformu Üzerine Düşünceler, (Çev. Tokel, Şahika), İstanbul 2011.

Sezgin, Enes, “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Özerkliği ve Türkiye'de Askeri Reform

Süreci: 1999-2013”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Shemella, Paul, “The Spectrum of Roles and Missions of the Armed Forces”, Who Guards the Guardians and How: Democratic Civil-Military Relations, (Derl. Bruneau, Thomas C), 2006.

Shils, Edward, “The Military in The Political Development of The New States”, The Role of The Military in Under developed Countries, (Derl. John, J Johnson), Princeton 1962.

Sözcü, “Yunanistan 2 bin FETÖ’cüye siyasi sığınma hakkı verdi”, <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/yunanistan-2-bin-fetocuye-siyasi-siginma-hakki-verdi-6213696/>, (23.09.2021).

Star, “YAŞ toplantısında GATA kararı”, <https://www.star.com.tr/politika/yas-toplantisinda-gata-karari-haber-810922/>, (24.12.2021).

Şahin, Volkan, “Nokta Dergisindeki 'baskın' arama-kopyalama sona erdi”, <https://www.birgun.net/haber/nokta-dergisindeki-baskin-arama-kopyalama-sona-erdi-32919>, (20.08.2021).

Şatana, Nil, “Transformation of the Turkish Military and the Path to Democraey”, Armed Forces and Society, Cilt 34, Sayı 3, Bahar 2008.

Şehitlerimiz, <https://15temmuzsehitleri.com/tr/sehitlerimiz-111>, (24.12.2021).

Şen, Erkan, Cunta Pazarı: Türkiye’de Asker ve Siyaset (1960-1971), 1.bs, Ankara: Demurg Kitap, 2019.

T24, “Newroz'da askeri müdahaleye imkân sağlayan EMASYA, hortladı”, <https://t24.com.tr/haber/newrozda-askeri-mudahaleye-imkan-saglayan-emasya-hortladi,133839>, (20.09.2021).

T24, “Başbakan: İlk muhtırayı 8 Ocak 2003'te aldık” <https://t24.com.tr/haber/basbakan-ilk-muhtirayi-8-ocak-2003te-aldik,390260>, (05.10.2021).

T24, “Darbe Günlükleri'nin tam metni”, <https://t24.com.tr/haber/darbe-gunluklerinin-tam-metni,47556>, (18.09.2021).

T24, T24 12 yaşında; gazetecilik 'havuz'larda boğulurken Dünya'nın ve dünyamızın tarihi”, <https://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/torba-yasada-skandal-devlet-sayistay-denetiminden-nasil-kacirildi,534>, (06.09.2021).

T24,” Savunma, güvenlik ve istihbarat kuruluşlarının harcamaları gizlenecek”, <https://t24.com.tr/haber/savunma-guvenlik-ve-istihbarat-kuruluslarinin-harcamalari-gizlenecek,210995>, (20.09.2021).

Tanör, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, 14. bs, İstanbul 2006.

Tim, “İlk 1000 ihracatçı araştırması” <https://tim.org.tr/tr/raporlar-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi>, (08.12.2021).

Toruntay, M. Ali, “Jandarma ve Sahil Güvenlik Teşkilatlarının her türlü ihtiyaçlarını tespit ederek hemen kollarımızı sıvadık”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/jandarma-ve-sahil-guvenlik-teskilatlarinin-her-turlu-ihiyaclarini-tespit-ederek-hemen-kollarimizi-sivadik/2352827>, (19.11.2021).

Trt Haber, “Cumhurbaşkanı Erdoğan İnsan Hakları Eylem Planı'nı açıkladı “, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-insan-haklari-eylem-planini-acikladi-560923.html>, (24.11.2021).

Trt Haber, “Mecliste 'Demokrasi Müzesi' kurulacak”, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/mecliste-demokrasi-muzesi-kurulacak-272403.html>, (27.04.2021).

Trt Haber, “Yaş'ta bir ilk daha”, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/gizlilik-sarti-getirildi-52130.html>, (20.09.2021).

Trt Haber, Avrupa Parlamentosu'ndan skandal Türkiye kararı, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/avrupa-parlamentosundan-skandal-turkiye-karari-323149.html>, (13.10.2021).

TSKGV, “TSKGV Genel Müdür Vekili Sadık PİYADE ile Yapılan Söyleşi”,
<https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/soylesiler/tskgv-genel-mudur-vekili-sadik-piyade-ile-yapilan-soylesi>, (15.12.2021).

TSKGV, <https://www.tskgv.org.tr>, (20.12.2021).

Tuncel, Gökhan / Demirhan, Yılmaz, “15 Temmuz Kanun Hükmünde Kararnemelerinin Kamu Yönetimine Etkisi” Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, Yıl 2018.

Tunçay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması: (1923-1931), Ankara 1981.

Türkeş, Alparslan, 27 Mayıs ve Gerçekler, Ankara 2000.

Uğuraslan, Kazım, “Dış Politikanın Sivil-Asker İlişkileri Üzerindeki Etkisi: Ab Koşulluluk İlkesi ve Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Paradigması”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Uluçakar, M, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme” Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 14, Sayı 28, Yıl 2018.

Uluçakar, Mustafa, Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü, 2013.

Usluer, AS, “The July 15 Failed Coup Attempt and Its Implications for Turkish Foreign Policy” Bilig, Cilt 79, Sayı 2016.

Uysal, C, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 1, Yıl 2001.

Vardan, ÖC, “Turkey-EU Relations and Democracy in Turkey: Problems And Prospects”, Turkish Policy Quarterly, Cilt 8, Sayı 1, Yıl 2009.

Vikipedi, “2007 Türkiye cumhurbaşkanlığı seçimi”,https://tr.m.wikipedia.org/wiki/2007_Türkiye_cumhurbaşkanlığı_seçimi, (24.10.2021).

Vikipedi, “İstanbul saldırıları”, https://tr.wikipedia.org/wiki/2003_İstanbul_saldırıları

Vikisource, “TSK Genelkurmay Başkanlığının 2007'de yaptığı basın açıklaması”, https://tr.wikisource.org/wiki/Türk_Genelkurmay_Başkanlığı_27_Nisan_2007_tarihli_basın_açıklaması, (10.06.2021).

Weiker, Walter F, The Turkish 1960-61 Revolution: Aspects of Military Politics, Washington 1963.

Williams, John A, “The Military and Society Beyond the Postmodern Era”, Orbis: A Journal of World Affairs, Cilt 52, Sayı 2, Yıl 2008.

Yazıcı, Serap, Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri, Ankara 1997.

Zürcher, Erik J, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası, (Çev. Yalçın, Lütfi), Ankara 2015.

EKLER

Ek 1. 27 Nisan 2007 Gecesi 23.17 Sıralarında Tsk Tarafından Resmi İnternet Sitesinde Yayımlanan Yayımlanan Bildiri

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.”

“Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır.”

Bu bağlamda;

“Ankara’da 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile aynı günde kuran okuma yarışması tertiplenmiş, ancak duyarlı medya ve kamuoyu baskıları sonucu bu faaliyet iptal edilmiştir.”

“22 Nisan 2007 tarihinde Şanlıurfa’da; Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır illerinden gelen bazı grupların da katılımı ile, o saatte yataklarında olması gereken ve yaşları ile uygun olmayan çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilahiler okutulmuş, bu sırada Atatürk resimleri ve Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilerek geceyi tertipleyenlerin gerçek amaç ve niyetleri açıkça ortaya konulmuştur.”

“Ayrıca, Ankara’nın Altındağ ilçesinde “Kutlu Doğum Şöleni” için ilçede bulunan tüm okul müdürlerine katılım emri verildiği, Denizli’de İl Müftülüğü ile bir siyasi partinin ortaklaşa düzenlediği etkinlikte ilköğretim okulu öğrencilerinin başları kapalı olarak ilahiler söylediği, Denizli’nin Tavas ilçesine bağlı Nikfer beldesinde dört cami bulunmasına rağmen, Atatürk İlköğretim Okulunda kadınlara yönelik vaaz ve dini söyleşi yapıldığı yolunda haberler de kaygıyla izlenmiştir.”

“Okullarda kutlanacak etkinlikler; Milli Eğitim Bakanlığı’nın ilgili yönergelerinde belirtilmiştir. Ancak, bu tür kutlamaların yönerge dışı talimatlarla yerine getirildiği tespit edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığınca yetkili kurumlar bilgilendirilmesine rağmen herhangi bir önleyici tedbir alınmadığı gözlenmiştir.”

“Anılan faaliyetlerin önemli bir kısmının bu tür olaylara müdahale etmesi ve engel olması gereken mülki makamların müsaadesi ile ve bilgisi dahilinde yapılmış olması meseleyi daha da vahim hale getirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.”

“Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu irticai anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir.”

“Bölgemizdeki gelişmeler; din ile oynamanın ve inancın siyasi bir söyleme ve amaca alet edilmesinin yol açabileceği felaketlerin ibret alınması gereken örnekleri ile doludur.”

“Kutsal bir inancın üzerine yüklenmeye çalışılan siyasi bir söylem veya ideolojinin inancı ortadan kaldırarak, başka bir şeye dönüştüğü, ülkemizde ve ülke dışında görülebilmektedir. Malatya’da ortaya çıkan olayın bunun çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilebilir.”

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir.”

“Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı’nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği “Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtma” ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir.”

“Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir.”

“Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk’ün, “Ne mutlu Türküm diyene!” anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti’nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır.”

“Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir.”

“Kamuoyuna saygı ile duyurulur” (Wikisource, 2007).

Ek 2. 4 Nisan. 2021 Tarihinde Gece Saat 03.00 Civarında 104 Emekli Amiral Tarafından Kaleme Alınarak Yayımlanan Bildiri

“Son zamanlarda gerek Kanal İstanbul, gerekse Uluslararası Antlaşmaların iptali yetkisi kapsamında Montrö Sözleşmesi'nin tartışmaya açılması endişe ile karşılanmaktadır. Türk Boğazları, dünyanın en önemli su yollarından biri olup, tarih boyunca çok uluslu antlaşmalara göre yönetilmiştir. Bu antlaşmaların sonuncusu ve Türkiye'nin haklarını en iyi şekilde koruyan Montrö; sadece Türk Boğazlarından geçişi düzenleyen bir sözleşme değil, Türkiye'ye İstanbul, Çanakkale, Marmara Denizi ve Boğazlardaki tam egemenlik haklarını geri kazandıran, Lozan Barış Antlaşmasını tamamlayan büyük bir diplomasi zaferidir. Montrö, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin güvenliğinin temel belgesi olup Karadeniz'i barış denizi yapan sözleşmedir. Montrö, Türkiye'nin herhangi bir savaşta, savaşan taraflardan birinin yanında istemeden savaşa girmesini önleyen bir sözleşmedir. Montrö, Türkiye'nin II. Dünya Savaşında tarafsızlığını korumasına imkân yaratmıştır. Bu ve benzeri nedenlerle, Türkiye'nin bekasında önemli bir yer tutan Montrö Sözleşmesinin tartışma konusu yapılmasına, masaya gelmesine neden olabilecek her türlü söylem ve eylemden kaçınılması gerektiği kanaatindeyiz.

Diğer taraftan; son günlerde basında ve sosyal medyada yer alan kabul edilemez nitelikteki bazı görüntüler; haber ve tartışmalar ömrünü bu mesleğe adanmış bizler için çok derin bir üzüntü kaynağı olmuştur. TSK ve özellikle Deniz Kuvvetlerimiz son yıllarda; çok bilinçli bir FETÖ saldırısı yaşamış ve çok değerli kadrolarını bu hain kumpaslara kurban vermiştir. Bu kumpaslardan çıkarılacak en önemli ders; TSK'nin, anayasanın değişmez, değiştirilmesi teklif edilemez temel değerlerini titizlikle sürdürmesi zaruretidir.

Bu gerekçelerle, TSK ve Deniz Kuvvetlerimizi bu değerlerin dışına çıkmış, Atatürk'ün çizdiği çağdaş rotadan uzaklaşmış gösterme çabalarını kınıyor ve tüm varlığımızla karşı çıkıyoruz. Aksi halde, Türkiye Cumhuriyeti, tarihte örnekleri olan, bunalımlı ve bekası için en tehlikeli olayları yaşama risk ve tehdidi ile karşılaşabilecektir.

Türk Milletinin bağrından çıkan şanlı bir geçmişe sahip, Ana ve Mavi Vatan'ın koruyucusu Deniz Kuvvetleri Komutanlığı personelinin Atatürk ilke ve devrimleri doğrultusunda yetiştirilmesi elzemdir. Ülkemizin her köşesinde, karada, havada, denizde iç güvenlik bölgesinde ve sınır ötesinde fedakârca görev yapan, Mavi Vatandaki hak ve menfaatlerimizin korunması için Atatürk'ün gösterdiği yolda canla başla çalışan cefakâr Türk Denizcilerimizin yanındayız.” (Haberler, 2021).

